

**T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE BİRETÜ'L-FIRAT (BİRECİK)
KAZASI VAKIFLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İbrahim Halil DEMİR

**Danışman
Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI**

ARTVİN-2020

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-ğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “*Hurufat Defterlerine Göre Biret’l-Fırat (Birecik) Kazası Vakıfları*” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kğıt ve elektronik kopyalarının Artvin oruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-ğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Artvin oruh niversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu srenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../..../2020

İmza

İbrahim Halil DEMİR

JÜRİ TEZ KABUL TUTANAĞI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI danışmanlığında, **İbrahim Halil DEMİR** tarafından hazırlanan bu çalışma **16/07/2020** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Tarih Anabilim Dalı**'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. Kürşat KURTULGAN	İmza:.....
Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI	İmza:.....
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Eşref TEMEL	İmza:.....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

.... / /

Doç. Dr.
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ	I
JÜRİ TEZ KABUL TUTANAĞI	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR.....	XIII
ÖZET.....	XIV
SUMMARY	XV
ÖNSÖZ.....	XVI
GİRİŞ.....	1
A. BİRECİK TARİHİ.....	2
B. HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE BİRECİK'İN DURUMU	6

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRETÜ'L-FIRAT'TAKİ VAKIF GÖREVLİLERİ

A. DİNİ HİZMET ELEMANLARI.....	9
1. İmam	9
2. İmam-ı Sani	10
3. Hatip.....	10
4. Müezzin.....	11
5. Vaiz.....	12
6. Duâ-gû.....	12
7. Şeyhü'l-kurra	12
8. Kehf-han.....	13
9. Cüz-han	13
10. Ser-mahfil	14
11. Temcid-han.....	14
B. EĞİTİM-ÖĞRETİM ELEMANLARI.....	15
1. Müderris	15
2. Muallim-Muallim-i Sıbyan.....	15
3. Ders-i âm.....	15
C. İDARİ HİZMET ELEMANLARI.....	16
1. Mütevelli	16
2. Zaviyedar.....	17
3. Nazır.....	17

4. Cabi.....	18
5. Kâtip.....	18
6. Noktacı.....	18
D. SOSYAL HİZMET ELEMANLARI	19
1. Ferraş.....	19
2. Kayyım.....	19
3. Loğkeş.....	19
4. Çeşmedar.....	20
5. Suyolcusu	20
6. Sucu	21
7. Abkeş	21
8. Keyyal.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

KAZA MERKEZİNDE BULUNAN VAKIFLAR

A. CAMİLER.....	22
1. Câmi‘-i Kebir (Ulu Camii)	22
1.1. İmam.....	24
1.2. İmam-ı Sani.....	24
1.3. Hatip	25
1.4. Müezzinler	26
1.5. Vaiz	27
1.6. Kehf-han	28
1.7. Ser-mahfil	29
1.8. Temcid-han	29
1.9. Müderris.....	29
1.10. Muallim-Muallim-i Sıbyan.....	30
1.11. Mütevelli.....	31
1.12. Kâtip	32
1.13. Nazır	33
1.14. Cabi.....	34
1.15. Ferraş	35
1.16. Loğkeş.....	35
1.17. Suyolcusu.....	36
2. Mahmud Paşa Camii	36
2.1. İmam.....	37

2.2. İmam-ı Sani.....	38
2.3. Hatip	38
2.4. Müezzinler	39
2.5. Vaiz	41
2.6. Şeyhü'l-kurra.....	42
2.7. Temcid-han	42
2.8. Kehf-han	43
2.9. Muallim-Muallim-i Sıbyan.....	43
2.10. Müteveli	44
2.11. Kâtip	45
2.12. Nazır-Cabi.....	46
2.13. Noktacı.....	48
2.14. Ferraş	48
2.15. Loğkeş.....	49
2.16. Suyolcusu.....	49
2.17. Sucu	49
3. Ferraş Hasan Camii (Çarşı Camii)	50
3.1. İmam-Hatip	51
3.2. İmam-ı Sani.....	52
3.3. Müezzinler	52
3.4. Kehf-han	53
3.5. Ser-mahfil	53
3.6. Temcid-han	54
3.7. Müteveli.....	54
3.8. Kâtip	54
3.9. Nazır	55
3.10. Cabi.....	56
3.11. Ferraş	56
3.12. Loğkeş.....	56
4. Eski Mağara Camii.....	56
4.1. İmam.....	58
4.2. İmam-ı Sani.....	58
4.3. Hatip	58
4.4. Müezzin	59
4.5. Vaiz-Kürsi Şeyhi	60

4.6. Ser-mahfil	60
4.7. Temcid-han	60
4.8. Müteveli	60
4.9. Nazır	61
4.10. Cabi	61
4.11. Ferraş	62
4.12. Loğkeş-Çeşmedar	62
5. Veyis-Üveys Kethüda Camii	62
5.1. İmam	63
5.2. İmam-ı Sani	64
5.3. Hatip	64
5.4. Müezzinler	64
5.5. Müteveli	65
5.6. Ferraş	66
5.7. Kayyım	66
5.8. Sucu	66
5.9. Suyolcusu	67
6. Dindar Bey Camii – Zaviye-i Buka Camii	67
6.1. İmam	68
6.2. Hatip	68
6.3. Müezzinler	69
6.4. Müteveli	69
6.5. Kâtip-Nazır-Cabi	70
6.6. Ferraş	70
6.7. Suyolcusu	70
7. Hacı Nimetullah Camii (İnnaplı Cami)	70
7.1. İmam	71
7.2. Hatip	72
7.3. Müezzinler	72
7.4. Müteveli	73
7.5. Nazır-Cabi	73
7.6. Ferraş-Kayyım	73
7.7. Loğkeş	73
8. Fatma Hatun Camii	73
8.1. İmam-Hatip	74

8.2. Müezzin	74
8.3. Mütevelli.....	75
8.4. Ferraş	75
8.5. Loğkeş	75
9. Kale Camii.....	75
9.1. İmam-Hatip	76
9.2. Mütevelli.....	76
9.3. Nazır	78
9.4. Kâtip-Cabi-Loğkeş	79
9.5. Ferraş	80
9.6. Loğkeş	80
10. Ahmed Bey Camii.....	80
10.1. İmam	81
10.2. Hatip	82
10.3. Müezzinler.....	82
10.4. Mütevelli.....	83
10.5. Nazır	84
10.6. Ferraş	85
10.7. Loğkeş-Suyolcusu.....	85
11. Hacı Hasan Camii	85
11.1. İmam-Hatip	86
11.2. İmam-ı Sani.....	87
11.3. Müezzin.....	87
11.4. Mütevelli.....	87
11.5. Ferraş	87
11.6. Loğkeş.....	88
11.7. Suyolcusu.....	88
12. Alacaburç Camii	88
B. MESCİTLER.....	89
1. Ruha Kapısı Mescidi	89
1.1. İmam.....	90
1.2. Hatip	91
1.3. Müezzin	91
1.4. Mütevelli.....	91
1.5. Ferraş	92

2. Alaburç Mescidi.....	92
2.1. İmam.....	92
2.2. Müezzin	93
2.3. Müteveli.....	93
2.4. Ferraş	93
2.5. Loğkeş	93
3. Meydan Kapısı Mescidi.....	94
4. Kule Mescidi.....	94
5. Vadi-yi Cenk Kapısı Mescidi.....	95
5. 1. İmam.....	95
5. 2. Müezzin	95
6. Rum Kale Kapısı Mescidi (Bağlar Kapısı)	96
7. Kale Mescitleri.....	96
7. 1. Kale Kapısı Mescidi	96
7. 2. Kale Kurbu Mescidi	97
8. Sancak Mahallesi Mescidi	97
8.1. İmam.....	98
8.2. Müezzin	98
8.3. Müteveli.....	99
8.4. Ferraş-Loğkeş.....	99
9. Kürd Mahallesi Mescidi	100
9.1. İmam.....	100
9.2. Müezzin	101
9.3. Müteveli.....	101
10. Şeyh Taha Efendi Mescidi.....	101
10.1. İmam.....	101
10.2. Müezzin.....	102
11. Şeyh Şerafeddin Mescidi	102
11.1. İmam.....	102
11.2. Müteveli.....	103
11.3. Ferraş	103
12. Şeyh Kemal Kurbu Mescidi.....	103
12.1. İmam.....	104
12.2. Müezzin.....	104
12.3. Müteveli	104

13. Şemsiyye Mahallesi Mescidi	105
13.1. İmam	105
13.2. Müezzin.....	105
14. Şeyh Mustafa Ruhalı Mescidi	105
14.1. İmam-Mütevelli	106
14.2. Ferraş	106
15. Hatice Hatun Mescidi	106
16. Arab Hacı Ömer Medresesi Mescidi	107
16.1. İmam	107
16.2. Müezzin.....	107
16.3. Mütevelli	107
17. Şeyh Ali Zaviyesi Mescidi.....	108
C. EĞİTİM MEKANLARI.....	108
D. MUSALLA	108
E. HAN	109
F. HAMAM	110
G. MAHKEME	111
1. Kâtip.....	111
2. Mukayyid	112
3. Muhzır	112
4. Muhzırbaşı.....	113
5. Loğkeş.....	113
H. ESNAFLAR VE MİMARLAR	113
1. Debbağlar Ahi Babası	113
2. Esnaf Şeyhleri.....	114
3. Pazarbaşı.....	115
4. Mimarlar.....	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZA MERKEZİ DIŞINDAKİ VAKIFLAR

A. CAMİ VE MESCİTLER.....	118
1. Hacı Abdurrahman Camii.....	118
2. Mezar-Mizar Köyü Vakıfları	118
2.1. Câmî'-i Kebir.....	118
2.1.1. Müezzin.....	119
2.1.2. Mütevelli	119

2.1.3. Nazır-Cabi	119
2.1.4. Ferraş	120
2.2. Mezar Karyesi Camii.....	120
2.2.1. İmam	120
2.2.2. Hatip	121
2.2.3. Müteveli	121
2.2.4. Nazır	122
2.2.5. Ferraş	122
2.3. İmam Hüseyin Mescidi.....	123
2.4. Eski Mescid	123
3. Neccar Ahmed Camii	123
4. Zergil Karye Camii	124
5. Kilise Camii.....	125
6. Ahmed Camii.....	125
7. Mezraa Karyesi Mescidi.....	126
8. Asman Karyesi Mescidi	126
9. Tisa Karyesi Mescidi.....	127
10. Aşar Bucağı Karyesi Mescidi	127
11. Keferdaş Karyesi Mescidi.....	127
12. Humus Karyesi Mescidi	128
B. ZAVİYELER.....	128
1. Şeyh Cemaleddin Zaviyesi	129
2. Mehmed el-Berazi Zaviyesi.....	131
2.1. Şeyh-Zaviyedar	132
2.2. Kâtip-Takrirdar.....	133
2.3. Nazır	133
2.4. Cabi	133
3. Şeyh Abdullah Zaviyesi	134
4. Şeyh Mehmed Mevlüd Zaviyesi	134
5. Şeyh Osman es-Suruci Zaviyesi.....	135
5.1. Zaviyedar	136
5.2. Müteveli.....	136
5.3. Nazır	137
6. Şeyh Zeyrek Zaviyesi.....	137
6.1. Zaviyedar	138

6.2. Mütevellî.....	139
6.3. Nazır	140
7. Şeyh Müslüm Zaviyesi (Külliyesi).....	140
7.1. İmam-Hatip	141
7.2. Müezzîn	142
7.3. Duâ-gû	142
7.4. Müderris.....	142
7.5. Ders-i âm.....	142
7.6. Şeyh.....	143
7.7. Zaviyedar	143
7.8. Nazır	143
7.9. Kâtip	144
7.10. Ferraş	144
7.11. Loğkeş.....	144
7.12. Abkeş	145
7.13. Türbedar.....	145
7.14. Keyyal.....	145
8. Şeyh Nasır Zaviyesi	145
9. Şeyh Ebu Bekir Zaviyesi	146
10. Payam Hatun Zaviyesi.....	146
11. Şeyh İbrahim Zaviyesi.....	146
12. Şeyh İsmail Zaviyesi	147
13. Şeyh Abdi Zaviyesi	148
14. Şeyhzade Seyyid Hüseyin Zaviyesi.....	148
15. Sarı Koç Zaviyesi.....	149
C. DİĞER VAKIFLAR	149
1. Hazret-i Eyyüb el-Nebi Vakfı.....	149
2. Ebu Cafer Mehmed bin İlyas Vakfı	150
3. Hacı Mehmed Vakfı.....	150
4. Mehmed bin Nefis Vakfı	151
5. Hacı Sultan Vakfı.....	151
6. Şeyh Münir Vakfı	152
7. Bali Paşa Vakfı	152
8. Şeyh Latif Vakfı.....	153
9. Hıyarlızade Hacı Abdi Vakfı	153

10. Şeyh Halife Vakfı.....	153
SONUÇ	154
KAYNAKLAR.....	157
EKLER.....	163
ÖZGEÇMİŞ.....	183

KISALTMALAR

Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
BOA	:	Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Ed.	:	Editör
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar
v.	:	Varak
bkz	:	Bakınız
a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.t.	:	Adı Geçen Tez

ÖZET

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE BİRETÜ'L-FIRAT (BİRECİK) KAZASI VAKIFLARI

Tarih boyunca insanların temel ihtiyaçlarının başında su geldiğinden insanoğlu yerleşim yeri belirlerken her zaman sulak alanların bulunduğu yerleri tercih etmiştir. Birecik de bu tanıma uygun yapı ve coğrafyaya sahip olduğundan tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Şehir, Osmanlı Devleti'nin idaresine katılınca kadar, Hitit, Asur, Hurri, Mittani, Roma, Emevi, Bizans, Selçuklu, Urfa Haçlı Kontluğu, Zengi, Artuklu, Timurlu, Akkoyunlu ve Memlûklü hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olduktan sonra şehirde tersane inşa etmesi, Birecik'i mühim bir merkez haline getirmiştir. Uzun süre bu önemini koruduktan sonra İstanbul-Bağdat demir yolunun Birecik'in güneyinden geçmesi, kervan ticaretinin önemini kaybetmesi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında meydana gelen sebepler yüzünden şehir önemini kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti vakıflar aracılığıyla hâkim olduğu yerlerde cami, mescit, medrese, han, hamam, zaviye gibi yapı ve kurumlarla donatmıştır. Bu yapılara dair birtakım bilgilere *hurufat defterlerinde* ulaşılmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğünde tutulan bu defterlerden 25 tanesi Birecik ile alakalıdır. Osmanlı Devleti döneminde şehir, *Biretü'l-Fırat* olarak anıldığından kayıtları da bu isimle yazılmıştır. Bu kayıtlar, 1691-1835 yıllarını kapsayan 144 yıllık bir zaman dilimine ait olmakla beraber, belgeler ağırlıklı olarak XVIII. yüzyıla aittir. İncelenen bu defterlerde kaza statüsünde olan şehrin kapıları, mahalleleri, nahiyeleri, köyleri, kazada bulunan vakıfları, görev yapan personelleri ve aldıkları ücretler tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bu veriler, arşiv belgeleri ve daha önce ilçe üzerine yazılmış eserlerle desteklenmiştir. Ayrıca bahsedilen bu vakıfların günümüzde var olup olmadığı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hurufat, Birecik, Biretü'l-Fırat, Vakıf.

SUMMARY

BİRETÜ'L-FIRAT (BIRECIK) DISTRICT FOUNDATIONS ACCORDING TO HURUFAT BOOKS

Since water has been at the forefront of people's basic needs throughout history, human beings have always preferred places with wetlands when determining an area for settlement. Since Birecik has a structure and geography that fits this definition, it has hosted many civilizations throughout history. The city had remained under the rule of the Hittite, Assyrian, Hurrian, Mitanni, Roman, Umayyad, Byzantine, Seljuk, County of Edessa, Zengid, Artuqid, Timurid, Aq Qoyunlu, and Mameluke states until it joined the administration of the Ottoman State. The fact that the Ottoman State built a shipyard in the city after taking control of the region made Birecik an important center. Having maintained this importance for a long time, the city lost its importance due to the Istanbul-Baghdad railway crossing south of Birecik, the trade of caravan losing its importance, and the reasons that emerged during and after the World War I.

The Ottoman State constructed structures and institutions such as mosques, masjids, madrasahs, inns, Turkish baths, and lodges by means of foundations in the places under its control. Some information about these structures can be found in *the Hurufat Books*. 25 of these books kept at the General Directorate of Foundations are related to Birecik. Since the city was called *Biretu'l-Firat* during the Ottoman period, the records about it were recorded under this name. Although these records belong to a 144-year period covering between 1691-1835, the documents are predominantly from the 18th century. The gates of the city in the status of a district, neighborhoods, townships, villages, foundations in the city, the officials of these foundations, and their wages were tried to be determined by examining these books. These data were supported using archive documents and the previous works on the district. It was also stated whether these foundations still exist today.

Keywords: Ottoman, Hurufat, Birecik, Biretü'l-Firat, Foundation.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin bir cihan imparatorluğu haline gelmesinde şüphesiz askeri başarılarının önemi büyüktür. Ancak hâkim olduğu bu topraklar üzerinde asırlar boyunca varlığını sürdürmesinde uygulanan politikalar ve vakıfların büyük bir önemi vardır. Vakıflar sayesinde hâkimiyet kurduğu en küçük idari birime kadar, sosyal devlet anlayışı gereğince cami, mescit, medrese, musalla, zaviye, han, hamam gibi yapılar meydana getirmiştir. Bu yapılara ait bilgiler ise *Hurufat Defterleri*'ne kaydedilmiştir.

Son dönemlerde yapılan çalışmalarda *Hurufat Defterleri*'nin kaynak olarak kullanılması ve şehir tarihçiliğinin ön plana çıkması, bu konuyu seçmede etkili oldu. Bu doğrultuda bölgesine hâkim olunan Birecik araştırma konusu olarak belirlendi. Osmanlı Devleti döneminde şehir, *Biretü'l-Fırat* olarak anıldığından defterlerde bu isimle kayıtları düşülmüştür. İncelenen süreçte kaza statüsünde olan Birecik'in, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yirmi beş defteri bulunmaktadır. Bu defterler, 1691-1835 yıllarını kapsayan 144 yıllık bir zaman dilimine ait olmakla beraber, belgeler ağırlıklı olarak XVIII. yüzyıla aittir.

Araştırmanın asıl kaynağı *Hurufat Defteri* olduğundan tezin ismi de bu doğrultuda "*Hurufat Defterlerine Göre Biretü'l-Fırat (Birecik) Kazası Vakıfları*" olarak belirlenmiştir. Bu defterlerin yanında Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinden alınan belgeler ve daha önce ilçe üzerine yazılmış eser, tez ve makalelerle çalışma desteklenmiştir.

Tez; önsöz, içindekiler ve girişten sonra üç bölüm ile sonuç, kaynaklar ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; şehrin isminin nereden geldiği, coğrafi durumu, tarihçesi, hurufat defterlerine dair bilgi ve şehrin defterlerdeki durumu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde; kazadaki vakıf görevlilerine, ikinci bölümde; kaza merkezindeki vakıflara, üçüncü bölümde ise; kaza dışındaki vakıflara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde, kazanın o dönemdeki durumu hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada arşiv belgeleri, kitaplar, makaleler ile internet sitelerinde yer alan fotoğraflar kullanılmıştır. Ekler kısmında ise, hurufat defterlerinden örnekler ve şehre ait tarihi ve güncel fotoğraflar eklenmiştir.

Çalışma konusunun belirlenmesinde kolaylık sağlayan, teşvik eden ve her aşamasında yardımcı olan danışman hocam Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI'ya teşekkür ederim. Ayrıca eğitim hayatım boyunca benden hiçbir zaman emeğini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İbrahim Halil DEMİR

ARTVİN 2020

GİRİŞ

Birecik şehrinin adı, Aramice Birsâ kelimesinden türemiştir.¹ Daha sonra Arapların bölgeye hâkim olmasıyla beraber “Birsâ” kelimesi “kale, hisar” anlamına gelen “el-bira” kelimesine dönüştürülmüştür.² Bulunduğu yerin renginden dolayı İslam tarihçileri tarafından “Arzu’l Beyda” yani beyaz yer olarak anılsa da bölgenin Türkler tarafından fethinden sonra Bire adı yaygın olarak kullanılmıştır. Osmanlılar bölgeye hâkim olduktan sonra şehir “küçük kale” anlamına gelen Birecik, Berecük ve Biretü’l-Fırat adlarıyla anılmıştır.³ Tezin ana kaynağı olan hurufat defterlerinde de şehir “Biretü’l-Fırat” olarak geçmektedir.

Günümüzde Şanlıurfa ilinin bir ilçesi olan Birecik’in yüzölçümü 852 km²’dir. Şanlıurfa’nın 80 km güney batısında ve Fırat Nehri kıyısındadır. Kuzeyde Halfeti, kuzeydoğuda Bozova, doğuda Suruç ilçeleri, güneyde Suriye, batıda ise Gaziantep bulunmaktadır.⁴ İlçe çok yüksek olmayan bir kesimde bulunmakla beraber, doğudan Arat ve Babahat Dağları, güneydoğudan Suruç sınırında bulunan Beko Dağı ve kuzeybatısında ise Kalazan Dağı ile çevrilidir.⁵ Fırat Irmağı’nın sol kıyısı üzerinde ve deniz yüzeyinden 340 m yükseklikte kurulmuştur. Evler nehrin boyundaki dar bir düzlükte ve bunun gerisinde yükselen dik bir yamaç üzerinde yayılmıştır. Bu yamaç üzerinde de bir kalesi bulunmaktadır.⁶ Bu kale tarih boyunca şehrin korunması ve gözetleme yeri olarak kullanılarak sürekli tahkim edilmiştir.⁷

Fırat Nehri, Birecik sınırları içerisinde dağlık bölgeyi terk ederek Suriye-Mezopotamya ovası düzlüğüne girmektedir.⁸ Bunun yanında nehrin Basra’ya kadar olan güzergâhı ulaşım elverişli olması ve şehrin Kuzey Suriye ile Anadolu’yu birbirine bağlayan bir mahalde bulunması tarihin her aşamasında stratejik bir değere sahip olmasına neden olmuştur.⁹

¹ İdris Bostancı, “Birecik”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 187.

² M. Streck, “Birecik”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 629; Ahmet Cihat Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 14.

³ Ali Yılmaz, *XVII. Yüzyılda Birecik Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 9.

⁴ *21. Yüzyıla Girerken Birecik*, Birecik Kaymakamlığı Yayını, Ankara 2003, s. 21.

⁵ Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 1.

⁶ Anonim, “Birecik”, *Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, Sabah Gazetesi, C. 3, s. 212.

⁷ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 9.

⁸ Streck, *a.g.m.*, s. 629.

⁹ Tahir Ögüt, *XVIII. ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 8.

A. Birecik Tarihi

Konum olarak geçiş bölgesi olması ve Fırat Nehri'nin ilçeden geçmesinden dolayı Birecik, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.¹⁰ İlçenin tarihi, tarih öncesi çağlara kadar ulaşmaktadır. Buna dair M.J.E. Gautier, 1894 yılında Surtepe ve Telves bölgesi arasında yapmış olduğu kazıda “*Acheulan*” tipte bir balta ve “*Calactonienn*” tipte bir yonga aletler bulmuştur.¹¹ Bu balta günümüzde “Birecik Baltası” olarak bilinmektedir.¹² 1952 yıllarında Kılıç Kökten, Gautier'in araştırma yaptığı yerlerde Paleolitik çağa ait aletler bularak, bölgede Taş Devri'nde (M.Ö. 500.000-10.000) yaşam olduğunu kanıtlamıştır.¹³

M.Ö. 2000'li yıllarda Hititlerin elinde olan şehir, M.Ö. 840'larda Asur hâkimiyetine girmiştir. Daha sonraları sırasıyla Pers, Makedonya, Roma ve Bizans imparatorluklarının idaresi altına girmiştir.¹⁴ Bizanslılar, 20 Ağustos 636 yılında Yermük'te İslam ordularına yenilince Suriye, Filistin ve Mısır Müslümanların eline geçti. Daha sonra Halife Ömer döneminde, 639 yılında, İyad bin Ganm komutasındaki ordu, Urfa bölgesi ve Birecik'i fethedip İslam topraklarına kattı. Bizans'a karşı üs vazifesi gören Birecik, Harun Reşid zamanında Bağdat'ın iskelesi durumunda olduğundan imar edilmiştir.¹⁵

959 yıllarında Urfa-Birecik taraflarını altüst eden Bizanslılar, 1030 yılında bölgeyi ele geçirerek, merkezi Antakya'da olan Suriye temasına bağlamışlardır. Bu dönemde Selçuklularda yaşanan taht kavgası sonucu Alparslan, Kutalmış'ı öldürmüş oğlu Süleyman ise esir alınmıştı. Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk, Süleyman ve oymağının sıkıntı çıkaracağını düşünerek, Birecik ile Urfa arasında tespit edilecek bir yere oturmalarına karar verir. Böylelikle Birecik, Kutalmış oğlu Süleyman ve oymağı tarafından yaylak ve kışlak olarak kullanılmıştır.¹⁶ XI. yüzyılın ikici yarısında bölge, Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmiştir. 1096 yılında şehir

¹⁰ Hamit Şafakçı-İbrahim Halil Demir, “Hurufat Defterlerine Göre Birecik Camileri”, 7. *Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, Şanlıurfa 2020, s. 137.

¹¹ Atilla Engin, “Paleolitik Çağdan Roma Dönemi Sonlarına Kadar Birecik ve Çevresi”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, s. 19.

¹² Yılmaz, *a.g.t.*, s. 10.

¹³ Kürkcüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 3.

¹⁴ Bostan, *a.g.m.*, s. 187.

¹⁵ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 11-12.

¹⁶ Meryem Acara-Ceren Erel, “Ortaçağ'da Birecik ve Çevresi”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, s. 35-36.

Bizanslılar tarafın alındıysa da sırasıyla Artuklu, Eyyubi, Memluklu, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin hâkimiyetine geçmiştir.¹⁷

Haçlılar, Bizans'ın yardımıyla 10 Ocak 1097 yılında İstanbul'dan hareket ederek Anadolu'da kuşatmalarda bulunmuştu.¹⁸ Bu doğrultuda 1097 yılının sonlarında Tell-Başir, Urfa ve Suruç şehirleri Haçlı kontu Bauduin'e teslim olmuştur.¹⁹ Suruç'un alınmasından birkaç ay sonra fethedilen Birecik, 1150 yılına kadar Franklar'ın hâkimiyeti altında kalmıştır.²⁰ Selçukluların Musul atabegi Nureddin Zengi, 1144 yılında Urfa'yı fethettiğinde Birecik'i kuşattı fakat alamadı. Bundan hemen sonra Birecik, Mardin'deki Artukoğulları'ndan Şehabeddin İlyas bin İlgazi'nin eline geçti.²¹

1243 yılında Köseadağ Savaşı'nda Türkiye Selçuklu Devleti'ni baskısı altına alan Moğollar, gözünü bu sefer Ortadoğu'ya dikmişti. 1258 yılında Abbasi halifeliğini ortadan kaldıran İlhanlılar, bir sene sora işgal planını devreye sokacaktı. Nihayetinde 1259 yılında Hülagü, kuzeybatı Suriye'yi zapt etmek için Birecik'i kuşatıp Fırat Nehri üzerine köprü yaptırmıştır. Daha sonra içinde Birecik Kalesi de olan birden fazla kaleye ordu yerleştirdi ve buradaki bütün ahaliyi öldürdü.²² Moğol ordusu ilerlemelerine devam ederek Anadolu'nun bir kısmı ve Suriye'yi işgal etmiştir. Filistin'de *Ayn Calut* mevkiinde, 3 Eylül 1260 günü Memlukler ve Moğol ordusu arasında yapılan savaşta Moğollar büyük bir hezimete uğramıştır.²³ Savaş sonucunda Fırat'a kadar tüm Suriye, Memluklerin egemenliğine girdiği gibi kuşatma altındaki Birecik'te kurtulmuştur. Böylece Birecik Naipliği de Memluk sistemine dâhil olmuştur.²⁴

XIII. yüzyılın sonlarından XV. yüzyılın sonlarına kadar şehir uzun zaman Memluklerin elinde kalmıştır. Şehrin iç kalesi kısmen, dış kalesi ise tamamen Memlukler zamanında inşa

¹⁷ Tahir Sevinç, "Osmanlı Devleti İdaresinde Birecik'te Gemi İnşası ve Birecik Tersanesinin Önemi (17. ve 18. Yüzyıllar)", *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*, (Ed. Kasım Şulul ve diğerleri), C. IV, Şanlıurfa 2018, s. 56.

¹⁸ Ömer Narin, *Ortaçağ'da Birecik*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2019, s. 54.

¹⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 13.

²⁰ Acara-Erel, "Ortaçağ'da Birecik ve Çevresi", s. 37.

²¹ Bostan, *a.g.m.*, s. 187.

²² Efe Durmuş, "Memluklar Zamanında Halep Naipliği'ne Bağlı Bir Şehir: Birecik", *Turkish Studies*, V. 9/4, Ankara 2014, s. 415.

²³ İsmail Yiğit, *Memlükler 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015, s. 140.

²⁴ Durmuş, *a.g.m.*, 415.

edilmiştir.²⁵ Günümüzde ilçede bulunan en eski yapılardan biri olan Ulu Camii de Memlukler zamanında yaptırılmış olduğu söylenmektedir.²⁶ Yine bu döneme ait olmak üzere kalede altı kitabe bulunmaktadır. Bunlardan 1277-1279 tarihli olanlar Memluk Sultanı Berke Han, 1482-1483 tarihliler ise Sultan Kayıtbay zamanına aittir.²⁷

Timur Han'ın Halep dönüşü sırasında Fırat Nehri'ni köprüden geçmiş ve Birecik'e girmiştir. Bu dönemde şehirde bulunan Memluk naibi Mehmed bin Musa, Timur'a itaatini bildirdi. Böylelikle hem görevine devam etti hem de şehrin tahrip edilmesinin önüne geçti. Timur'un bölgeden çekilmesi ile bölge Türkmen beylerinin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur.²⁸

Karakoyunlu Kara Yusuf 1418 tarihinde Birecik'i iki gün kuşattıktan sonra ordusuna şehri ve dolaylarını yağmalatıp ülkesine geri döndü.²⁹ Kent daha sonra uzun süre Memluklü yönetiminde kalmış ve Kayıtbay tarafından Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı savunulmuştur.³⁰

Birecik Osmanlı idaresine katılncaya kadar Hitit, Asur, Hurri, Mittani, Roma, Emevi, Bizans, Selçuklu, Urfa Haçlı Kontluğu, Zengi, Artuklu, Timurlu ve Akkoyunlu hâkimiyetinde kalmıştır.³¹

Yavuz Sultan Selim tahta çıktıktan sonra Safeviler üzerine yapmış olduğu Çaldıran Seferi'nden sonra, Memlukler üzerine de bir sefer düşüncesi ve hazırlığına başlamıştı. Anadolu'nun mutlak hâkimi olabilmek için Memlukler Devleti'ni ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmekteydi.³² Bu doğrultuda 24 Ağustos 1516 yılında yapılan Mercidabık Savaşı'nda Memlukler yenilgiye uğratılmıştır. Yavuz Sultan Selim savaşın ardından Halep'e

²⁵ Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 7.

²⁶ Muhammet Kurucu, *XIII-XX. Yüzyıllar Arasındaki Birecik'teki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006, s. 14.

²⁷ Bostan, a.g.m., s. 188.

²⁸ İbrahim Erez, *433 Numaralı Birecik Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2019, s. 9.

²⁹ Durmuş, a.g.m., s. 420.

³⁰ Acara-Erel, "Ortaçağ'da Birecik ve Çevresi", s. 41.

³¹ Ahmet Mümtaz Maden, *Oliver'ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 9.

³² Burhan Erhan Çavuşoğlu, "Askeri Dönüşüm Çağında Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil", *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 14, 2017, s. 1274.

girdi. Bu arada Birecik başta olmak üzere Halep'e tabi bütün kale ve şehirler Osmanlı hâkimiyetine girdi.³³ Osmanlı idaresine giren Birecik, Halep eyaletine bağlı Urfa sancağının merkezi olarak teşkilatlandırıldı. Daha sonraki dönemlerde Kanuni Sultan Süleyman, İrakeyn Seferi'nden dönerken ordunun Birecik'in de içinde bulunduğu bölgede kışlamasını emretmiş ve Halep'e giderken Birecik'ten geçmişti.³⁴

Birecik, 1568-74 yılları arasında Halep eyaletine, 1609'da Rakka beylerbeyliğine bağlanmıştı. XVII. yüzyılda müstakil olan sancak, 1563 yılında yeniden Rakka'ya bağlandı. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar bu durumu koruyan Birecik, 1856-57 tarihli salnâmeğe göre, Halep eyaletinin Rakka sancağının kaymakamlığı olmuştur. Daha sonraları ise Urfa sancağının kaza merkezi haline gelmiştir.³⁵

Birecik, Osmanlı hâkimiyetinde belli başlı iki durumla ön plana çıkmaktadır. Bunlar tersane ve Nizip Savaşı'dır.³⁶ Tersanenin önemine bakıldığında XVI. yüzyılın sonlarında Basra ve Bağdat çevrelerini elinde tutmak için Birecik'te küçük bir tersane kurarak burada Fırat Nehri için bir donanma meydana getirmiştir. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin İran üzerine düzenlediği seferler XVIII. yüzyıl boyunca sürdüğünden Birecik'ten Bağdat'a zahire sevkiyatı da sürmüş, bu da Birecik'teki tersanenin önemini artırmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, İslam Dünyası için tehlike arz eden Portekizliler için Basra Tersanesi'nde gemiler inşa ederken, bu gemilerin inşasında kullanılacak kereste ve mühimmatı Fırat Nehri yoluyla Birecik'ten temin etmiştir.³⁷ Nizip Savaşı'nda, 1839 yılında Osmanlılarla Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa arasında geçen savaş esnasında, Osmanlı Orduları Birecik'ten geçerek Nizip'te konaklamışlardır. Osmanlı ordusundaki üç subaydan biri olan Moltke, savaş sırasında Osmanlı ordusunun Birecik'e çekilmesini ve hâkim noktadan savaşa devam edilmesini ileri sürmüştü de bu fikir kabul edilmeyerek feci bir hezimetle sonuçlanmıştır.³⁸

³³ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 16.

³⁴ Bostan, *a.g.m.*, s. 188.

³⁵ Muhammed Görür, "Ortaçağ Sonrası'nda Birecik ve Çevresi", *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, s. 48.

³⁶ Ögüt, *a.g.t.*, s. 12.

³⁷ Sevinç, *a.g.m.*, s. 58-59.

³⁸ Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 7.

Birecik, geçiş noktasında olduğundan XIX. yüzyılda da önemini korumuştur. Ancak İstanbul-Bağdat demir yolunun Birecik'in güneyinden geçmesi ve kervan ticaretinin önemini kaybetmesi, Osmanlı Devleti'ne ait toprakların Suriye ile Irak arasında paylaşımı ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında meydana gelen sebepler yüzünden önemini kaybetmiştir.³⁹ 1919 yılında İngilizler ve Fransızlar tarafından işgal edilen Birecik, Urfa'da istiklal mücadelesinin başlamasıyla 10 Temmuz 1920'de işgal glerinin şehri terk etmesi üzerine kurtulmuştur.⁴⁰

B. Hurufat Defterlerine Göre Birecik'in Durumu

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren vakıflar aracılığıyla sosyal devlet anlayışı çerçevesinde hâkim olduğu en küçük idari birimine kadar her bölgeyi sosyal, kültürel ve eğitim amaçlı kurumlarla donatmıştır.⁴¹ Bu kurumlarda da çok sayıda personel istihdam etmiştir. Bu personellere dair atama, terfi ve azil işlemleri kaza esasına göre düzenlenen hurufat defterlerinden takip edilebilmektedir. Zira bu defterler, berat özetlerini içermektedir.⁴²

Ruznme Defterleri olarak da anılan hurufat defterleri⁴³ Anadolu ve Rumeli olarak ayrı tutulmuşt ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Örneğin “elif” harfleriyle başlayan kazalar bir ciltte toplanmış ve kendi aralarında alfabetik bir şekilde sıralanmıştır.⁴⁴ Bu defterlerin i kapaklarında da kazaların hangi sayfada olduğunu gösteren fihristler bulunmaktadır. Tutulma biçimi nedeniyle bu defterler, harfler anlamına gelen “hurf” kelimesinin oğulu olan “hurfat” kelimesiyle adlandırılmıştır.⁴⁵ 16*45 cm boyutlarında olan bu defterler kğıt kaplı bir cilt içerisindedir. Ciltleme sırasında bazı sayfalar fazla yapıştığından okunamasa da, genel olarak yazıları okunaklı durumdadır. Tarihleri ve bazı bilgileri kırmızı mürekkeple yazılan bu defterler, öteki defterlerin aksine uzunlamasına yazılmıştır. Bunun sebebi daha fazla satır imknı

³⁹ Selman Yaşar, “Osmanlı Devleti Döneminde Urfa Sancağı'na Bağlı Birecik Kazası'nda Fırat Irmağı zerindeki Ulaşıım”, *Ciepo 6. Ara Dönem Sempozyumu*, C. II, 14-16 Nisan, Uşak 2011, s. 1306.

⁴⁰ Bostan, a.g.m., s. 189.

⁴¹ Hasan Demirtaş, “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı rneği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, 2012, s. 49.

⁴² Şafakcı-Demir, a.g.m., s. 138.

⁴³ Enver akar, “Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu”, *Vakıflar Dergisi*, S. 49, Haziran 2018, s. 22.

⁴⁴ Yasemin Beyazıt, “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *History Studies*, V. 5, 2013, s. 42.

⁴⁵ Beyazıt, a.g.m., s. 42.

sağlamaktır.⁴⁶ Aynı zamanda kazaskerlik dairesinde, kâtiplerin reisi gözetiminde kırma divani ve az da olsa divani yazıyla kaleme alınmıştır.⁴⁷

Osmanlı taşra teşkilatı için çok önemli bir kaynak olan bu defterler, taşradaki vesikaların zaman içerisinde büyük bir kısmının kaybolması ile daha da önem kazanmıştır.⁴⁸ Tutuldukları dönemde kazada bulunan mahalle, mevki adları, nahiyeleri, köyleri ve mezraların adları tespit edilebilir. Yine aynı şekilde kaza ve ona bağlı birimlerinde cami, mescit, medrese, han, hamam, zaviye vb. yapıların isimleri, kimler tarafından yaptırıldığı ve sayısı tespit edilebilir.⁴⁹ Bu yapılarda görev yapan personellerin adları, göreve geliş tarihleri, büyük bir kısmının ölüm tarihleri, aldıkları ücret, görev atamalarını yapan kadı veya naibe ait bilgiler ve başka esaslar hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir.⁵⁰

Atik ve *cedid* olmak üzere iki seri halindedir. Bu serilerden atik kayıtlar 1086-1103/ 1675-1840 tarihlerini kapsarken, cedidler ise 1102-1258/ 1690-1840 tarihlerindeki tevcihatı kapsamaktadır. Toplam 206 adet olan bu defterlerin 63'ü Rumeli, 143'ü ise Anadolu Kazaskerliğine aittir.⁵¹ Günümüzde ise bu defterler Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi defterlerinde Birecik, "*Biretü'l-Fırat*" olarak geçmektedir. Kazaya ait toplam yirmi beş hurufat defteri bulunmaktadır.⁵² Bu kayıtlar, 1691-1835 yıllarını kapsayan 144 yıllık bir zaman dilimine ait olmakla beraber, belgeler ağırlıklı olarak XVIII. yüzyıla aittir. Bu tarihler arasında kaza statüsünde olan şehre bağlı nahiye isimleri şu şekilde düşülmüştür;

Suruç Nahiyesi: Defterlerdeki bütün kayıtlarda kazanın nahiyesi olarak geçmektedir.

⁴⁶ Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990, s. 1.

⁴⁷ Sedat Bayrakal, *Hurûfât Defterleri'nde Isparta Kazası*, Türkiye Alim Kitapları, 2015, s. 1.

⁴⁸ Mustafa Murat Öntuğ, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Afyonkarahisar 1999, s. 149.

⁴⁹ Öntuğ, a.g.m., s. 149.

⁵⁰ Demirtaş, a.g.m., s. 149.

⁵¹ Özcan Uğur, "Konya Hurufat Defterleri ve Mühteva Analizi (1692-1835 Yılları Arası)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 7, Temmuz 2018, s. 133.

⁵² Defterler şu şekildedir; 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 1058, 1074, 1075, 1078, 1079/1, 1079/2, 1080, 1082, 1083, 1097, 1098, 1133, 1137, 1140, 1143, 1144, 1158.

Nizip Nahiyesi: Bazı kayıtlarda nahiye⁵³ bazılarında ise kasaba⁵⁴ olarak zikredilmiştir.

Çukur Nahiyesi: 1716-1760 yılları arasında kazanın nahiyesi olarak geçmektedir.⁵⁵

İskele Nahiyesi: Sadece 1723 yılında kazanın nahiyesi olarak geçmektedir⁵⁶

Araban Nahiyesi: Sadece 1700 yılında kazanın nahiyesi olarak geçmektedir.⁵⁷

Merzuman Nahiyesi: 1728-1743 yılları arasında kazanın nahiyesi olarak geçmektedir.⁵⁸

Ank Nahiyesi: Sadece 1781 yılında kazanın nahiyesi olarak geçmektedir.⁵⁹

Kazanın mahalleleri ise şu şekildedir; Meydan Mahallesi, Merkez Mahallesi, Tedrib Mahallesi, Rızvaniye Mahallesi, Vadi-yi Cenk Mahallesi, Şemsiyye Mahallesi, Sancak Mahallesi, Kürd Mahallesi, Hoca Şerafeddin Mahallesi, Saha Mahallesi, Medrese Mahallesi ve Ferraş Mahallesi'dir. Bu mahalleler arasında en çok yapının olduğu mahalle, Meydan Mahallesi'dir. Kayıtlarda geçen kazaya ait dört kapı bulunmaktadır. Bunlar; Meydan Kapısı, Ruha (Urfa) Kapısı, Vadi-yi Cenk Kapısı ve Rum Kale (Bağlar Kapısı) Kapısı'dır.⁶⁰

⁵³ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁵⁴ VGMA, HD 1097, s. 97; VGMA, HD 1078, s. 34.

⁵⁵ VGMA, HD 1098, s. 182; VGMA, HD 1097, s. 98.

⁵⁶ VGMA, HD 1137, s. 228.

⁵⁷ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁵⁸ VGMA, HD 1144, s. 187; VGMA, HD 1079/1, s. 113.

⁵⁹ VGMA, HD 1078, s. 36.

⁶⁰ *Meydan Kapısı*: Şehir surlarının güney kesiminde yer almaktaydı. Günümüzde kapıya dair bir kalıntı bulunmamaktadır. Oppenheim tarafından kayıt altına alınan kitabeye göre kapının Ebu Nasır Kayıtbay idareciliği ile fakir Yunus tarafından 887/1482 yılında yaptırıldığı veya tamir edildiği düşünülmektedir. Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2001, s. 35; Kapının batısında bulunan Alaburc'taki rozetlerde de Ebu Nasır Kayıtbay'ın ismi geçmektedir. Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 60. Günümüzde kapının bulunduğu yerde Tekke Camii bulunmaktadır. *Ruha (Urfa) Kapısı*: Surların doğu duvarı üzerinde bulunan kapı günümüze tamamen sağlam gelmiş tek kapıdır. Kapının üstünde bulunan kitabeye göre Meydan Kapısı'nda olduğu gibi fakir Yunus yönetimi altında Kayıtbay tarafından yaptırılması emredilmiştir. Kurucu, *a.g.t.*, s. 102; Kapının bitişiğinde Kule Mescidi, bulunduğu mahalde de Mahmud Paşa Camii bulunmaktadır. *Vadi-yi Cenk Kapısı*: Günümüzde bu isimle anılan bir kapı bulunmamaktadır. Fakat ilçede "Meçan Kapı" olarak adlandırılan ve günümüze kadar ulaşan yapının Vadi-yi Cenk Kapısı olduğu söylenmektedir. Vadi-yi Cenk Kapısı'na ait eski fotoğraflar incelendiğinde yapının Meçan Kapısı'na benzediği söylenebilir. Meçan Kapı'nın üstünde bulunan kitabeye göre; Ebu Nasır Kayıtbay'ın emriyle Birecik Naibi Yunus tarafından 889/1484 yılının son on gününde surlar ve kapı yeniden inşa edilerek tamamlandığı yazmaktadır. Karakaş, *a.g.e.*, s. 315. *Rum Kale (Bağlar Kapısı)*: İlçeyi çevreden dört kapıdan biridir. Rum Kale yolu üzerinde olduğu için bu isimle anılmıştır. Şehrin diğer üç kapısı ile beraber inşa edilmiş olmalıdır. İlçede kapının olduğu mahal şehir bağlarına açıldığından halk tarafından "Bağlar Kapısı" olarak anılmaktadır. Fakat günümüzde kapıya ait herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRETÜ'L-FIRAT'TAKİ VAKIF GÖREVLİLERİ

A. Dini Hizmet Elemanları

1. İmam

Arapçada *emm* yani “öne geçmek, sevk ve idare etmek” anlamına gelen imam, terim olarak ise, cemaatle kılınan namaza önderlik eden ve devlet başkanı anlamına gelmektedir.⁶¹ İmam kelimesi Kuran-ı Kerim’de tekil ve çoğul olarak toplam on iki yerde geçmektedir. Kuran-ı Kerim’de kelime anlamı olarak önder, lider ve çeşitli mecazlarla birlikte kullanılmıştır. Fakat Kuran-ı Kerim’in hiçbir yerinde namaz kıldırın kişi veya siyasi lider anlamında kullanılmamıştır.⁶² Osmanlılarda özellikle mahallenin odak noktası cami olduğundan burada görev yapanların iyi seçilmesi gerekiyordu. Bu sebeple imam atamaları padişah beratı ile yapılmaktaydı. Sorumluluk alanları geniş olduğu için sosyal faaliyetleri bakımından başıboş bırakılmazlardı. Kadılar her zaman imamları teftiş ederlerdi. Bu teftişlerde sadece dini görevlileri değil mahalledeki diğer hizmetlerin de yapılıp yapılmadığını sorarlardı.⁶³

Kazada mescit veya cami statüsündeki bütün ibadethanelerde imamlar görev yapmışlardır. Kazadaki ibadethanelerde görevli imamlara en fazla beş akçe ücret verilmekteydi. Beş akçe ücret veren camiler; Mahmud Paşa Camii, Câmî‘-i Kebir, Hacı Nimetullah Camii ve Ferraş Camii idi.⁶⁴ Ücretsiz şekilde Arab Hacı Ömer Medresesi Mescidi’nde olduğu gibi görev yapan⁶⁵ imamlar da vardı. İmamlar bazı camilerde hitabet görevini de üstlenmişlerdir.⁶⁶ Bazı mescit ve camilerde imamet ve tevliyet aynı kişiler tarafından yürütülmüştür.⁶⁷ Mahmud Paşa Camii’nde imam olanlar aynı zamanda mahalledeki mektepte muallimlik de yapmışlardır.⁶⁸ İbadethanelerde imam olmak için bazı şartlar da öne sürülebilmektedir. Hacı Nimetullah Camii’nde

⁶¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “İmam”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 178.

⁶² Ali Duman, Abdullah Önder, “Tarihi Süreç İçerisinde Cami Görevlileri-İmamlığın Tarihçesi”, *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan)*, *Bildiriler Kitabı*, C.1, 08-09 Ekim 2018 Malatya, s. 425.

⁶³ Ziya Kazıcı, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V-VI*, İstanbul 1993, s. 94.

⁶⁴ VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, s. 181; VGMA, HD 1133, s. 142; VGMA, HD 1144, s. 187; VGMA, HD 1097, s. 96.

⁶⁵ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁶⁶ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁶⁷ VGMA, HD 1098, s. 182; VGMA, HD 1098, s. 182. VGMA, HD 1079/2, s. 142; VGMA, HD 1097, s. 96.

⁶⁸ VGMA, HD 1133, s. 139.

imametın evlada verilmesi şartı vardı.⁶⁹ Bir imam yetersiz kaldığında camiye ikinci bir imam ataması yapılabiliridi.

2. İmam-ı Sani

Büyük camilerde imamın yanına ikinci bir imam ataması yapılmıştır. Buna “*imâm-ı sâni*” denilirdi. Atanan ikinci imam, birinci imama yardım ederdi. Hem birinci imamın işlerini kolaylaştırırdı hem de camideki diğer işlerin yürütülmesini sağlardı.⁷⁰ Kazada Câmi‘-i Kebir, Veyis Kethüda Camii, Mahmud Paşa Camii, Hâcı Hasan Camii, Ferraş Hasan Camii ve Mağara Camii’nde ikinci imam görev almıştı.⁷¹ Bazen belirli namaz vakitleri için ikinci bir imam atanmıştır. 1692’de Câmi‘-i Kebir’de sabah ve ikindi vakitleri için ikinci imam talep edilmiştir.⁷² Bu görevli en düşük bir akçe⁷³ ve en yüksek dört akçe ücret almıştır.⁷⁴ Câmi‘-i Kebir’de görevli imam-ı sani bu görevinin yanında kehf-han ve muallim-i sıbyanlık görevlerini de yürütmüştür.⁷⁵ Ferraş Camii’nde de imam-ı sani ve nazır aynı kişiydi.⁷⁶

3. Hatip

Dini literatürde genellikle cuma ve bayram namazlarında vaaz ve nasihat içeren konuşmayı ifade eden kişiye *hatîb* denir.⁷⁷ Kanuni Vakfiyesi’ne göre hatipler; âdil, zeki, takva sahibi olmalı, belagat önem vermeli ve sesi güzel olmalıdır. Bunun yanında Kurân-ı Kerim ve sünnet çevresinde yetişmeli ve aynı zamanda cemaati camiye çekecek güzel bir üsluba sahip olmalıdır.⁷⁸ Eskiden hatipler padişahlara vekâlet verdiğinden çok önem verilirdi. Berat sahibi olmayanların cuma ve bayramlarda hutbe okumalarına izin verilmezdi. Hatipleri ancak hükümet tayin eder ve ellerine berat verirdi. Zaman geçtikçe bu görev babadan oğula geçen bir meslek haline gelmiştir.⁷⁹ Biretü’l-Fırat kazasındaki ibadethanelerde hitabet görevi genelde imamlara

⁶⁹ VGMA, HD 1144, s. 187.

⁷⁰ Halis Akıncı, *Hurufat Defterlerine Göre Kır-İli Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 23.

⁷¹ VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1098, s. 181; VGMA, HD 1133, s. 138; VGMA, HD 1133, s. 141; VGMA, HD 1133, s. 141; VGMA, HD 1133, s. 142.

⁷² VGMA, HD 1098, s. 179.

⁷³ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁷⁴ VGMA, HD 1078, s. 36.

⁷⁵ VGMA, HD 1075, s. 29.

⁷⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 143. Bkz. Belge 1.

⁷⁷ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *DİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 425.

⁷⁸ Ahmet Koç-Ömer Özdemir, “Kanûnî Vakfiyesi’ne Göre Süleymaniye Camii Görevlileri”, *Diyanet İlim Dergisi*, C. 53, S. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2017, s. 131.

⁷⁹ Hamit Şafakçı, *Bozkır Kazası Vakıfları XV.-XX. Yüzyıllar*, Çizgi Yayınları, Konya 2015, s. 90.

verilmiştir. Sadece hatiplik yapan az sayıda görevli vardı. Hacı Nimetullah inşa ettiği camide hitabet görevinin kendinden sonra evlatlarına verilmesini şart koşturmuştur.⁸⁰

Ahmed Bey Camii ve Hacı Nimetullah Camii'nin mescit statüsünden camiye geçiş sürecinde hatip ataması istenmiştir.⁸¹ Buradan da bir yapının cami sayılabilmesi için hatibinin olması gerektiği anlaşılmaktadır. Yine Ruha Kapısı'ndaki mescidin cemaati çok olduğundan yapıya minber konularak hatip ataması istenmiştir.⁸² Hatipler arasında en yüksek ücret, beş akçeyle Mahmud Paşa Camii ile Ferraş Hasan Camii görevlilerine verilmiştir.⁸³ Geriye kalan ibadethanelerde görevli hatipler, bir ile dört akçe arasında ücret almışlardır. Bu görevi ücretsiz yapanlar da olmuştur. Molla Mustafa ve Hacı Ebu Bekir'in inşa etmiş olduğu musallada görevli hatipler herhangi bir ücret almadan görev yapmışlardır.⁸⁴

4. Müezzin

Sözlük anlamı olarak “çağrıdan bulunan, kamet getiren kimse” olarak kullanılan müezzin kelimesi hadislerde “ezan okuyan ve kamet getiren” manasında kullanılmıştır. Müezzinler de tıpkı imamlar gibi görevinin ehli ve halk tarafından benimsenen kişiler tarafından seçilirdi.⁸⁵ Fakat küçük yerleşim yerleri ile kırsal bölgelerde müezzinliğin babadan oğula veya diğer aile bireylerine geçmesi, bu ölçünün her zaman geçerli olmadığını göstermektedir.⁸⁶

Kazadaki büyük camilerden Mahmud Paşa Camii, Câmi'-i Kebir ve Ahmed Bey Camii'nde namaz vakitlerine göre farklı müezzinler atanarak cami gelirinden daha fazla kişinin istifade etmesi amaçlanmıştır. Bundan dolayı camilerde birden fazla müezzin görev yapınca bunların başına da “*reis-i müezzinler*” atanmıştır. Diğer yapılarda genelde tek bir müezzin görev yapmaktadır. Aynı zamanda bazı camilerde de “*cum'a mü'ezzini*” adlı müezzinler görev yapmışlardır.⁸⁷ Altı akçe ile en yüksek ücreti Câmi'-i Kebir'deki müezzinler almıştır.⁸⁸ En

⁸⁰ VGMA, HD 1144, s. 187.

⁸¹ VGMA, HD 1140, s. 196; VGMA, HD 1133, s. 138.

⁸² VGMA, HD 1079/2, s. 147.

⁸³ VGMA, HD 1140, s. 196; VGMA, HD 1158, s. 93.

⁸⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁸⁵ Söylemez, Tunç, a.g.m., s. 75.

⁸⁶ Şafakçı, a.g.e., s. 93.

⁸⁷ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁸⁸ VGMA, HD 1097, s. 95; VGMA, HD 1097, s. 96. Bkz. Belge 2.

düşük ücret ise yarım akçe ile Sancak Mahallesi Mescidi müezzinlerinin ücretidir.⁸⁹ Geriye kalanlar ise ortalama bir akçe ücret almışlardır.

5. Vaiz

Vaiz, insanları iyiliğe sevk etmek için dini vaaz, nasihat ve öğüt veren kişilere verilen isimdir.⁹⁰ Vaize cemaati fazla olan büyük camilerde ihtiyaç duyulmuştur. Bundan dolayı bazı camilerde vaize rastlanılmamaktadır.⁹¹ Bu doğrultuda kazada sadece Câmî‘-i Kebir, Mahmud Paşa Camii, Mağara Camii ve Ahmed Bey Camii’nde vaizler görev yapmışlardır. Vaiz, bazı kayıtlarda “*kürsi şeyhi*” ve “*nasih*” olarak geçmektedir.⁹² Genelde cuma günü görevini yürüten vaizler, bazı dönemlerde sabah ve ikindi vaktinde de görev yapmışlardır.⁹³ Ahmed Bey Camii’nin vaizi aynı zamanda caminin imam ve hatibiydi.⁹⁴ Dört akçe ile en yüksek ücreti, Câmî‘-i Kebir’in vaizleri almıştır.⁹⁵ Aynı camide ücretsiz görev yapanlar da olmuştur.⁹⁶ Diğer vaizler ise bir ile üç akçe arasında ücret alıyordu.

6. Duâ-gû

Duacı, dua eden anlamına gelen “*duâ-gû*” vakıftan aldığı ücret karşılığında dua etmekle mükellef kişiler için kullanılmış bir tabirdir.⁹⁷ Kazada Şeyh Müslüm Vakfı, Mehmed bin Nefis Vakfı ve Hazreti Eyyüb el-Nebi Vakfı’nda görev yapmışlardır.⁹⁸ Hazreti Eyyüb el-Nebi Vakfı’nda görevli duâ-gû, beş akçe ile en yüksek ücreti almıştır.⁹⁹ Bu görevliye Şeyh Müslüm Zaviyesi’nde üç akçe¹⁰⁰ verilirken Mehmed bin Nefis Vakfı’nda herhangi bir ücret belirtilmemiştir.¹⁰¹

7. Şeyhü’l-kurra

⁸⁹ VGMA, HD 1133, s. 138; VGMA, HD 1098, s. 182.

⁹⁰ Nilgün Çevrimli, *Vakfiyelere Göre Tâbir ve Isulahlar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2019, s. 736.

⁹¹ Mehmet Memiş, “Vakfiyeler Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Câmilerinde Vakıf Hizmetleri”, *Vakıflar Dergisi*, S. 51, 2019, s. 139.

⁹² VGMA, HD 1079/1, s. 115; VGMA, HD 1074, s. 44.

⁹³ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁹⁴ VGMA, HD 1097, s. 95.

⁹⁵ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁹⁶ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁹⁷ Memiş, a.g.e., s. 141.

⁹⁸ VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1137, s. 228; VGMA, HD 1079/2, s. 144.

⁹⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 144; VGMA, HD 1097, s. 95.

¹⁰⁰ VGMA, HD 1098, s. 180.

¹⁰¹ VGMA, HD 1137, s. 228.

Kârî (okuyucu) kelimesinin çoğulu olan *kurrâ* kelimesi ve reis kelimesinin birleşmesiyle ortaya çıkan hafız ve karilerin reisini ifade eder. Fakat literatürde daha çok “şeyh” kelimesi ile birlikte kullanılmış ve “*şeyhü’l-kurrâ*” olarak yaygınlık kazanmıştır.¹⁰² Anlam olarak da Kur’an-ı Kerim okuma ilmini öğreten kişilerin başında bulunan görevlilere bu isim verilmiştir.¹⁰³ Bu görev kazada sadece Mahmud Paşa Camii’nde geçmektedir. Kazanın şeyhü’l-kurrası olmadığından 1705 yılında Mahmud Paşa Camii’nin hatibi Seyyid Mehmed’e vakıftan almak üzere beş akçe ile bu görev verilmiştir.¹⁰⁴ Seyyid Mehmed’den sonra göreve gelenler de Mahmud Paşa Cami Vakfı’ndan almak üzere beş akçeyle görev yapmışlardır. Bu görevlilerden bazıları mektepte bir akçe ile muallim-i sıbyanlık da yapmışlardır.¹⁰⁵

8. Kehf-han

Kehf Suresi’ni okumakla görevli dua okuyucuya bu isim verilmekteydi. Kehf Suresi’nin 27. ile 30. arasındaki ayetler dünya hayatının boş olduğunu ve Allah’a yönelmesi gerektiğini anlatması vakıflarda bu surenin okunmasına vesile olmuş olabilir.¹⁰⁶ Câmi‘-i Kebir, Mahmud Paşa Camii ve Ferraş Camii’nde görev yapan *kehf-hân*lar iki akçe ücret alıyorlardı.¹⁰⁷ Mahmud Paşa Camii’nde bu sure, vâkıfın ruhuna okunmuştur.¹⁰⁸ Câmi‘-i Kebir’in kehf-hanı, aynı zamanda imam-ı sani ve muallim-i sıbyan idi.¹⁰⁹

9. Cüz-han

Namazlardan evvel veya sonra Kuran-ı kerimden bir cüz okumakla görevli kişidir.¹¹⁰ Mahmud Paşa, inşa ettirdiği hamamdan gelen hasılat karşılığında her gün Kur’an-ı Kerim’den

¹⁰² Recep Akakuş, “Reisülkurrâ”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 545.

¹⁰³ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 661.

¹⁰⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

¹⁰⁵ VGMA, *HD 1079/2*, s. 147.

¹⁰⁶ 27. ayetinde “*Rabbini kitabında sana vahyedileni oku! Onun kelimelerini değiştirecek kimse yoktur. Ondan başka sığınak da bulamazsın.*” 28. ayetinde “*Rızasını dileyerek sabah akşam rablerine dua edenlerle olmak için elinden gelen çabayı göster. Dünya hayatının çekiciliğine meylederek gözlerini onlardan çevirme! Bizi anlamaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!*” 29. ayetinde “*Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen imam etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ne kötü bir barınak.*” 30. ayetinde ise “*İman edip dünya ve ahireti için yararlı işler yapanlar bilmelidirler ki, biz güzel iş yapanların ecrini asla zâyi etmeyiz.*”. *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2016, s. 312.

¹⁰⁷ VGMA, *HD 1137*, s. 228; VGMA, *HD 1079/2*, s. 142; VGMA, *HD 1078*, s. 34.

¹⁰⁸ VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

¹⁰⁹ VGMA, *HD 1075*, s. 29.

¹¹⁰ Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*, Doğu Matbaası, Ankara, s. 11.

bir cüz okunması ve sevabının ruhuna hediye edilmesi şartıyla birer akçe cüz-hanlara şart koşmuştur.¹¹¹ Kazada bu görevin yapıldığı diğer yapı Bali Paşa Vakfı'nda ise cüz-han bir akçe ücret almıştır.¹¹²

10. Ser-mahfil

Cuma günleri mahfilde vâkıfın ruhu için Kurân-ı Kerim okuyan kişilere mahfil, başlarındaki reislere de ser-mahfil denilmektedir.¹¹³ Cuma günü yanında bayramlarda da görev yapmışlardır.¹¹⁴ Ferraş Hasan Camii, Câmi'-i Kebir, Mağara Camii, Veyis Kethüda Camii ve Mağara Camii'nde bu görevli bulunmaktaydı. Veyis Kethüda Camii'nde bir akçe, diğer camilerde iki akçe ücret verilmiştir.¹¹⁵ Veyis Kethüda Camii'ndeki görevli ser-mahfil, bir akçe ile müezzinlik de yapmıştır.¹¹⁶ Mahmud Paşa Camii'nde ise iki akçe ile görevli olan ser-mahfil, bunun yanında ikişer akçe ile sabah vaktinde müezzin ve seher-han olarak görevleri birlikte yürütmüştür.¹¹⁷

11. Temcid-han

Sabaha karşı minarelerde makamlı bir şekilde okunan dualara temcid,¹¹⁸ bunu okuyan görevlilere ise *temcid-hân* denilirdi. Vakfiyelerde bu görevli *seher-hân* olarak geçerken genelde müezzinler yürütmekteydi.¹¹⁹ Kazanın büyük camilerinden Câmi'-i Kebir, Mahmud Paşa Camii, Mağara Camii ve Ferraş Hasan Camii'nde görev yapmışlardır.¹²⁰ Mahmud Paşa Camii'nde iki akçe, Câmi'-i Kebir'de ise bir akçe ücret almışlardır.¹²¹ Geriye kalan iki caminin kayıtlarında aldıkları ücret belirtilmemiştir. Câmi'-i Kebir ve Mahmud Paşa temcid-hânlarının aynı zamanda namaz vakitlerinde müezzinlik yapması bu görevin müezzinlere verildiğine işaret etmektedir.¹²²

¹¹¹ VGMA, HD 1078, s. 34.

¹¹² VGMA, HD 1079/1, s. 116.

¹¹³ Berki, a.g.e., s. 53; Çevrimli, a.g.e., s. 625.

¹¹⁴ VGMA, HD 1075, s. 29.

¹¹⁵ VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1133, s. 141; VGMA, HD 1098, s. 182; VGMA, HD 1133, s. 141; VGMA, HD 1078, s. 37.

¹¹⁶ VGMA, HD 1133, s. 141.

¹¹⁷ VGMA, HD 1078, s. 37.

¹¹⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, (Kıs: Sözlük III), Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1993, s. 451.

¹¹⁹ Çevrimli, a.g.e., s. 704; VGMA, HD 1078, s. 37.

¹²⁰ VGMA, HD 1144, s. 188; VGMA, HD 1098, s. 183; VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1098, s. 179.

¹²¹ VGMA, HD 1078, s. 37; VGMA, HD 1144, s. 188.

¹²² VGMA, HD 1144, s. 188; VGMA, HD 1078, s. 37.

B. Eğitim-Öğretim Elemanları

1. Müderris

Sözlük anlamı olarak “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek için tekrar etmek” anlamına gelen ve ders kökünün “*tef’il*” kalıbından türemiştir.¹²³ Kelime anlamı ise, medresede ve camide öğrencilere ders veren hocadır. Müderris olabilmek için cami ve medreselerde verilen dersleri okuyup icazet almak gerekiyordu.¹²⁴ Câmî‘-i Kebir’de altı akçe, Şeyh Müslüm Külliyesi’nde beş akçe, Arab Hacı Ömer Medresesi’nde iki akçe ücretle görev yapan müderrisler vardı.¹²⁵ Hacı Ömer Medresesi müderrisi aynı zamanda medresenin mütevellisiydi.¹²⁶

2. Muallim-Muallim-i Sıbyan

Arapça “ilm” kelimesinde türeyen muallim, talim eden, öğretene, öğretmen ve hoca anlamına gelmektedir. Bunlardan çocukların (sıbyan) eğitim ve öğretimleriyle ilgilenenlere de “*muallim-i sıbyân*” denilmektedir. Muallimlerin yetiştirildiği okullara da “*muallimhâne*” denilmekteydi.¹²⁷ Câmî‘-i Kebir ve Mahmud Paşa Camii’nin birer muallimhânesi vardı.¹²⁸ Muallimhaneler bu iki camide olduğundan muallim ve muallim-i sıbyanlar da bu yapılarda görev yapmışlardır. Kayıtlarda “*muallim*” veya “*muallim-i sıbyân*” olarak geçse de ikisi de aynı görevliyi ifade etmektedir. Çünkü kayıtlar birbirinin devamı niteliğinde düşünülmüştür. Mahmud Paşa Camii’nde görev yapan birden fazla muallim-i sıbyan ortalama birer akçe ücret almışlardır. Aynı zamanda Tedrib Mahallesi’nde bulunan mektebin de bir akçe ile muallimliği Mahmud Paşa Camii’nde imam olanlara şart koşulmuştu.¹²⁹ Bu camideki muallim-i sıbyan, bir dönem beş akçe ile şeyhül-kurra görevini de yürütmüştür.¹³⁰ Câmî‘-i Kebir’den iki akçe ücret alan bu görevliler, ikişer akçe ile kehf-han ve imam-ı sani görevlerini de yürütmüşlerdir.¹³¹

3. Ders-i âm

¹²³ Nebi Öztürk, “Müderris”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 467.

¹²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, (Kıs: Sözlük II), Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1993, s. 598.

¹²⁵ VGMA, *HD 1140*, s. 196; VGMA, *HD 1140*, s. 195; VGMA, *HD 1097*, s. 96.

¹²⁶ VGMA, *HD 1097*, s. 96.

¹²⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 765; Yediyıldız, a.g.m., s. 58.

¹²⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

¹²⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 139.

¹³⁰ VGMA, *HD 1079/2*, s. 147.

¹³¹ VGMA, *HD 1075*, s. 29; VGMA, *HD 1078*, s. 34; VGMA, *HD 1078*, s. 35.

“Umuma, halka açık ders” anlamına gelen *ders-i âm* tabirinin ne zaman kullanıldığı bilinmemekle beraber XVI. yüzyıla ait kaynaklarda buna rastlanması daha önceden kullanıldığını gösterir.¹³² Cami ve benzeri yerlerde başta öğrenciler olmak üzere halka ders veren ders-i âmların bu eğitimi verebilmeleri için gerekli ilimleri okuyup icazet almaları ve bir imtihanla bu görevi hak etmeleri gerekmektedir.¹³³ Kazada ise bu görev sadece Suruç nahiyesindeki Şeyh Müslüm Külliyesi’nde bulunmaktaydı. Ders-i âm görevi, evlada şart koşulmuştur. Aldıkları ücrete dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹³⁴

C. İdari Hizmet Elemanları

1. Müteveli

Sözlük anlamı olarak “başkasının görevini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen” gibi anlamları taşıyan *müteveli* kelimesi terim olarak, şer‘î hükümler ve mer‘î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare eden ve yönetmek için görevlendirilen kişileri ifade eder. Bu verilen görev ve yetkiye *velâyet*, görevlendirilmesine ise *tevliyet* denir.¹³⁵ Müteveli ya vakfın vakıfnamesinde belirtilen şartlara göre ya da kadının nasbıyla tayin olunur. Vakfın tasarruf hakkı müteveliye aittir. Müteveli olduğu sürece ne kadı ne de vakıfta istihkak sahibi olan mevkufun-aleyh vakfa müdahale edemez.¹³⁶ Müteveli atamalarında “*evlâdiyet şartı*” şartı önemliydi. Bu şart varsa mütevelliden sonra çocukları göreve geçer, bu şart yoksa ya da müteveli çocuksuz hayatını kaybederse, kadı tarafından layık görülen biri atanırdı.¹³⁷ Saha Mahallesi’nde bulunan Şeyh Mustafa Mescidi harap durumda iken 1781’de oğlu Şeyh İsmail binayı yeniden inşa ettirerek kendinden sonra tevliyetin evladına verilmesini şart koşmuştur.¹³⁸ 1750 yılında, Şeyh Cemaleddin Zaviyesi’nde vâkîf şartına bağlı olarak müteveli olan Hüseyin çocuksuz ölünce yerine Seyyid İbrahim ve diğer Seyyid İbrahim geçmiştir.¹³⁹ Kazada genel olarak vakfı olan bütün yapılarda mütevelliler görev yapmışlardır. Altı akçe ile yüksek ücret verilen yapılar şunlardı: Mezar Karyesi Camii, Mahmud Paşa Camii, Câmi‘-i Kebir, Ahmed

¹³² Mehmed İpşirli, “Dersiam”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 185.

¹³³ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 157.

¹³⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹³⁵ Nazif Öztürk, “Müteveli”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 217.

¹³⁶ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, (Kıs: Sözlük I.), Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1993, s. 640.

¹³⁷ Şafakcı, *a.g.e.*, s. 23.

¹³⁸ VGMA, *HD 1078*, s. 36.

¹³⁹ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115.

Bey Camii, Şeyh Zeyrek Zaviyesi Vakfı, Şeyh İbrahim Vakfı ve Şeyh Münir Vakfı.¹⁴⁰ Aynı zamanda bir yapının sucuları tamir yaptıkları zaman başlarında durulması için mütevellî ataması istenmiştir. Veyis Kethüda inşa etmiş olduğu caminin su yoluna ve mahallenin arızaları için nakit akçe bırakmıştır. Bu akçenin kullanılmasında mütevellîler görev yapmıştır.¹⁴¹ Dindar Bey Camii, Saha Mahallesi'nde olduğundan buradaki arızalara da bakılmıştır.¹⁴²

2. Zaviyedar

Zaviye denilen küçük tekke şeyleri için kullanılan bir tabirdir.¹⁴³ Zaviyelerde görevli kişi hakkında bazen zaviyedar, bazen de şeyh kelimesi kullanılsa da bu iki kavramın aynı görevliyi kastettiği anlaşılmaktadır. Kazadaki zaviye ve tekkelerin hepsinde bu görevliye rastlanılmaktadır. Fakat zaviyedarların çoğunun aldığı ücret bilinmemektedir. Şeyh Cemaleddin Zaviyesi'ndeki zaviyedarlar iki akçe,¹⁴⁴ Şeyh Abdi Zaviyesi'ndekiler ise bir akçe ücret almışlardır.¹⁴⁵ Görevi hisse şeklinde birden fazla kişi de yürütebilmiştir. 1754 yılında, Şeyh Zeyrek Zaviyesi'nde Seyyid Mehmed Nesimi kendi rızasıyla görev hissenin üçte ikisini Şafi Mehmed Efendi ve Seyyid Yusuf Efendi'ye bırakmıştır.¹⁴⁶ 1750 yılında zaviyedar olan Salih ölünce görev, Seyyid İbrahim ve diğer Seyyid İbrahim'e ortaklaşa verilmiştir.¹⁴⁷ Bu görevliler, sebepsiz yere görevden alınmazlar, ancak kendi isteğiyle feragat eder ya da ölürlerse, yerlerine başka bir zaviyedar atanabilirdi.¹⁴⁸

3. Nazır

Sözlükte “bakmak, görmek; düşünmek, incelemek; hüküm vermek” gibi anlamlarda kullanılan ve nazar kelimesinde türeyen *nâzır*,¹⁴⁹ kelime anlamı olarak ise vakıf mütevellisini teftiş eden ve vakfın işlerinin kontrol etmekle yükümlü kişidir.¹⁵⁰ Nazır, mütevelliyi teftiş etmesine rağmen Kal'a Camii'nde mütevellî ve nazır görevi aynı kişi tarafından yürütülmüştür.

¹⁴⁰ VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, s. 183; VGMA, HD 1140, s. 196; VGMA, HD 1078, s. 35; VGMA, HD 1097, s. 95; VGMA, HD 1133, s. 139.

¹⁴¹ VGMA, HD 1133, s. 142; VGMA, HD 1137, s. 228; VGMA, HD 1079/2, s. 144.

¹⁴² VGMA, HD 1133, s. 142.

¹⁴³ Pakalın, *Sözlük III*, s. 648.

¹⁴⁴ VGMA, HD 1080, s. 64.

¹⁴⁵ VGMA, HD 1140, s. 196.

¹⁴⁶ VGMA, HD 1079/1, s. 116.

¹⁴⁷ VGMA, HD 1079/1, s. 115.

¹⁴⁸ Şafakçı, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁴⁹ Cengiz Tomar, “Nâzır” *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 449.

¹⁵⁰ Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 59.

Nazırlar genelde cabi ve kâtiplik görevini de üstlenmişlerdir.¹⁵¹ Kazada bulunan vakıflardan Mezar Karyesi Camii ve Ferraş Hasan Camii'ndeki görevliler bu görevi dört akçe ücretle yerine getirmişlerdir.¹⁵²

4. Cabi

“Mal ve haraç toplamak” anlamına gelen Arapça *cebee* kelimesinden türetilmiştir. Osmanlı öncesi İslam ve Türk devletlerinde haraç ve vergi toplayan görevli anlamına gelse de Osmanlılarda erken dönemden itibaren daha çok vakıf gelirlerini toplayan kişiler için bu ifade kullanılmıştır.¹⁵³ Biretü'l-Fırat'ta genel olarak cabilik, nezaret ve kitabet görevi ile birlikte yürütülmüş ve ortalama iki akçe ücret verilmiştir.¹⁵⁴

5. Kâtip

Ketb “yazmak” fiilinden türetilmiş bir ism-i fail olan *kâtip*, yazı işleri ile uğraşan kimse, sekreter ve bilgili kişi demektir.¹⁵⁵ Vakfın yönetim kadrosunda bulunan kâtibin vakıftaki görevi; yazı işlerini yürütmek ve gelir giderini hesaplayıp muhasebesini tutmaktır.¹⁵⁶ Kâtipler kazada vakıf ve mahkemede görev yapmışlardır.¹⁵⁷ Kâtipler, aynı zamanda cabi veya nazır da olabilmişlerdir.¹⁵⁸ Mahmud Paşa Camii Vakfı'nın kâtibi dört akçe ücret alırken¹⁵⁹ Câmî'-i Kebir'de görevli kâtip ise bir akçe ücret almıştır.¹⁶⁰ Fakat daha sonra bu ücret iki akçe olmuştur.¹⁶¹

6. Noktacı

Vakfiyelerde vakfın belirli işlerde görevlendirdiği kişilerin şer'î bir özrü olmadan işe gelmediği günleri belirleyerek, maaşlarından kesen ve her aybaşında bu durumu vakfın mütevellisine bildiren kişidir.¹⁶² Bu görevli sadece Mahmud Paşa Camii'nde görev yapmıştır. Aldığı ücret ise bir akçedir.¹⁶³

¹⁵¹ VGMA, HD 1079/2, s. 143.

¹⁵² VGMA, HD 1137, s. 228; VGMA, HD 1078, s. 36.

¹⁵³ Mehmet İpşirli, “Câbî” *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 529.

¹⁵⁴ VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1079/1, s. 113.

¹⁵⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Kâtip” *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 49.

¹⁵⁶ Çevrimli, a.g.e., s. 797.

¹⁵⁷ VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, s. 182.

¹⁵⁸ VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1079/2, s. 143.

¹⁵⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

¹⁶⁰ VGMA, HD 1098, s. 182.

¹⁶¹ VGMA, HD 1133, s. 139.

¹⁶² Çevrimli, a.g.e., s. 549.

¹⁶³ VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1079/2, s. 142.

D. Sosyal Hizmet Elemanları

1. Ferraş

Sözlükte “bir şeyi yaymak, döşemek” anlamına gelen ve Arapça “ferş” kelimesinden türetilen *ferrâş*;¹⁶⁴ cami, mescit ve imaret gibi yerlerin temizliğini ve aynı zamanda halı, kilim ve hasırlarını yaymakla sorumlu kişiler için kullanılan bir tabirdir.¹⁶⁵ İnanç gereği ibadethanelerin her zaman temiz ve düzenli olması gerekirdi. Bundan dolayı kazada bulunan yapıların hemen hepsinde ferraş görev yapmıştır. Câmi‘-i Kebir’deki ferraşlar dört akçe ücret alırken¹⁶⁶ diğerlerinde ortalama bir akçe almışlardır. Câmi‘-i Kebir’deki ücretin yüksek olmasının sebebi temizlenecek alanın diğer yapılara oranla büyük olması olabilir.

2. Kayyım

“Kıyam” kelimesinden türeyen *kayyım*,¹⁶⁷ sözlük anlamı olarak bir işi yerine getiren, üstlenen kimse anlamına gelmektedir. Kelime anlamı ise “hâkim tarafından kısıtlı, gaib vb. kişiler adına hukuki tasarruflarda bulunmak üzere tayin edilen kimse” olarak geçmektedir.¹⁶⁸ Öte yandan mütevellî ve caminin temizlik işlerini yapan hademe anlamında da kullanılmıştır.¹⁶⁹ Kazada sadece Hâcî Nimetullah Camii’nde kayyım görev yapmıştır. Kayyım olan kişi aynı zamanda ferraştı.¹⁷⁰ Yani ferraş kaydının devamı niteliğindedir.

3. Loğkeş

Loğkeş, Türkçe “loğ” ismi ile Farsça “çekmek” anlamı gelen “keş” fiilinden meydana gelen birleşik bir kelimedir. Loğ, toprak damlarda özellikle kışın yağmur ve karlı havalarda damın akıtmasını engellemek ve toprağı sıkıştırmak amacıyla damda gezdirilen silindirik şekilde belirli bir ağırlığı olan taş parçasıdır. Bu loğun her iki tarafında birer oyuk bulunur ve bu oyuklara demir veya ağaçtan yapılan bir kol takılarak damda çekilir. Bu işleme “loğlamak”, bu loğlama işini yapana da “loğkeş” denir.¹⁷¹ İklim ve coğrafi nedenlerden dolayı bölgedeki yapıların çatısız olması loğkeşlerin Biretü’l-Fırat’taki vakıf eserlerinde hizmetlerini zorunlu

¹⁶⁴ Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, “Ferraş”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 408.

¹⁶⁵ Pakalın, *Sözlük I*, s. 608.

¹⁶⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 181; VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

¹⁶⁷ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 573.

¹⁶⁸ İsmail Özmel, “Kayyım”, *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 107.

¹⁶⁹ Pakalın, *Sözlük II*, s. 22

¹⁷⁰ VGMA, *HD 1083*, s. 201.

¹⁷¹ Faruk Söylemez, “Riştanzade Ömer Paşa’nın Besni’deki Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, C. 40, 2013, s. 91.

hale getirmiştir. Kazada mahkeme, mescit ve cami gibi yapılarda görev yapmışlardır.¹⁷² Yarım akçe ile iki akçe arasında ücret almışlardır.¹⁷³ Bu görevi Fatma Hatun Camii’nde olduğu gibi ücretsiz yapanlar da olmuştur.¹⁷⁴ En yüksek ücreti ise iki akçe ile Mahmud Paşa Camii’nde görevli loğkeş almıştır.¹⁷⁵

4. Çeşmedar

Kaynak ve pınar anlamına gelen “çeşme”¹⁷⁶ ve sonuna geldiği kelimelere “*tutan, sahip ve mâlik olan*” anlamı katan “dâr”¹⁷⁷ kelimesinin bir araya gelmesiyle birlikte “çeşmedâr” sözcüğü ortaya çıkmıştır. Kazada bu görevliye dair tek kayıt Mağara Camii’ne aittir. Bu camide görev yapmasının sebebi günümüzde de hala akan su kaynağıyla ilgili olmalıdır. Görevli, akan bu su kaynağının yapının ihtiyaçlarında kullanılması için görev yapmış olmalıdır. Yarım akçe alan görevli çeşmedar, aynı zamanda loğkeş görevini de yürütmüştür.¹⁷⁸

5. Suyolcusu

Suyun kaynağından bulunup şehirlerde düzenli akıtılmasına kadar olan bütün faaliyetlerle ilgilenen bir meslek dalıdır. Suyollarının yapımı, bakımı, onarımı, korunması ve dağıtılmasıyla ilgili büyük işler bu meslek dalının çalışma alanını oluşturmaktadır.¹⁷⁹ 1691-1705 yılları arasında Mahmud Paşa Camii’nde suylucusu olan görevli¹⁸⁰ bu tarihten sonra Seyyid Hasan ve Câmî‘-i Kebir’de de görev yapmıştır.¹⁸¹ Bu üç caminin suylucusu olan görevli bir akçe ücret almıştır.¹⁸² Veyis Kethüda inşa ettiği caminin suylunun ve bu yapının bulunduğu mahallenin arızaları için nakit para vakfetmiştir. Düzenli olarak bu işleyişin sağlanması içinde mütevellî ataması yapılmıştır. Mütevellî yapmış olduğu görev karşısında bir akçe ücret almıştır.¹⁸³ Yine Ahmed Bey Camii’nde de suylucusu ve loğkeş olmadığından 1702 yılında bir akçe ile bir görevli atanmıştır.¹⁸⁴

¹⁷² VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1133, s. 138; VGMA, HD 01133, s. 139.

¹⁷³ VGMA, HD 1080, s. 64.

¹⁷⁴ VGMA, HD 1083, s. 201.

¹⁷⁵ VGMA, HD 1080, s. 64.

¹⁷⁶ Mustafa Nihan Özön, *Küçük Osmanlı Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 134.

¹⁷⁷ <http://www.lugatim.com/s/D%C3%82R> (Erişim Tarihi ve Saati: 21.06.2020-10:30)

¹⁷⁸ VGMA, HD 1098, s. 180.

¹⁷⁹ Abdullah Martal, “Suyolcu”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 1.

¹⁸⁰ VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1098, s. 181.

¹⁸¹ VGMA, HD 1083, s. 201; VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹⁸² VGMA, HD 1083, s. 201.

¹⁸³ VGMA, HD 1133, s. 142.

¹⁸⁴ VGMA, HD 1098, s. 180.

6. Sucu

Suyolcusunun yanında sucu adlı görevlilerde bulunmaktadır. Bu görevliler yapının çeşme, kuyu ve suyla ilgili diğer ihtiyaçlarını karşılıyor olmalıdır. Mahmud Paşa Camii'nde muallim ve sucu görevini yürüten görevlinin¹⁸⁵ yanında kuyusu içinde bir sucu görev yapmaktaydı.¹⁸⁶

7. Abkeş

Farsça su manasına gelen “ab” ve çekmek anlamına gelen “keş” kelimesinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan *abkeş*,¹⁸⁷ vakfın su ihtiyacını karşılamak için kuyudan su çeken ve çeşmelerin haznesine su dolduran kişi anlamına gelmektedir.¹⁸⁸ Kazada sadece Şeyh Müslüm Zaviyesi Camii'nde bulunmaktaydı. Bu görevden dolayı bir akçe ücret almışlardı.¹⁸⁹

8. Keyyal

Kile ile ölçen kişi anlamına gelen *keyyal*,¹⁹⁰ kazada sadece Şeyh Müslüm Zaviyesi Vakfı'nda görev yapmıştır. Vakfın mahsulünü ölçmekle görevlendirilmiştir. Görevlinin aldığı ücret tespit edilememiştir.¹⁹¹

¹⁸⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁸⁶ VGMA, HD 1098, s. 181.

¹⁸⁷ Pakalın, *Sözlük I*, s. 6.

¹⁸⁸ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁸⁹ VGMA, HD 1075, s. 29.

¹⁹⁰ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 362.

¹⁹¹ VGMA, HD 1098, s. 180.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZA MERKEZİNDE BULUNAN VAKIFLAR

A. CAMİLER

Arapça *cem*‘ kelimesinden türeyen cami, “toplayan, bir araya getiren” anlamına gelmektedir.¹⁹² İbadethaneler İslam’ın ilk dönemlerinde mescid olarak anılırken daha sonra küçük ibadethaneler mescid, cuma ve bayram namazlarının kılındığı büyük yapılar ise cami adıyla anılmaya başlamıştır.¹⁹³ İslam’ın ilk yıllarından itibaren Müslümanların toplanma yerleri camiler olmuştur. Sadece ibadet amaçlı değil aynı zamanda hükümet konağı, mahkeme, misafirhane ve eğitim yeri olarak da kullanılmıştır.¹⁹⁴

1. Câmî‘-i Kebir (Ulu Camii)

İslam beldelerinde erken dönemde inşa edilen ve şehrin en büyük camisini ifade eden ulu cami, bulundukları şehrin adı veya yaptıran kişiyle anılmasının yanında “cuma camisi” ve “câmî-i kebîr” adıyla anılmıştır.¹⁹⁵ İncelenen belgelerde de günümüzde “Ulu Camii” olarak anılan cami, “*Câmî ‘-i Kebîr*” olarak geçmektedir.

Birecik merkezde bulunan Ulu Camii, ilçenin eski yapılarından biri olmakla beraber inşa ve bani kitabesi bulunmadığından kim tarafından ne zaman yapıldığı net olarak bilinmemektedir.¹⁹⁶ Caminin inşa ve bani kitabesi olarak sayılabilecek olan bir yazıt, *Oppenheim* tarafından kuzey avlu kapısı üzerinde tespit edilerek okunmuştur. Fakat bu kısım günümüzde kitabenin bulunduğu kısma yapılan yapı yüzünden kapatılmış olduğundan görülmemektedir. *Oppenheim* tarafından 1913 yılında okunan H/766-M/1364-65 tarihli kitabede; “*Büyük ve Âdil Melik-Allah yardımcılarını aziz kılsın sene 766*” yazmaktadır.¹⁹⁷ Bu tarihe göre, yapının Memluklu Sultanı Melik Eşref Şa‘bân’ın emriyle yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan buna karşılık Kürkçüoğlu, Mardin Ulu Camii ve Şanlıurfa Ulu

¹⁹² Ahmet Önkâl-Nebi Öztürk, “Cami”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 46.

¹⁹³ Câhid Baltacı, “İslâm Medeniyetinde Câmî”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul 1985, s. 225.

¹⁹⁴ Özlem Ceyhan, *Hurûfât Defterleri Işığında Göcî-yi Kebîr Kazası*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 27.

¹⁹⁵ Nusret Çam, “Ulucami” *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 80.

¹⁹⁶ Ulu Camii için bkz. Fotoğraf 10-11-12.

¹⁹⁷ Mustafa Güler, “Birecik Ulu Camii’nin Mimari Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 26, Konya 2018, s. 190.

Camii yapılarına benzettiği için caminin XII. yüzyıla ait olabileceğini ileri sürmektedir.¹⁹⁸ Caminin iç kapıda bulunan kitabesinde Serdar Ahmed Ağa'nın 1217/1802 yılında kapı ve eyvan yaptırdığı yazmaktadır. Eyvanda bulunan diğer kitabede de ise “*Binbaşı Ahmed Cevdet ruhuna fatiha. Sene 1337 muharrem*” yazmaktadır. Karakaş bunun bir tamir kitabesi olduğunu düşünmektedir.¹⁹⁹ Kürkçüoğlu ise; bir mezar taşı olduğu, oraya konduğunu veya camide bir onarımla ilgili olduğunu düşünmektedir.²⁰⁰ Güney cephesinin doğu köşesinde olan 1800-1801 tarihli Arapça kitabede ise “*Zaman 1215 senesi ulaşınca, bu mescidin Ahmed Efendi'nin oğlu Mustafa Efendi gayret göstermiştir. (Allah rahmet eylesin)*” yazmaktadır.²⁰¹ Cami kitabelerinin yanında 1232/1816-1817 tarihinde minarenin kapısı üzerinde bulunan kitabede minarenin yenilendiği anlaşılmaktadır.²⁰² XVI. yüzyıldaki vakıf kayıtlarında da *Câmi'ü'l-kebîr* olarak geçen Ulu Camii'nin 3.692 akçe toplam vakıf geliri bulunmaktaydı. Cami etrafında bulunan çarşıda 19 dükkân, şehrin çevreleyen kapılardan bir tanesi olan Vadi-yi Cenk Kapısı'ndaki hamamın dörtte biri, 21 ev, Kefertaş köyünde bir bostanın yarısı ve Humus köyünde bir arazi vakfedilmiştir. Gelirin 3.600 akçelik kısmı camide görevli olan bir imam, bir hatip, üç müezzin, bir ferraş ve bir cabiye ayrılmıştı. Geriye kalan 92 akçelik kısmı ise, caminin yağına ve hasırına sarf edilmek üzere ayrılmıştır. Daha sonraki kayıtlarda ise cami görevlilerinin sayısı 11'e çıkmış ve vakıf gelirleri toplamı 7.200 akçeyi bulmuştur.²⁰³ Öte yandan 1862 yılında caminin 3.870 akçelik gelirine karşılık 2.580 akçe gideri bulunmaktaydı.²⁰⁴

Hurufat defterlerinin tutulmaya başlandığı XVII. yüzyılın sonlarından itibaren caminin kayıtları da başlamıştır.²⁰⁵ Şehrin en büyük camisi olduğundan diğer camilere göre daha fazla görevli sayısına sahiptir. Caminin kendi içerisinde muallim-hanesi²⁰⁶ ve medresesi²⁰⁷ vardı. Bundan dolayı düzenli olarak müderris ve muallim ataması yapılmıştır. Kazada bundan başka

¹⁹⁸ Suat Alp, “Ulu Camii”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, s. 59.

¹⁹⁹ Karakaş, *a.g.e.*, s. 35.

²⁰⁰ Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 14.

²⁰¹ Güler, *a.g.m.*, s. 191.

²⁰² Alp, “Ulu Camii”, s. 59.

²⁰³ Yılmaz, *a.g.t.* s. 36.

²⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkâf Defteri (Ev. d.) 17135*, v. 12b.

²⁰⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

²⁰⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

²⁰⁷ VGMA, *HD 1143*, s. 265.

bir caminin medresesi yoktu. İlk kayıtlarda sadece sabah ve ikindi vakitleri için ikinci bir imam lazım olduğu belirtilmiştir.²⁰⁸ Bu vakitlerde cemaat fazla olduğundan ikinci bir imama ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Daha sonra ise vakit belirtmeksizin düzenli olarak ikinci imam atamaları devam etmiştir. Aynı şekilde namaz vakitlerine birden fazla müezzin atanmış ve her müezzin kendi vaktinde görev yapmıştır. 1691 yılında akşam ve ikindi vaktinde müezzin olan Hacı İbrahim, ölünce yerine oğlu Hasan'ın geçmesi buna bir örnektir.²⁰⁹ Camide düzenli olarak tilavet yapılmıştır. Okunan sureler ise Mülk Suresi²¹⁰ ve ağırlıklı olarak Kehf Suresi'dir.²¹¹ Hatta Kehf Suresi'nin düzenli olarak okunmasından dolayı yapıda “*kehf-hân*” adı altında görevliler atanmıştır.²¹² Cuma vaktinde sabit olmakla beraber bazı dönemlerde sabah²¹³ ve ikindi vaktinde²¹⁴ de vaizler görev yapmıştır. Öte yandan camide görev yapan görevliler ve atamaları aşağıda verilmiştir.

Dini Hizmet Elemanları

1.1. İmam

Caminin imam kayıtlarına bakıldığında tek imamın olmadığı görülmektedir ve bu kayıtlarda sadece üç tane birinci imam kaydı bulunmaktadır. İlk kayda göre Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de imam ve hatip olan Abdurrahman'ın beratı yenilenmiştir.²¹⁵ Daha sonra Abdurrahman'ın durumun ne olduğu ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. On bir yıl sonra beş akçe imam olan Şeyh Süleyman ölünce yerine Şeyh Yusuf geçmiştir.²¹⁶ Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706 yılında görevini sürdüren Şeyh Yusuf üzerinden Abdullatif alıp haksızlık yapınca tekrar Şeyh Yusuf'a görev verilmiştir.²¹⁷ İmamlık ile geriye kalan kayıtlar ise imam-ı sani ile ilgilidir.

1.2. İmam-ı Sani

²⁰⁸ VGMA, HD 1098, s. 180.

²⁰⁹ VGMA, HD 1098, s. 179.

²¹⁰ VGMA, HD 1098, s. 181.

²¹¹ VGMA, HD 1137, s. 228.

²¹² VGMA, HD 1075, s. 29.

²¹³ VGMA, HD 1098, s. 182.

²¹⁴ VGMA, HD 1133, s. 140.

²¹⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

²¹⁶ VGMA, HD 1098, s. 181. Cumâde'l-ûla 1115/ Eylül-Ekim 1703.

²¹⁷ VGMA, HD 1098, s. 182.

İmam-ı sani ile ilgili ilk kayıt, Receb 1103/ Mart-Nisan 1692 tarihlidir. Sabah ve ikindi namazı için ikinci bir imama ihtiyaç duyulduğu için bu göreve Abdurrahman atanmıştır.²¹⁸ Bir akçe ile imam-ı sani olan Abdurrahman, görevini bırakınca yerine Şeyh İsmail görevlendirilmiştir.²¹⁹ İki akçe ile görevli Şeyh İsmail'in de görevi bırakması üzerine yerine Şeyh Mehmed atanmıştır.²²⁰ Mehmed de görevi bırakınca yerine Şeyh Abdurrezzak görevlendirilmiştir.²²¹ Daha sonra Abdurrezzak görevi terk edince yerine Ebu Bekir getirilmiştir.²²² İki akçe ile imam-ı sani olan Ebu Bekir beratını kaybedince tekrar berat verilmiştir.²²³ Sonraki yıllarda Ebu Bekir'in görevi yenilenmiştir.²²⁴ İki akçe ile imam-ı sani olan Ebu Bekir ölünce yerine oğlu Ahmed Halife geçmiştir.²²⁵ İki akçe ile görev yapan Ahmed Halife'nin sonraki yıllarda görevi yenilemiştir.²²⁶ Şevvâl 1178/ Mart-Nisan 1765 tarihinde, iki akçeyle imam-ı sani olan Şeyh Ahmed'e bu görevinin yanında iki akçe ile kefh-han ve iki akçe ile muallim-i sıbyan görevi verilmiştir. Şeyh Ahmed çocuksuz ölünce yerine bu görevlere Şeyh Abdurrezzak getirilmiştir.²²⁷ Toplam altı akçe ile imam-ı sani, kehf-han ve muallim-i sıbyan olan Şeyh Abdurrezzak beratını kaybedince tekrar berat verilmesi istenmiştir.²²⁸ Abdurrezzak ölünce yerine Salih bin Mehmed tayin olunmuştur.²²⁹ İmam-ı saninin son kaydında Muharrem 1240/ Ağustos-Eylül 1824 tarihinde toplam altı akçe ile görev yapan Salih bin Mehmed çocuksuz öldüğü için bu görevler Mehmed'e verilmiştir.²³⁰

1.3. Hatip

Hatip atamalarına bakıldığında Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de imamlık görevinin yanında Abdurrahman'ın hatiplik görevi de yenilenmiştir.²³¹ Daha sonra imamlıkta olduğu gibi Abdurrahman'ın durumun ne olduğu ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. Yirmi iki yıl

²¹⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

²¹⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 180. Safer 1112/ Temmuz-Ağustos 1700.

²²⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 183. Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706.

²²¹ VGMA, *HD 1098*, s. 183. Zî'l-hicce 1123/ Ocak-Şubat 1712.

²²² VGMA, *HD 1098*, s. 184. Muharrem 1125/ Şubat-Mart 1711.

²²³ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Cemâziyel'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719.

²²⁴ VGMA, *HD 1079/2*, s. 142. Receb 1142/ Ocak-Şubat 1730.

²²⁵ VGMA, *HD 1079/1*, s. 114. Safer 1160/ Şubat-Mart 1747.

²²⁶ VGMA, *HD 1097*, s. 96. Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-1756.

²²⁷ VGMA, *HD 1075*, s. 29.

²²⁸ VGMA, *HD 1078*, s. 34. Muharrem 1190/ Şubat-Mart 1776.

²²⁹ VGMA, *HD 1078*, s. 35. Şa'bân 1193/ Ağustos-Eylül 1779.

²³⁰ VGMA, *HD 542*, s. 33.

²³¹ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

sonra Rebî'ü'l-âhir 1125/ Nisan-Mayıs 1713'te dört akçe ile hatip ve müteveli olan Şeyh Ömer vefat edince yerine Abdulhayyan'a görev verilmiştir.²³² Hatiplik ile ilgili başka bir kayıt bulunmamaktadır.

1.4. Müezzinler

Camide namaz vakitlerine göre farklı müezzinler atanmıştır. Sabah, öğle ve ikindi vaktinde bir müezzin, akşam ile yatsıda ise bir müezzin görev yapmıştır.

Camide öğle vaktinde bir akçe ile müezzin olan Hacı Ahmed görevi bırakınca yerine Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da Hüseyin geçmiştir.²³³ Safer 1112/ Temmuz-Ağustos 1700'deki kayıta ise ikindi vaktinde bir akçeyle müezzinlik yapan Hacı Ahmed ölünce yerine oğlu Abdullatif görevlendirilmiştir.²³⁴ Fakat müezzinlik görevi bundan sonra Hüseyin üzerinden devam etmiştir. 1117/1705-06 yılında toplam üç akçe ile sabah, öğle ve ikindi vakti müezzini Hüseyin'in görevi yenilenmiştir.²³⁵ Birer akçe ile sabah ve öğle vaktinde müezzin, bir akçe ile temcid-han ve iki akçe ile cum'ada reis-i müezzin Hüseyin'den sonra boş kalan bu görevlere oğlu Abdullah atanmıştır.²³⁶ Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731 yılında iki akçe ile sabah, bir akçe ile öğle, bir akçe ile ikindi ve iki akçe ile reis-i müezzin olan Abdullah'ın görevi yenilenmiştir.²³⁷ İki akçe ile temcid-han ve sabah müezzini, birer akçe ile öğle ve ikindi müezzini, iki akçe ile reis-i müezzin olan Abdullah görevi terk edip başka bir yere göç edince yerine Şeyh Ahmed getirilmiştir.²³⁸ Ahmed'in görevini terk ettiği halk tarafından haber verilince yerine Mehmed Emin Halife'ye görev verilmiştir.²³⁹ Altı akçe ile müezzin olan Mehmed Emin görevi bıraktığından Mehmed bin Hacı Mehmed tayin edilmiştir.²⁴⁰ Mehmed Halife'nin sonraki yıllarda görevi yenilenmiştir.²⁴¹

²³² VGMA, HD 1133, s. 139.

²³³ VGMA, HD 1140, s. 197.

²³⁴ VGMA, HD 1140, s. 196.

²³⁵ VGMA, HD 1098, s. 182.

²³⁶ VGMA, HD 1144, s. 188. Zî'l-ka'de 1142/ Mayıs-Haziran 1730. Cuma müezzini adı altına düşülen Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699 tarihli kayda göre iki akçe ile görevli Mehmed kendi rızasıyla görevi kardeşi Abdussamed'e bırakmıştır. VGMA, HD 1140, s. 196. Bu görev daha sonra sabah, öğle ve ikindi de müezzin olanlara bırakılmıştır.

²³⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

²³⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 145. Şevvâl 1147/ Şubat-Mart 1735.

²³⁹ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Rebî'ü'l-âhir 1160/ Nisan-Mayıs 1747.

²⁴⁰ VGMA, HD 1079/1, s. 116. Receb 1167/ Nisan-Mayıs 1754.

²⁴¹ VGMA, HD 1097, s. 96. Cumâde'l-ûla 1169/ Şubat-Mart 1756.

Akşam ve yatsı vakitlerinde müezzinliğe dair ilk kayıt, Şevvâl 1102/ Haziran-Temmuz 1691'de iki akçe ile müezzin olan Hacı İbrahim'in vefatı üzerine Hacı Hasan'ın atanması ile ilgilidir.²⁴² Cumâde's-sânî 1109/ Aralık-Ocak 1697-1698 tarihinde ise akşam ve yatsı vaktinde görev yapan İbrahim'den sonra göreve Ebu Bekir geçmiştir.²⁴³ Sonraki kayıtlar Hacı Hasan üzerinden değil de Ebu Bekir üzerinden devam etmiştir. Rebî'ü'l-âhir 1162/ Mart-Nisan 1749'da cami vakfından almak üzere iki akçe ile görevli müezzin Bekir ölünce yerine oğlu Mustafa geçmiştir.²⁴⁴ Cumâde'l-ûla 1169/ Şubat-Mart 1756'da caminin son müezzin kaydına göre iki akçe ile müezzin Mustafa Halife bin Ebu Bekir'in görevi yenilenmiştir.²⁴⁵

1.5. Vaiz

Camideki vaizliğe dair ilk kayıt Receb 1116/ Ekim-Kasım 1704 tarihlidir. Buna göre dört akçe ile vaiz olan Şeyh İbrahim ölünce yerine Şeyh Ahmed geçmiştir.²⁴⁶ 1117/1705-1706 tarihinde cuma ve ikindi vakitlerinde vaizlik yapan Şeyh Yusuf'un görevi yenilenmiştir.²⁴⁷ Zî'l-ka'de 1117/ Şubat-Mart 1706'da gönüllü olarak vaiz olan Şeyh Hacı Mehmed beratsız olduğu için tekrar berat verilmiştir.²⁴⁸ Bu üç kayıttan anlaşıldığı gibi camide üç vaiz görev yapmaktadır. Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714'te cuma günü ve ikindi vakti gönüllü olarak vaiz olan Şeyh Yusuf'un herhangi bir kusuru yokken Ahmed görevi alıp haksızlık yapınca görev tekrardan eski sahibi Yusuf'a verilmiştir.²⁴⁹ Şeyh Yusuf ve Şeyh Ahmed görevi birbirinden alarak sürekli birbirine haksızlık yapmışlardır.²⁵⁰ Sonuç olarak Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722 tarihinde dört akçe ile cuma günü vaiz olan Şeyh Ahmed'in ölümü üzerine boş kalan göreve Şeyh İsmail getirilmiştir.²⁵¹ Aynı tarihte bir kez daha aynı kayıttan düşülmüştür. 1706'da yeniden berat verilen Hacı Mehmed Efendi'nin ücretsiz şekilde görevi yenilenmiştir.²⁵² Şeyh Ahmed'den

²⁴² VGMA, *HD 1098*, s. 179.

²⁴³ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

²⁴⁴ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115.

²⁴⁵ VGMA, *HD 1097*, s. 96.

²⁴⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

²⁴⁷ VGMA, *HD 1098*, s. 182.

²⁴⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 182.

²⁴⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 139.

²⁵⁰ VGMA, *HD 1133*, s. 140, VGMA, *HD 1133*, s. 140, VGMA, *HD 1133*, s. 140. Safer 1130/ Cemâziye'l-evvel 1131.

²⁵¹ VGMA, *HD 1133*, s. 142.

²⁵² VGMA, *HD 1144*, s. 187. Cemâziyel'l-evvel 1141/ Aralık-Ocak 1728-29.

boşalan göreve getirilen Şeyh İsmail'in görevi yenilenmiştir.²⁵³ Bundan sonraki kayıtlarda vaizlik görevi kürsi şeyhi olarak da geçmektedir. Dört akçe ile kürsi şeyhi olan İsmail ölünce görev Feyzullah Halife'ye verilmiştir.²⁵⁴ Dört akçe ile göreve getirilen Feyzullah ölünce yerine oğlu Şeyh Ali görevlendirilmiştir.²⁵⁵ Şeyh Ali ölünce görevi Seyyid Hacı İbrahim üstlenmiştir.²⁵⁶ Seyyid Hacı İbrahim görevi bırakınca, Seyyid Mehmed'e görev verilmiştir.²⁵⁷ Caminin vaizlik ile ilgili son kaydında Cumâde'l-âhir 1197/ Mayıs-Haziran 1783'te dört akçe ile vaiz olan Seyyid Mehmed ölünce yerine oğlu Seyyid İbrahim geçmiştir.²⁵⁸

1.6. Kehf-han

Camide belirli sure veya Kuran-ı Kerim okunması için görevliler bulunmaktaydı. Bu görevlilerden biri de *aşır-hân*dır. Bu görevli ile ilgili tek kayıt bulunmaktadır. Buna göre Receb 1103/ Mart-Nisan 1692'de *aşır-hân* olan Abdulkadem ölünce yerine Şeyh Abdurrahman geçmiştir.²⁵⁹ Bundan sonraki kayıtlar, Mülk ve Kehf surelerini okuyanlara dairdir. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705 yılında bir akçe ile Mülk Suresi'ni okuyan Hacı Kemal ölünce yerine Şeyh Yusuf geçmiştir.²⁶⁰ Şa'bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723 yılına gelindiğinde Şeyh Yusuf'un okuduğu surenin Kehf Suresi olduğu görülmektedir. Yine Yusuf tilavet görevini yerine getirmediğinden cemaat tarafından ihbar edilmiştir. Sonucunda Yusuf'un görevi terk etmesiyle yerine Şeyh Ebu Bekir getirilmiştir.²⁶¹ İki akçe ile Sure-i Kehf tilavet eden Şeyh Ebu Bekir'in görevi terk etmesi sonucu Ahmed'in beratının yenilenmesi bu ara süreçte göreve Ahmed'in getirildiğine işaret etmektedir.²⁶² Şevvâl 1178/ Mart-Nisan 1765'e gelindiğinde iki akçe ile Kehf Suresi'ni tilavet eden Şeyh Ahmed, iki akçe ile imâm-ı sani ve iki akçe ile muallim-i sıbyandı. Bu görevleri yürüten Ahmed çocuksuz ölünce yerine Abdurrezzak geçmiştir.²⁶³ Muharrem 1190/ Şubat-Mart 1776 yılında toplam altı akçe ile imam-ı sani,

²⁵³ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731.

²⁵⁴ VGMA, HD 1079/1, s. 114. Receb 1160/ Temmuz-Ağustos 1747. Feyzullah Halife'nin görevi Receb 1169/ Nisan 1756 yılında yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 96.

²⁵⁵ VGMA, HD 1082, s. 75. Rebî'ü'l-âhir 1183/ Ağustos-Eylül 1769.

²⁵⁶ VGMA, HD 1078, s. 35. Safer 1190/ Mart-Nisan 1776.

²⁵⁷ VGMA, HD 1078, s. 35. Muharrem 1194/ Ocak-Şubat 1780.

²⁵⁸ VGMA, HD 1078, s. 37.

²⁵⁹ VGMA, HD 1098, s. 179.

²⁶⁰ VGMA, HD 1098, s. 181.

²⁶¹ VGMA, HD 1137, s. 228.

²⁶² VGMA, HD 1079/2, s. 142. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731.

²⁶³ VGMA, HD 1075, s. 29.

muallim-i sıbyan ve kehf-han görevlerini yapan Şeyh Abdurrezzak'ın beratı kaybolduğu için beratı yenilenmiştir.²⁶⁴ Abdurrezzak ölünce boşalan göreve Salih bin Mehmed getirildi.²⁶⁵ Kehf-han görevinin son kaydında Muharrem 1240/ Ağustos-Eylül 1824'te toplam altı akçe ile imam-ı sani, mualim-i sıbyan ve kehf-han olan Salih bin Mehmed çocuksuz ölünce Mehmed'e görev verilmiştir.²⁶⁶

1.7. Ser-mahfil

Ser-mahfil ile ilgili tek kayıt bulunmaktadır. Kayda göre Cumâde'l-ûlâ 1118/ Ağustos-Eylül 1706'da iki akçe ile görev yapan İbrahim ölünce yerine Ebu Bekir geçmiştir.²⁶⁷

1.8. Temcid-han

Camide görev yapan iki temcid-han tespit edilmiştir. İlk olarak Zî'l-ka'de 1142/ Mayıs-Haziran 1730'da birer akçe ile sabah ve öğle, iki akçe ile cumada müezzin ve bir akçe ile temcid-han olan Hüseyin'den boşalan göreve oğlu Abdullah getirilmiştir.²⁶⁸ Şevvâl 1147/ Şubat-Mart 1735'te ise iki akçe ile sabah müezzini ve temcid-hanı, birer akçe ile öğle ve ikinci müezzini ve iki akçe ile reis-i müezzin olan Abdullah görevini terk edince yerine Şeyh Ahmed geçmiştir.²⁶⁹ Dolayısıyla bu görevi yerine getirenler bir akçe ücret almıştır.

Eğitim-Öğretim Elemanları

1.9. Müderris

Medrese ve büyük camilerde eğitim veren müderrislere dair kayıtlar düzenli olarak kaydedilmiştir. Şaban 1110/ Şubat-Mart 1699'da altı akçe ile müderris olan Abdurrezzak vefat edince yerine Nimetullah geçmiştir.²⁷⁰ Altı akçe ile mütevelli olan Nimetullah vefat edince oğlu İbrahim varken Mehmed görevi alıp İbrahim'e haksızlık yaptığından görev İbrahim'e verilmiştir.²⁷¹ Yine müderris olan Abdulkadir görevi bırakınca yerine Şeyh Mehmed geçmiştir.²⁷² Aynı şekilde görevde olan Hacı Mehmed'e Rebî'ü'l-âhir 1124/ Mayıs-Haziran

²⁶⁴ VGMA, HD 1078, s. 34.

²⁶⁵ VGMA, HD 1078, s. 35. Şa'bân 1193/ Ağustos-Eylül 1779.

²⁶⁶ VGMA, HD 542, s. 33.

²⁶⁷ VGMA, HD 1098, s. 182.

²⁶⁸ VGMA, HD 1144, s. 188.

²⁶⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 145.

²⁷⁰ VGMA, HD 1140, s. 196.

²⁷¹ VGMA, HD 1133, s. 138. Şevvâl 1122/ Kasım-Aralık 1710.

²⁷² VGMA, HD 1133, s. 138. Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711.

1712’de müdahale edilse de görevinde kalmıştır.²⁷³ 1722-23’te babası Şeyh Nimetullah üzerinden görevde olan İbrahim’in görevini Mehmed elinden alsa da görev önceki sahibi İbrahim’e yeniden verildi.²⁷⁴ Cami medresesinde otuz yıldan fazla süredir görev yapan Hacı Mehmed Efendi üzerinden İbrahim alıp haksızlık yapınca Şeyh Mehmed tekrar göreve getirilmiştir.²⁷⁵ İbrahim’in haksızlık yaptığı Şeyh Mehmed’in sonraki yıllarfa görevi yenilenmiştir.²⁷⁶ Cemâziye’l-evvel 1148/ Eylül-Ekim 1735’te altı akçe ücretle görevini yapan Hacı Mehmed’in vefatı üzerine yerine Seyyid Mehmed’e görev verilmiştir.²⁷⁷ Hacı Mehmed’in oğlu Hüseyin varken Seyyid Mehmed’in kendi üzerine berat ettirmesi, Hüseyin’e haksızlık olduğundan görev Seyyid Şeyh Hüseyin’e verilmiştir.²⁷⁸ Ramazan 1151/ Aralık-Ocak 1738-39’da altı akçe ile es-Seyyid Mehmed’e Hüseyin tarafından haksızlık yapıldığı için görev Seyyid Mehmed’e tekrar verilmiştir.²⁷⁹ Şeyh Mehmed’den oluşan boşluk üzerine tekrar önceki sahibi Şeyh Hüseyin’e görev tekrardan verilmiştir.²⁸⁰ Hüseyin Efendi görevi terk edince yerine Seyyid İbrahim bin Hacı Mehmed geçmiştir.²⁸¹ “*Hüseyin görevi terk etti*” deyip yerine geçen Seyyid İbrahim, Hüseyin’e haksızlık yaptığı gerekçesiyle müderrislik tekrar Hüseyin’e verilmiştir.²⁸² Hüseyin ölünce yerine Seyyid İsmail bin Hacı Ebu Bekir Halife atanmıştır.²⁸³ Müderrisliğe dair defterlerdeki son bilgiye göre altı akçe ile görev yapan Seyyid İsmail, Zî’l-ka’de 1175/ Mayıs-Haziran 1762’de beratını kaybedince yeniden berat verilmiştir.²⁸⁴

1.10. Muallim-Muallim-i Sıbyan

Caminin muallim-hanesine düzenli olarak muallim ataması yapıldığı görülmektedir. Bu durum, camide eğitim yapıldığının göstergesidir. Rebî’ü’l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705’te caminin muallim-hanesinde muallim olan Yusuf’un görevi yenilenmiştir. Dolayısıyla

²⁷³ VGMA, HD 1098, s. 183.

²⁷⁴ VGMA, HD 1137, s. 228.

²⁷⁵ VGMA, HD 1143, s. 265. Receb 1140/ Şubat-Mart 1728.

²⁷⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Zî’l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731.

²⁷⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 145.

²⁷⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 146. Receb 1148/ Kasım-Aralık 1735.

²⁷⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 147.

²⁸⁰ VGMA, HD 1079/1, s. 114. Şa’bân 1160/ Ağustos/ Eylül 1747.

²⁸¹ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Şevvâl 1163/ Eylül-Ekim 1750.

²⁸² VGMA, HD 1079/1, s. 116. Receb 1165/ Mayıs-Haziran 1752. Altı akçeyle görevini sürdüren Hüseyin’in görevi Ramazan 1168/ Haziran-Temmuz 1755’te yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 95.

²⁸³ VGMA, HD 1097, s. 97. Ramazan 1172/ Nisan-Mayıs 1759.

²⁸⁴ VGMA, HD 1075, s. 29.

bu tarihten önce camide eğitim verilmekteydi.²⁸⁵ Üç akçe ile görev yapan Yusuf ölünce yerine Şeyh Abdulkadir geçmiştir.²⁸⁶ Yusuf ölünce boş olan görevi diğer Yusuf alacakken Abdulkadir görevi alarak Yusuf'a haksızlık yapınca görev, Şeyh Yusuf Halife'ye verilmiştir.²⁸⁷ İki akçe ile muallim-i sıbyan olan Şeyh Yusuf vefat edince yerine oğlu Ahmed görevlendirilmiştir.²⁸⁸ Ahmed bin Yusuf kendi rızasıyla görevi Seyyid Mehmed bin Seyyid Ahmed'e bırakmış fakat Seyyid Mehmed ölünce görev tekrardan Şeyh Ahmed'e verilmiştir.²⁸⁹ Şevvâl 1178/ Mart-Nisan 1765'te iki akçe ile muallim-i sıbyan olan Seyyid Ahmed'e bu görevinin yanında iki akçe ile kehf-han ve iki akçeyle imam-ı sani görevleri de verilmiştir. Bu görevleri üstlenen Seyyid Ahmed'in çocuksuz ölümü üzerine yerine Şeyh Abdurrezzak atanmıştır.²⁹⁰ Toplam altı akçe ücretle görevli olan Şeyh Abdurrezzak ölünce yerine Salih bin Mehmed geçmiştir.²⁹¹ Muallime dair son kayda göre bahsedilen üç görevi üstlenen Salih bin Mehmed vefat edince yerine Mehmed geçmiştir.²⁹²

İdari Hizmet Elemanları

1.11. Mütevelli

Cami vakfının en önemli görevlilerinden biri olan mütevelli atamalarına ait kayıtların düzenli olmamasının yanında birbirleri arasında bir bağlantı bulunmamaktadır. İlk olarak Cemâziye'l-evvel 1104/ Ocak-Şubat 1693'te mütevelli Hacı Hüseyin beratsız olduğundan berat verilmiştir.²⁹³ Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699'da görev yapan Hacı Hüseyin görevini kendi isteğiyle bırakınca yerine Seyyid Abdulkadir geçmiştir.²⁹⁴ Bundan sonraki kayıtlarda Abdulkadir'in akıbeti bilinmemektedir. Mütevelliye dair on üç yıl sonra Zî'l-hicce 1123/ Ocak-Şubat 1712'de altı akçeyle görevli olan Mehmed'in görevi bırakması üzerine yerine Hasan görevlendirilmiştir.²⁹⁵ Yine aynı şekilde Hasan'ın durumunun da ne olduğu bilinmemektedir.

²⁸⁵ VGMA, HD 1098, s. 181.

²⁸⁶ VGMA, HD 1144, s. 187. Muharrem 1141/ Ağustos-Eylül 1728.

²⁸⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731.

²⁸⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 145. Şevval 1147/ Şubat-Mart 1735. İki akçe ile göreve gelen Ahmed'in görevi Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da yenilenmiştir. VGMA, HD 1079, s. 96.

²⁸⁹ VGMA, HD 1097, s. 97. Ramazan 1172/ Nisan-Mayıs 1759.

²⁹⁰ VGMA, HD 1075, s. 29. Muharrem 1190/ Şubat-Mart 1776. Bu üç görevi birlikte yapan Şeyh Abdurrezzak, beratını kaybedince yeniden berat verilmiştir. VGMA, HD 1078, s. 34.

²⁹¹ VGMA, HD 1078, s. 35. Şa'bân 1193/ Ağustos-Eylül 1779.

²⁹² VGMA, HD 542, s. 33. Muharrem 1240/ Ağustos-Eylül 1824.

²⁹³ VGMA, HD 1098, s. 179.

²⁹⁴ VGMA, HD 1140, s. 196.

²⁹⁵ VGMA, HD 1098, s. 183.

Mütevelli ile ilgili son kayıtta Rebî'ü'l-âhir 1125/ Nisan-Mayıs 1713'te dört akçe ile mütevelli ve hatip olan Şeyh Ömer'in vefatı üzerine yerine Abdulhayyan geçmiştir.²⁹⁶

1.12. Kâtip

Kâtip atamalarında cami ile vakfın atamaları ayrı ayrı yapılmıştır. Vakfın kâtipliğine ilk olarak vakfın kâtibi ve cabisi olan Şeyh Abdussamed'in eski beratı gereği Cemâziye'l-evvel 1104/ Ocak-Şubat 1693'te görevi yenilenmiştir.²⁹⁷ Dört akçe ile vakfın kâtibi ve cabisi Şeyh Abdussamed vefat edince yerine oğlu Mehmed Said geçmiştir.²⁹⁸ İki akçe ile kâtip olan Mehmed Said ölünce yerine Ali geçmiştir.²⁹⁹ Zî'l-ka'de 1170/ Temmuz-Ağustos 1757'de Abdussamed'in oğlu Abdulfettah var iken Mehmed Said'in ölümünden sonra görevi alan Ali haksızlık yapınca görev babası üzerinden Abdulfettah'a verilmiştir.³⁰⁰ Şevvâl 1178/ Mart-Nisan 1765'te iki akçe kâtip olan Mehmed Said ve iki akçe nazır olan Ebu Bekir ölünce bu iki göreve Şeyh Abdullatif atanmıştır.³⁰¹ Bu kayıtlarda Abdulfettah ve Abdullatif isimleri karışmış olmalıdır. Dört akçe ile kâtip ve nazır olan Şeyh Abdullatif ölünce göreve, çocukları Ahmed ve Mehmed Said adlı kardeşler gelmiştir.³⁰² Vakıf kâtipliğine dair son kayda göre Ahmed ve Mehmed kardeşlerden Ahmed ölünce hissesi kardeşi Mehmed Said'e kalmıştır.³⁰³

Caminin kâtibi olarak ilk tespit edilen Mehmed'dir. İki akçe ile kâtip olan Mehmed'in beratı yenilenmiştir.³⁰⁴ Caminin kâtibi Mehmed görevi bırakınca yerine bir akçe ile Şeyh Abdulkadir geçmiştir.³⁰⁵ Bir önceki kayıtta Şeyh Abdulkadir görevi alsa da Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714'te iki akçe ile caminin kâtibi Mehmed'in beratı yenilemiştir.³⁰⁶ Eski sahibine görevinin geri teslim edilmesinin sebebi Şeyh Abdulkadir ile ilgili bir durum olmalıdır.

²⁹⁶ VGMA, HD 1133, s. 139.

²⁹⁷ VGMA, HD 1098, s. 179.

²⁹⁸ VGMA, HD 1133, s. 140. Safer 1129/ Ocak-Şubat 1717.

²⁹⁹ VGMA, HD 1079/1, s. 116. Receb 1166/ Mayıs-Haziran 1753.

³⁰⁰ VGMA, HD 1097, s. 97.

³⁰¹ VGMA, HD 1075, s. 29.

³⁰² VGMA, HD 538, s. 71. Muharrem 1213/ Haziran-Temmuz 1798.

³⁰³ VGMA, HD 540, s. 123. Receb 1229/ Haziran-Temmuz 1814.

³⁰⁴ VGMA, HD 1098, s. 180. Şa'bân 1116/ Kasım-Aralık 1704.

³⁰⁵ VGMA, HD 1098, s. 182. 1117/ 1705-06.

³⁰⁶ VGMA, HD 1133, s. 139.

Aralarında çekişme söz konusu olabilir. Zira Zî'l-ka'de 1143/ Mayıs-Haziran 1731'de iki akçeyle caminin kâtibi Mehmed'in beratı yenilenmiştir.³⁰⁷

1.13. Nazır

Cami vakfını denetleyen nazıra dair ilk kayıt, Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698 tarihlidir. Buna göre nazır olan Hüseyin ölünce yerine geçecek oğlu var iken görevi Seyyid Ömer almıştır. Kaydın bundan sonraki kısmı okunmadığı için oğlunun ismi gözükmemektedir.³⁰⁸ Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699'da nazır lazım olduğundan yarım akçeyle Şeyh Mehmed atanmıştır.³⁰⁹ Bir akçe ile nazır olan Seyyid Ahmed görevi bırakınca yerine Şeyh Yusuf atanmıştır.³¹⁰ Bundan sonra nazırlığı ele geçirmek için mücadele başlamıştır. İki akçe ile nazır olan Seyyid Mehmed üzerinden Yusuf almıştır.³¹¹ Daha sonra Yusuf üzerinden Mehmed almıştır.³¹² İki akçe ile nazır olan Yusuf görevde iken Mehmed gelip görevi alarak haksızlık yapınca Yusuf'a görevi tekrar verilmiştir.³¹³ Şeyh Yusuf ve Mehmed'in birbiri üzerinden sürekli nazırlığı alarak görevi kesintiye uğratmaları ve cemaatin de kendilerinden razı olmaması sebepleriyle ikisi de görevden alınarak nazırlık 1135/ 1722-23 yılında Şeyh İsmail Halife'ye verilmiştir.³¹⁴ İki akçe ile nazır olan Seyyid Hacı Mehmed ölünce yerine oğlu Mustafa atanmıştır. Şeyh İsmail'e ne olduğu ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.³¹⁵ İki akçe ile görevli Mustafa çocuksuz ölünce yerine Hüseyin bin Mehmed atanmıştır.³¹⁶ İki akçe ile nazır olan Hüseyin bin Mehmed vefat edince Mustafa bin Bekir görevlendirilmiştir.³¹⁷ Mustafa bin Ebu Bekir'in iki akçelik görevi Cumâde'l-ûla 1169/ Şubat-Mart 1756 yılında yenilenmiştir.³¹⁸ İkişer akçeyle nazır ve cabi olan Ebu Bekir ve

³⁰⁷ VGMA, *HD 1079/2*, s. 143.

³⁰⁸ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

³⁰⁹ VGMA, *HD 1140*, s. 196. Muharem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da Mehmed'in görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1140*, s. 197.

³¹⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705.

³¹¹ VGMA, *HD 1098*, s. 182. Zî'l-hicce 1117/ Mart-Nisan 1706.

³¹² VGMA, *HD 1098*, s. 182. Cumâde'l-âhir 1118/ Eylül-Ekim 1706. Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706 tarihinde bir akçe ile nazır olan Ali ölünce yerine Abdullah atanmıştır. VGMA, *HD 1098*, s. 183. Bahsedilen atama silsilesi ile bağlantı kurulamamıştır.

³¹³ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Cemâziye'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719.

³¹⁴ VGMA, *HD 1137*, s. 228.

³¹⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 229. Receb 1137/ Mart-Nisan 1725. Babası ölümünden sonra yerine geçen Mustafa Halife'nin iki akçe ile beratı Zî'l-hicce 1144/ Mayıs-Haziran 1732'de yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 143.

³¹⁶ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144. Cemâziyel'l-evvel Ekim-Kasım 1735.

³¹⁷ VGMA, *HD 1079/1*, s. 113. Rebî'ü'l-âhir 1159/ Nisan-Mayıs 1746.

³¹⁸ VGMA, *HD 1097*, s. 96.

iki akçe ile kâtip olan Mehmed Said ölünce bu görevler Şeyh Abdullatif'e verilmiştir.³¹⁹ Toplam dört akçe ile kâtip ve nazır olan Şeyh Abdullatif ölünce görev, çocukları Ahmed ve Mehmed Said kardeşlere kalmıştır.³²⁰ Nazırlığın son kaydında ise Receb 1229/ Haziran-Temmuz 1814'te Ahmed ve Mehmed kardeşlerden Ahmed ölünce hissesi kardeşi Mehmed Said'e verilmiştir.³²¹

1.14. Cabi

Cami vakfının gelirlerini ve zekâtlarını toplayan cabiye ilk olarak Cumâde's-sânî 1109/ Aralık-Ocak 1697-98 yılında rastlanır. Buna göre Hacı Hasan cabilik görevinden vazgeçince yerine yarım akçe ile Ramazan atanmıştır.³²² Daha sonra Ramazan'ın aldığı ücret iki akçeye çıkmış ve beratı yenilenmiştir.³²³ Yine aynı şekilde Cemâziye'l-evvel 1120/ Mayıs-Haziran 1705'te iki akçe ile Ramazan'ın beratı yenilenmiştir.³²⁴ Bundan sonra Ramazan'ın akıbeti ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. Dokuz yıl sonra cabiliğe dair kayıt dört akçeyle cabi ve kâtipliği elinde bulunduran Şeyh Abdussamed ölmesiyle yerine oğlu Mehmed Seyyid'in atanmasıyla ilgilidir.³²⁵ İki akçeyle cabi olan Mehmed Seyyid'in görevinde herhangi bir kusuru yok iken Ramazan müdahale edip haksızlık edince görev tekrardan verilmiştir. Burada müdahale eden kişi, önceki kayıtlarda cabi olan Ramazan olmalıdır.³²⁶ Bu aradaki kayıta da bir eksiklik olmakla beraber on bir yıl sonraki kayda göre, iki akçe ile cabi olan el-Hac Hasan vefat edince yerine oğlu Mehmed tayin olmuştur.³²⁷ Yine aynı tarihte babasından sonra görev alan Mehmed'in elinden görevi Mehmed Seyyid tarafından alınarak haksızlık yapılıncı görev tekrardan Mehmed'e teslim edilmiştir.³²⁸ Burada bahsedilen kişi, önceki kayıtlarda akıbeti belli olmayan Mehmed Seyyid olmalıdır. Görevi elinde bulunduran Mehmed'in beratı, Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de yenilenmiştir.³²⁹ Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de iki akçe ile cabi olan Hasan görevinden çekilince yerine Ali bin Şeyh Ebu Bekir geçmiştir.³³⁰ Bu tarihten

³¹⁹ VGMA, *HD 1075*, s. 29. Şevvâl 1178/ Mart-Nisan 1765.

³²⁰ VGMA, *HD 538*, s. 71. Muharrem 1213/ Haziran-Temmuz 1798.

³²¹ VGMA, *HD 540*, s. 123.

³²² VGMA, *HD 1140*, s. 195.

³²³ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705.

³²⁴ VGMA, *HD 1133*, s. 138.

³²⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Safer 1129/ Ocak-Şubat 1717.

³²⁶ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718.

³²⁷ VGMA, *HD 1144*, s. 187. Cemâziye'l-evvel 1141/ Aralık-Ocak 1728-29.

³²⁸ VGMA, *HD 1144*, s. 187.

³²⁹ VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

³³⁰ VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

sonra cabilik ile ilgili kayıtlarda bir boşluk olmakla beraber Şevval 1178/ Mart Nisan 1765'te iki akçeyle cabi olan Ebu Bekir ölünce yerine Şeyh Abdullatif atanması anlatılmıştır.³³¹ İki akçe ile görev yapan Abdullatif görevi bırakınca Ahmed bin Osman onun yerine geçmiştir.³³² Cabiliğin son kaydında Cumâde'l-âhir 1202/ Mart-Nisan 1788'de Ahmed çocuksuz ölünce yerine Seyyid Ahmed bin Mehmed geçmiştir.³³³

Sosyal Hizmet Elemanları

1.15. Ferraş

Caminin temizlik işlerini yapan ferraşlık görevinde Ramazan 1109/ Mart-Nisan 1698'de bir akçe ile ferraş olan Hacı Hasan vefat edince yerine oğlu Mehmed görevlendirilmiştir.³³⁴ Mehmed bin Hasan otuz dört yıl görevde kaldıktan sonra görevini bırakınca yerine Abdussamed geçmiştir.³³⁵ Dört akçe ile ferraş olan Abdussamed vefat edince oğlu Abdulfettah atanmıştır.³³⁶

1.16. Loğkeş

Camideki loğkeşlik görevine ait ilk kayıtta, Ramazan 1109/ Mart-Nisan 1698'de, bir akçe ile loğkeş olan Hacı Hüseyin vefat edince yerine Abdi görevlendirilmiştir.³³⁷ Daha sonra Abdi ölünce yerine Salih bir akçe ile görevlendirilmiştir.³³⁸ Salih ölünce görev, bir akçeyle Ebu Bekir'e verilmiştir.³³⁹ Salih görevi bıraktığında yeğeni varken Ebu Bekir'in haksızlık etmesi üzerine görev, Salih'in yeğeni Ali'ye verilmiştir.³⁴⁰ Bir akçe ile görevde olan Ali ölünce boş

³³¹ VGMA, *HD 1075*, s. 29.

³³² VGMA, *HD 1080*, s. 64. Şa'bân 1187/ Ekim-Kasım 1773. Ahmed bin Osman iki akçelik görevi Cemâziye'l-âhir 1197/ Mayıs-Haziran 1783'te yenilenmiştir. VGMA, *HD 1158*, s. 93.

³³³ VGMA, *HD 1074*, s. 44.

³³⁴ VGMA, *HD 1140*, s. 195. Dört akçe ile ferraş olan Mehmed'in Şa'bân 1143/ Haziran-Temmuz 1705'te ve Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 144; VGMA, *HD 1098*, s. 181.

³³⁵ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144. Safer 1145/ Temmuz-Ağustos 1732.

³³⁶ VGMA, *HD 1079/1*, s. 113. Şa'bân 1156/ Eylül-Ekim 1743. Ferraşa ait son kayda göre Şevvâl 1178/ Mart-Nisan 1765'te Abdulfettah'ın beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1097*, s. 95.

³³⁷ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

³³⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705.

³³⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 182. Rebî'ü'l-evvel 1118/ Haziran-Temmuz 1706.

³⁴⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 182. Cumâde'l-âhir 1118/ Eylül-Ekim 1706.

kalan göreve diğer Ali getirilmiştir.³⁴¹ Yine bir akçe ile görev yapan Ali'den boş kalan göreve oğlu Ebu Bekir görevlendirilmiştir.³⁴²

1.17. Suyolcusu

Biretü'l-Fırat'ta Câmî'-i Kebir ile birlikte Meydan Mahallesi'ndeki Mahmud Paşa Câmîi ve Seyyid Hasan Camilerinin su yolcusu aynı kişilerdi. Buna göre; Zî'l-ka'de 1138/ Temmuz 1726'da bir akçe ile suçu Rızvan beratsız olduğundan yeniden berat verilmiştir.³⁴³ Görevliye dair son bilgi Câmî'-i Kebir'de geçmekle beraber görevli aynı kişi olmalıdır. Buna göre iki akçeyle görevli olan Rızvan, Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de ölünce yerine Molla Ebu Bekir geçmiştir.³⁴⁴

2. Mahmud Paşa Camii

Cami, ilçeyi çevreleyen kapılardan biri olan Urfa Kapısı'nın kuzeybatısında olan ve Kurtuluş Mahallesi'nde kendi adıyla anılan sokakta yer almaktadır.³⁴⁵ Caminin giriş kapısında bulunan kitabeye göre 981/1573 yılında inşa ettirildiği ve banisinin de Mahmud Paşa olduğu yazmaktadır.³⁴⁶ Aynı şekilde hurufat defterlerinde de camiye inşa ettirenin Mahmud Paşa olduğu görülmektedir.³⁴⁷ Birecik sancakbeylerinden biri olan Mahmud Paşa aynı zamanda camiye gelir sağlaması için caminin bitişiğine bir han ve hamam yaptırmıştır.³⁴⁸ Bu yapılardan cami ve hamam günümüze ulaşmıştır. Fakat handan geriye herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır. Cami vakfının XVI. yüzyılda yıllık 1.800 akçe geliri³⁴⁹ varken 1862 yılında 2.557 yıllık akçe geliri 2.430 akçe ise gideri bulunmaktaydı.³⁵⁰

³⁴¹ VGMA, *HD 1133*, s. 139. Rebî'ü'l-evvel 1127/ Mart-Nisan 1715.

³⁴² VGMA, *HD 1144*, s. 142. Zî'l-ka'de 1142/ Mayıs-Haziran 1730. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731 ve Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755 yıllarında bir akçe ile görevde olan Ebu Bekir'in görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 142; VGMA, *HD 1097*, s. 95.

³⁴³ VGMA, *HD 1083*, s. 201. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de su yolcusu Rızvan'ın beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

³⁴⁴ VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

³⁴⁵ Alp, "Mahmut Paşa Camii", s. 78; Mahmut Paşa Camii için bkz. Fotoğraf 13-14.

³⁴⁶ Karakaş, *a.g.e.*, s. 327.

³⁴⁷ VGMA, *HD 1137*, s. 229.

³⁴⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 37.

³⁴⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 37.

³⁵⁰ BOA, *EV. d 17135*, v. 13a.

Hurufat defterlerinin tutulmaya başlanmasıyla cami kayıtları da başlamıştır.³⁵¹ Hurufat defterlerinde caminin Fırat Nehri'ne yakın olduğu³⁵² ve Ruha Kapusu mevkiinde olduğu görülmektedir.³⁵³ Caminin bulunduğu mahalleler Tedrib, Meydan, Medrese ve Rızvaniye Mahallesi olarak geçmektedir.³⁵⁴ Caminin yakınında bir *tâbhâne*³⁵⁵ ve *debbâğ-hâne*³⁵⁶ bulunmaktaydı.³⁵⁷ Aynı zamanda camide eğitim verilen bir muallim-hâne vardı.³⁵⁸ Mahmud Paşa, cami ile beraber inşa etmiş olduğu hamamın gelirinden, her gün bir cüz okunması ve sevabının da kendi ruhuna hediye edilmesi şartlarıyla, *cüz-hân* olanlara şart koşturmuştur.³⁵⁹ 1731 yılında da Mahmud Paşa'nın ruhu için caminin muallim-i sıbyanı Şeyh Ali'ye cuma gününde Kehf Suresi'ni tilavet etmesi için iki akçe ücret ödenmiştir.³⁶⁰ Camide birden fazla imam görev yapmıştır. İkinci imamın atanmasının sebebi cemaatinin fazla olması ve bir imamın yetersiz olmasıyla alakalı olmalıdır.³⁶¹ Öte yandan Câmî'-i Kebir'de olduğu gibi Mahmud Paşa Camii'nde de namaz vakitlerine farklı müezzinler atanmıştır.³⁶² Caminin görevlileri hurufat defterlerinde şu şekildedir;

Dini Hizmet Elemanları

2.1. İmam

Camideki görevlilerden imam kayıtları defterlerde düzenli olarak düşülmemiş ve 1700 yılında kesilmiştir. İlk olarak Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692 yılında imam ve hatiplik görevini birlikte yürüten Ömer'in beratı yenilenmiştir.³⁶³ Ömer'in durumu ile ilgili sonraki kayıtlarda bilgi bulunmamaktadır. Altı yıl sonra kayıta Şa'bân 1109/ Şubat-Mart 1698'de imam ve hatip olan Şeyh Ahmed ölünce yerine Seyyid Ahmed geçmiştir.³⁶⁴ Seyyid Ahmed beş akçe

³⁵¹ VGMA, HD 1098, s. 179.

³⁵² VGMA, HD 1133, s. 138.

³⁵³ VGMA, HD 538, s. 71.

³⁵⁴ VGMA, HD 1098, s. 184; VGMA, HD 1133, s. 138; VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 538, s. 71.

³⁵⁵ Tâbhâne: Cami, zaviye, hangâh ve imaret gibi yapılarda misafirlerin konakladıkları odalara denir. Çevrimli, a.g.e., s. 672.

³⁵⁶ Debbâğ-hâne: Derilen işlendiği tabakhane. Çevrimli, a.g.e., s. 151.

³⁵⁷ VGMA, HD 1140, s. 195; VGMA, HD 1098, s. 181.

³⁵⁸ VGMA, HD 1079/1, s. 115.

³⁵⁹ VGMA, HD 1078, s. 34.

³⁶⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

³⁶¹ VGMA, HD 1133, s. 138.

³⁶² VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, s. 183.

³⁶³ VGMA, HD 1098, s. 179.

³⁶⁴ VGMA, HD 1140, s. 195.

ile imamlık yaptığı sırada ölünce görev, yeğeni Mehmed'e verilmiştir.³⁶⁵ Yine aynı şekilde Mehmed'in akıbeti de bilinmemektedir. İki yıl sonraki kayıta Muharrem 1112/ Haziran-Temmuz 1700'de imam ile ilgili son kayıta beş akçe ile imam olan Seyyid İsmail ölünce yerine Abdulkadir geçecekken o da ölünce yerine kardeşi Hüseyin geçmiş fakat o da görevi yerine getirmeyince yerine mütevellî Seyyid İsmail'in oğlu Şeyh Mehmed görevlendirilmiştir.³⁶⁶

2.2. İmam-ı Sani

Camideki imam-ı sani atamaları, imam atamalarına nazaran daha düzenli olarak kaydedilmiştir. İlk kayıtlar düzensiz olsa da sonraki kayıtlarda biraz düzene girmiştir. İmam-ı saninin ilk kaydında; Safer 1121/ Nisan-Mayıs 1709'da camide imam-ı sani olmadığından bir akçe ile Mehmed'in atanması anlatılmıştır.³⁶⁷ Yine bir yıl sonra imam-ı sani lazım olduğundan bir akçe ile Hüseyin görevlendirilmiştir.³⁶⁸ Bir akçeyle imam-ı sani olan Mehmed'in ölümü üzerine yerine Halil geçmiştir.³⁶⁹ Bu bilgilere göre, görevi yapan iki görevli olduğu söylenebilir. Buraya kadar düzensiz gelen imam-ı sani kayıtları bundan sonraki üç kayıta düzenli bir şekildedir. Safer 1137/ Ekim-Kasım 1724 yılında caminin imam-ı sanisi olmadığından iki akçe ile Şeyh Abdurrahman Halife'ye görev verilmiştir.³⁷⁰ İki akçe ile görevli Abdurrahman ölünce yerine oğlu Ahmed geçmiştir.³⁷¹ İmam-ı saniye dair son kayda göre Zî'l-hicce 1178/ Mayıs-Haziran 1765'te iki akçe ile imam-ı sani olan Ahmed, cahil ve ehil olmadığından görevden alınarak yerine Şeyh Hafız Mehmed Halife getirilmiştir.³⁷²

2.3. Hatip

Hatip atamaları da imam atamaları gibi düzensizdir. İlk hatip atamasında Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de hatip ve imam olan Ömer'in görevi yenilenmiştir.³⁷³ Daha sonra Ömer'in akıbetinin ne olduğu hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Altı yıl sonra imam ve hatip

³⁶⁵ VGMA, HD 1140, s. 196. Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699.

³⁶⁶ VGMA, HD 1098, s. 180.

³⁶⁷ VGMA, HD 1133, s. 138.

³⁶⁸ VGMA, HD 1133, s. 138. Safer 1122/ Nisan 1710.

³⁶⁹ VGMA, HD 1133, s. 138. Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721.

³⁷⁰ VGMA, HD 1137, s. 29.

³⁷¹ VGMA, HD 1079/1, s. 113. Safer 1157/ Mart-Nisan 1744. İki akçe ile imam-ı sani Ahmed'in Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da beratı yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 96.

³⁷² VGMA, HD 1075, s. 29.

³⁷³ VGMA, HD 1098, s. 179.

olan Şeyh Ahmed ölünce yerine Seyyid Ahmed geçmiştir.³⁷⁴ Aynı yıl içerisinde bir akçe ile hatip Şeyh Ali ölünce görev Abdulkadir'e verilmiştir.³⁷⁵ Yine aynı yıl içerisinde beş akçe ile hatip olan Ahmed ölünce yerine oğlu Abdurrahman geçmiştir.³⁷⁶ Zî'l-hicce 1115/ Nisan-Mayıs 1704 yılında bir akçe ile hatip Şeyh Ali üzerinden Seyyid Ahmed almıştır. Kaydın devamı gözükmediği için akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir.³⁷⁷ Bu bilgilere göre hitabet için bir çekişme olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722'de beş akçe ile hatip Seyyid Ahmed görevden alınınca yerine Şeyh Salih geçmiştir.³⁷⁸ Hatipliğin son kaydında Rebî'ü'l-âhir 1137/ Aralık/Ocak 1724-25'te hatip olan Şeyh Salih üzerinden Hacı Ebu Bekir hile ile alıp haksızlık ettiğinden görev, Ebu Bekir'den alınıp eski sahibi Şeyh Salih'e verilmiştir.³⁷⁹

2.4. Müezzinler

Camideki müezzin kayıtlarında namaz vakitlerine farklı müezzinlerin atanması sonucu bir düzensizlik ortaya çıkmıştır. İlk kayıtlarda müezzinlerin hangi vakitte görev yaptıkları yazılmadığı için kimin hangi vakitte müezzin olduğu belirlenememiştir. Camideki müezzinlik ile ilgili üç kayıta aynı varakta olmasına rağmen kayıtların birbiriyle bağlantılı olmamaları farklı vakitlerde görev yaptığının göstergesi olmalıdır. İlk kayıta Şevvâl 1102/ Haziran-Temmuz 1691'de müezzin olan Abdulmuti kendi rızasıyla görevi Abdurrahman'a bırakmıştır.³⁸⁰ Bundan sonraki hiçbir kayıta Abdurrahman'ın ismi geçmediği için hangi vakitte görev yaptığı bilinmemektedir. Aynı sayfada yazılan kayda göre, müezzin olan Ebu Bekir'in ölümü üzerine yerine es-Seyyid Mustafa tahsil almak şartıyla göreve getirilmiştir.³⁸¹ Müezzin Ömer vefat edince yerine Mehmed geçmiştir.³⁸² Müezzin Salih ölünce yerine Mehmed

³⁷⁴ VGMA, *HD 1140*, s. 195. Şa'bân 1109/ Şubat-Mart 1698. Seyyid Ahmed'in görevi Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699'da yenilenmiştir. VGMA, *HD 1140*, s. 196.

³⁷⁵ VGMA, *HD 1140*, s. 195. Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698.

³⁷⁶ VGMA, *HD 1140*, s. 196.

³⁷⁷ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

³⁷⁸ VGMA, *HD 1133*, s. 142.

³⁷⁹ VGMA, *HD 1137*, s. 229.

³⁸⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

³⁸¹ VGMA, *HD 1098*, s. 179. Rebî'ü'l-evvel 1103/ Kasım-Aralık 1691.

³⁸² VGMA, *HD 1098*, s. 179. Zî'l-ka'de 1103/ Temmuz-Ağustos 1692.

geçmiştir.³⁸³ Bundan sonraki kayıtlarda görev yaptıkları vakitler yazılınca kayıtlar düzene girmiştir.

Tespit edilen sabah namazına ait müezzinler şunlardı: Rebî'ü'l-evvel 1103/ Kasım-Aralık 1691 yılında müezzin Hüseyin'in görevi yenilenmiştir.³⁸⁴ Bu kayıтта Hüseyin'in hangi vakitte görev yaptığı yazmamakla beraber hiçbir kayıтта ismi geçmediği için sabah müezzinini olduğu söylenebilir. Zî'l-ka'de 1142/ Mayıs-Haziran 1730'da sabah vakti ve cumada müezzinlik yapan Hüseyin vefat edince yerine oğlu Mustafa geçmiştir.³⁸⁵ Bundan sonraki kayıtlarda Mustafa'nın akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir. Elli üç yıl sonra Şevvâl 1197/ Ağustos-Eylül 1783'te uzun bir süre boş kalan sabah müezzinliği görevine iki akçe ile Seyyid Ali bin Seyyid Süleyman getirilmiştir. Bu görevinin yanında ikişer akçe ile ser-mahfil ve seher-han görevleri de Seyyid Ali'ye verilmiştir.³⁸⁶ Bu görevleri birlikte yürüten Seyyid Ali çocuk sahibi olmadan ölünce yerine Seyyid Alican bin Alican getirilmiştir.³⁸⁷

Öğle ve ikindi müezzinleri şunlardı: Rebî'ü's-sânî 1108/ Aralık-Ocak 1692-93 yılında üç akçe ile öğle ve ikindide müezzin, cumada da reis-i müezzin olan Hacı İbrahim ölünce yerine Hacı Abdi geçmiştir.³⁸⁸ Bu görevleri yürüten Hacı Abdi ölünce yerine Molla Hüseyin görevlendirilmiştir.³⁸⁹ Molla Hüseyin dört yıl sonra ölünce yerine oğlu Ebu Bekir geçmiştir.³⁹⁰ Reis-i müezzin, öğle ve ikindi vakitlerinde müezzin olan Ebu Bekir vefat edince yerine Mehmed görevlendirilmiştir.³⁹¹

Aynı vakitlerde görevli bir diğer müezzin grubu vardır. Zî'l-hicce 1123/ Ocak-Şubat 1712'de bir akçe ile öğle ve ikindide müezzin Ali kendi rızasıyla görevini Mehmed'e bırakmıştır.³⁹² Cemâziye'l-evvel 1141/ Aralık-Ocak 1728-29'da yerine diğer Mehmed

³⁸³ VGMA, *HD 1098*, s. 184. Şa'bân 1104/ Nisan/ Mayıs 1693.

³⁸⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

³⁸⁵ VGMA, *HD 1144*, s. 188. Mustafâ'nın beratı Receb 1142/ Ocak-Şubat 1730 yılında yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

³⁸⁶ VGMA, *HD 1078*, s. 37.

³⁸⁷ VGMA, *HD 538*, s. 71. Cemâziye'l-evvel 1211/ Kasım-Aralık 1796.

³⁸⁸ VGMA, *HD 1140*, s. 194.

³⁸⁹ VGMA, *HD 1140*, s. 196. Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699.

³⁹⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 180. Şevval 1114/ Şubat-Mart 1703.

³⁹¹ VGMA, *HD 1133*, s. 139. Safer 1129/ Ocak-Şubat 1717. Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de Mehmed'in beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 143.

³⁹² VGMA, *HD 1098*, s. 184.

geçmiştir.³⁹³ Şeyh Mehmed öldükten sonra oğlu Süleyman varken Mehmed görevi alıp haksızlık yapınca öğle ve ikinci müezzinliği Mehmed'in elinden alınarak Süleyman'a verilmiştir.³⁹⁴ Süleyman ölünce yerine Şeyh Ali geçmiştir.³⁹⁵

Camide görevli akşam ve yatsı müezzinleri ise şöyleydi: Receb 1108/ Ocak-Şubat 1697'de akşam ve yatsı vaktinde müezzin-i sani olan Mehmed vefat edince bir akçe ile Mehmed yerine geçmiştir.³⁹⁶ Bu kayıttan aynı vakitlerde birden fazla müezzinin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Cumâde's-sânî 1109/ Aralık-Ocak 1697-98'de akşam ve yatsıda müezzinlik Hacı Ahmed'e verilmiştir.³⁹⁷ Bir akçe ile müezzin Hacı Ahmed'i görevi elinden alınarak Abdülkerim'e verilmiştir.³⁹⁸ Bir akçe ile akşam ve yatsı vaktinde müezzin olan Abdülkerim ölünce yerine Ali geçmiştir.³⁹⁹ Bir akçe ile akşam ve yatsıda müezzin Ali'nin görevi Rebî'ü'l-evvel 1151/ Haziran-Temmuz 1738'de yenilenmiştir.⁴⁰⁰ Ali ölünce yerine oğlu Abdurrahman geçmiştir.⁴⁰¹ Receb 1162/ Haziran-Temmuz 1749'da Abdurrahman görevinden vazgeçince görev Hüseyin'e verilmiştir.⁴⁰²

2.5. Vaiz

Hurufat defterlerinde vaize dair ilk kayıt, XVIII. yüzyılın ilk yarısına aittir. Caminin vaizi olmadığı için vakıftan artan paralardan iki akçe ile Zî'l-ka'de 1136/ Temmuz-Ağustos 1724'te vaizlik Hacı Ebu Bekir'e verilmiştir.⁴⁰³ Ebu Bekir görevde olmasına rağmen camiye vaiz lazım olduğu için iki akçeyle Ali atanmıştır.⁴⁰⁴ İki akçe ile vaiz Ebu Bekir'in görevinin Safer 1145/ Temmuz-Ağustos 1732 tarihinde yenilenmesi Ebu Bekir'in hâlâ görevde olduğunu ve camide iki vaiz bulunduğunu göstermektedir.⁴⁰⁵ Diğer vaiz, Şeyh Ali on beş yıldan beri

³⁹³ VGMA, *HD 1144*, s. 187;

³⁹⁴ VGMA, *HD 1144*, s. 187. Safer 1142/ Ağustos-Eylül 1729.

³⁹⁵ VGMA, *HD 1079/2*, s. 142. Zî'l-hicce 1143/ Haziran/ Temmuz 1731.

³⁹⁶ VGMA, *HD 1140*, s. 194.

³⁹⁷ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

³⁹⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705.

³⁹⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 139; Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718'de akşam ve yatsıda bir akçe ile müezzin olan Muharrem'den sonra oluşan boşluktan dolayı göreve Hacı Mustafa getirilmiştir. (Bu kaydın atamalarla bir bağlantısı bulunmamıştır.) Muharrem 1128/ Aralık-Ocak 1715-16.

⁴⁰⁰ VGMA, *HD 1079/2*, s. 146.

⁴⁰¹ VGMA, *HD 1079/2*, s. 147. Muharrem 1153/ Mart-Nisan 1740.

⁴⁰² VGMA, *HD 1079/1*, s. 115.

⁴⁰³ VGMA, *HD 1137*, s. 229.

⁴⁰⁴ VGMA, *HD 1079/2*, s. 142. Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731.

⁴⁰⁵ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144.

vakıftan artan paranın iki akçesi ile görev yaparken vakıftan parası kesilerek mağdur edilince görevi tekrar verilmiş ve iki akçe ile vazilğe devam etmiştir.⁴⁰⁶ Vaize ait son kayıta, iki akçe ile görevli Şeyh Ali'nin ölümü üzerine Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775'te görevin oğlu Hüseyin'e verilmesi anlatılmıştır.⁴⁰⁷

2.6. Şeyhü'l-kurra

Kazada şeyhü'l-kurra olmadığından Şevvâl 1116/ Ocak-Şubat 1705'te Mahmud Paşa Camii'nin hatibi Seyyid Mehmed'e vakıftan artan paralardan beş akçe ile görev verilmiştir.⁴⁰⁸ Mehmed ölünce yerine Seyyid Ahmed geçmiştir.⁴⁰⁹ Beş akçelik şeyhü'l-kurralık görevinin yanında bir akçe ile muallim-i sıbyanlık görevi de verilen Seyyid Ahmed, Şa'bân 1151/ Kasım-Aralık 1738'de ölünce yerine oğlu Seyyid Mehmed geçmiştir.⁴¹⁰ Beş akçe ile şeyhü'l-kurra ve bir akçe ile muallim-i sıbyan Şeyh Mehmed ölünce muallim-i sıbyanlık iki akçe ile Şeyh Ömer'e, şeyhü'l-kurralık ise Şeyh Ali'ye verilmiştir.⁴¹¹ Seyyid Mehmed öldükten sonra ücretsiz bir şekilde göreve gelen Şeyh Ali maddi konuda mağdur olunca caminin vakfından artan paralardan beş akçe ile görev tekrar Şeyh Ali'ye verilmiştir.⁴¹² Beş akçe ile görevli Şeyh Ali, hayatını kaybedince yerine oğlu Hafız Mehmed geçmiştir.⁴¹³ Şeyhü'l-kurralığın son kaydında Hafız Mehmed Şevvâl 1202/ Temmuz-Ağustos 1788'de kendi rızasıyla görevi Süleyman bin Hafız Mehmed'e bırakmıştır.⁴¹⁴

2.7. Temcid-han

Temcid-han ile ilgili Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de görevli olan Hacı Hicari hayatını kaybedince görev, Derviş Mirza'ya verilmiştir.⁴¹⁵ Mirza ölünce yerine Arslan

⁴⁰⁶ VGMA, HD 1079/1, s. 114. Şa'bân 1160/ Ağustos-Eylül 1747. Ali'nin görevi Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755'te yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 95.

⁴⁰⁷ VGMA, HD 1078, s. 34.

⁴⁰⁸ VGMA, HD 1098, s. 181. Şevvâl 1123/ Kasım-Aralık 1711'de Mehmed'in beratı yenilenmiştir. VGMA, HD 1098, s. 183.

⁴⁰⁹ VGMA, HD 1143, s. 265. Ramazan 1139/ Nisan-Mayıs 1727. Beş akçe ile görevli olan Seyyid Ahmed'in görevi Receb 1144/ Aralık-Ocak 1731-32 yılında yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁴¹⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 146.

⁴¹¹ VGMA, HD 1079/2, s. 147. Receb 1153/ Eylül-Ekim 1740.

⁴¹² VGMA, HD 1098, s. 179. Şa'bân 1160/ Ağustos-Eylül 1747. Şeyh Ali'nin görevi Şa'bân 1168/ Haziran-Temmuz 1755'te yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 195.

⁴¹³ VGMA, HD 1078, s. 34. Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775.

⁴¹⁴ VGMA, HD 1074, s. 45.

⁴¹⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

atanmıştır.⁴¹⁶ Daha sonra görevde olan Arslan vefat edince yerine Molla İbrahim atanmıştır.⁴¹⁷ Bundan sonraki kayıtlarda Molla İbrahim ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Elli iki yıl sonra Şevvâl 1197/ Ağustos-Eylül 1783'te ikişer akçe ile uzun süreden beri boş olan seher-han, sabah müezzini ve ser-mahfil görevlerine Seyyid Ali bin Seyyid Süleyman getirilmiştir.⁴¹⁸ Temcid-hanın son kaydında üç görevi birlikte yürüten Seyyid Ali bin Süleyman çocuksuz ölünce görev Cemâziye'l-evvel 1211/ Kasım-Aralık 1796'da Seyyid Alican bin Alican'a verilmiştir.⁴¹⁹

2.8. Kehf-han

Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de camide muallim-i sıbyan olan Şeyh Ali, cuma günleri Kehf Suresi'ni Mahmud Paşa'nın ruhuna okuması için iki akçe ile görevlendirilmiştir.⁴²⁰

Eğitim-Öğretim Elemanları

2.9. Muallim-Muallim-i Sıbyan

Receb 1110/ Ocak-Şubat 1699'da caminin bir akçeyle muallim-i sıbyanı Hüseyin ölünce yerine Mehmed geçmiştir.⁴²¹ Receb 1148/ Kasım-Aralık 1735 yılında bir akçe ile görevli Mehmed kendi rızasıyla görevi bırakınca oğlu Şeyh Hüseyin yerine geçmiştir.⁴²²

Farklı defterlerde Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da düşülen iki farklı kayıta üç akçe ile muallim ve sucu Süleyman kendi rızasıyla görevi iki farklı kişiye vermiştir. Bunlardan ilki yarım akçe ile göreve getirilen Mehmed,⁴²³ diğeri ise Molla Ivaz'dır.⁴²⁴ Süleyman'ın kendi rızasıyla görevi bırakmasından sonra göreve gelen Molla Ivaz ölünce beratı gereği oğlu Molla Ali göreve geçmiştir.⁴²⁵ Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731 yılında muallim-i sıbyan Ali'ye cuma günü Mahmud Paşa'nın ruhu için Kehf Sûresi'ni tilavet etmesi için vakfın gelirinden iki akçe verilmiştir.⁴²⁶

⁴¹⁶ VGMA, HD 1098, s. 184. Muharrem 1125/ Ocak-Şubat 1713.

⁴¹⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 143. Muharrem 1144/ Temmuz-Ağustos 1731.

⁴¹⁸ VGMA, HD 1078, s. 37.

⁴¹⁹ VGMA, HD 538, s. 71.

⁴²⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁴²¹ VGMA, HD 1140, s. 196.

⁴²² VGMA, HD 1079/2, s. 145.

⁴²³ VGMA, HD 1140, s. 197.

⁴²⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁴²⁵ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731.

⁴²⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

Cemâziye'l-evvel 1125/ Mayıs-Haziran 1713'te bir akçe ile muallim-i sıbyanlığı, caminin imamı Seyyid Ahmed'e şart koşulmuşken diğeri Ahmed alıp haksızlık yaptığından dolayı yeniden Seyyid Ahmed'e verilmiştir.⁴²⁷ Bir akçe ile muallim-i sıbyan ve beş akçe ile şeyhü'l-kurra olan Seyyid Ahmed ölünce oğlu Seyyid Mehmed yerine geçmiştir.⁴²⁸ Şeyh Mehmed ölünce görevlerden sadece muallim-i sıbyanlık iki akçe ile Seyyid Ömer'e verilmiştir.⁴²⁹ Göreve gelen Seyyid Ömer hayatını kaybedince yerine Şerif Mehmed atanmıştır.⁴³⁰ İki akçe ile muallim olan Şerif Mehmed görevini terk edince görevden alınarak yerine Şeyh Ali verilmiştir.⁴³¹ Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1189'da iki akçe muallim-i sıbyanlık görevinin yanında üç akçe ile ferraşlık görevi de verilen Ali hayatını kaybedince yerine oğlu Şeyh Hasan geçmiştir.⁴³²

İdari Hizmet Elemanları

2.10. Müteveli

Müteveli kayıtları Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714'te kesilmiş ve birden fazla müteveli olduğu için kayıtlar düzensiz şekilde düşülmüştür. Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de müteveliye ait ilk kayda göre Mehmed'in⁴³³ ve Zî'l-ka'de 1103/ Temmuz/ Ağustos 1692'de ise Seyyid Nimetullah'ın beratı yenilenmiştir.⁴³⁴ Seyyid Nimetullah'a bazı kişiler tarafından müdahale edilse de Seyyid Nimetullah görevde bırakılmıştır.⁴³⁵ Müteveli Mehmed, Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699'da ölünce bir akçe ile yerine Hüseyin geçmiştir.⁴³⁶ Şa'bân 1111/ Ocak-Şubat 1700 yılında mütevellilerden Seyyid Nimetullah'ın beratı yenilenmiştir.⁴³⁷ Bu durumda iki müteveli olduğu söylenebilir. 1115/ 1703-04'te düşülen iki kaydın birincisinde altı akçe ile müteveli Nimetullah vakıf malına zarar verdiği için görevden alınmış ve Şeyh Ali'ye

⁴²⁷ VGMA, HD 1133, s. 139. Bir akçe ile görevli Seyyid Ahmed'in beratı Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁴²⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 146. Şa'bân 1151/ Kasım-Aralık 1738.

⁴²⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 147. Receb 1153/ Eylül-Ekim 1740.

⁴³⁰ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Zî'l-hicce 1161/ Kasım-Aralık 1748.

⁴³¹ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Receb 1162/ Haziran-Temmuz 1749. Şeyh Ali'nin iki akçelik görevi Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56 yılında yenilemiştir. VGMA, HD 1097, s. 96.

⁴³² VGMA, HD 1078, s. 34.

⁴³³ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁴³⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁴³⁵ VGMA, HD 1140, s. 195. Receb 1108/ Ocak-Şubat 1697. Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698'de müteveli Hüseyin ve Nimetullah'ın isteği ile Abdulkadir deyip kaydın devamı gözükmemektedir o yüzden akibetin ne olduğu bilinmemektedir. VGMA, HD 1140, s. 195.

⁴³⁶ VGMA, HD 1140, s. 196.

⁴³⁷ VGMA, HD 1098, s. 180.

verilmiştir. İkinci kayıttta ise bir akçe görevli Nimetullah doğduğu yerden başka yere taşındığı için göreve Şeyh Ali getirilmiştir.⁴³⁸ Vakfın mütevellileri Seyyid Nimet, Seyyid Ali ve diğer Ali'nin ellerinden görevleri alınarak Derviş Ali'ye verilmiştir.⁴³⁹ Altı akçe ile görevli Ali, görevden alınarak Abdulkadir'e verilmiştir.⁴⁴⁰ Abdulkadir üzerinden Ali almaya çalışsa da Abdulkadir görevde bırakılmıştır.⁴⁴¹ Müteveli Abdussabur üzerinden Abdulkadir alıp haksızlık yapınca beratı gereğince Abdussabur görevinde bırakılmıştır.⁴⁴² Derviş Ali'nin herhangi bir kusuru yokken Seyyid Abdussabur ve Molla Abdulkadir görevi alıp Derviş Ali'ye haksızlık yapınca ikisinin de görevleri ellerinden alınarak Derviş Ali'ye geri verilmiştir.⁴⁴³ Tevliyetin son kaydına göre Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714'te caminin mütevellisi olmadığı için bir akçe ile görev Mehmed'e verilmiştir.⁴⁴⁴

2.11. Kâtip

Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722'de cami vakfında kâtip olmadığı için aynı tarihte iki farklı kâtip ataması yapılmıştır. Bunlardan ilki Şeyh Hüseyin diğeri ise iki akçe ile atanan Şeyh Ahmed'dir.⁴⁴⁵ Fakat bundan sonra görev Şeyh Hüseyin üzerinden devam etmiştir. Şeyh Hüseyin kendi halinde olmadığından ve vakfa zarar verdiği için görevi elinden alınarak iki akçe ile Şeyh Salih'e verilmiştir.⁴⁴⁶ Bir yıl sonra dört akçe ile görevli olan Hüseyin'in herhangi bir sorunu ve kusuru yok iken Salih kendi üzerine berat ettirerek Hüseyin'e haksızlık yapmış ve bunun sonucunda görev Salih'ten alınarak önceki sahibi Hüseyin'e verilmiştir.⁴⁴⁷ Hüseyin Halife hayatını kaybedince görev oğlu Mehmed Halife'ye verilmiştir.⁴⁴⁸ Kâtipliğin son kaydında Cemâziye'l-evvel 1211/ Kasım-Aralık 1796 tarihinde dört akçe ile kâtip, Mehmed bin Hüseyin ölünce yerine Seyyid Ahmed bin Abdullatif geçmiştir.⁴⁴⁹

⁴³⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

⁴³⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Zî'l-ka'de 1116/ Şubat-Mart 1705.

⁴⁴⁰ VGMA, *HD 1098* s. 181. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705.

⁴⁴¹ VGMA, *HD 1098*, s. 182. Cumâde'l-âhir 1118/ Eylül-Ekim 1706.

⁴⁴² VGMA, *HD 1098*, s. 182. Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706.

⁴⁴³ VGMA, *HD 1133*, s. 138. Safer 1122/ Nisan 1710.

⁴⁴⁴ VGMA, *HD 1133*, s. 139.

⁴⁴⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 142.

⁴⁴⁶ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144. Zî'l-ka'de 1145/ Nisan-Mayıs 1733.

⁴⁴⁷ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144. Zî'l-ka'de 1146/ Nisan-Mayıs 1734.

⁴⁴⁸ VGMA, *HD 1097*, s. 97. Şevvâl 1172/ Mayıs-Haziran 1759. Mehmed Halife'nin beratı Rebî'ü'l-âhir 1188/ Haziran-Temmuz 1774 yılında yenilenmiştir. VGMA, *HD 1158*, s. 93.

⁴⁴⁹ VGMA, *HD 538*, s. 71.

2.12. Nazır-Cabi

Camide nazırlık ve cabilik görevlerini genellikle aynı kişiler yürütmüştür. İlk kayıтта Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698'de cabi ve nazır olan Ahmed vefat edince göreve Abdulkadir getirilmiştir.⁴⁵⁰ Bir yıl sonraki kayıтта vefat eden Ahmed'in bu iki görev için üç akçe aldığı ve yerine geçen Abdulkadir'in oğlu olduğu kaydedilmiştir.⁴⁵¹ İkişer akçe ile cabi ve nazır olan Şeyh Abdulkadir vefatı üzerine görev, kardeşi Şeyh Hüseyin'e verilmiştir.⁴⁵² Dört akçe ile bu görevleri yürüten Şeyh Hüseyin hayatını kaybedince yerine Hasan geçmiştir.⁴⁵³ İki akçe ile nazır Hasan üzerinden Ahmed, görevi almaya çalışsa da Hasan görevinde bırakılmıştır.⁴⁵⁴ Şevvâl 1118/ Ocak-Şubat 1707'de nazır Hasan görevden alınarak iki akçe ile Mehmed görevlendirilmiştir.⁴⁵⁵ İki akçe ile görev Mehmed'e verilse de Mehmed'in durumu ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Rebî'ü'l-evvel 1124/ Nisan-Mayıs 1712 yılında dört akçe ile cabi ve nazır olan Hasan üzerinden Müslüm almaya çalışsa da Hasan beratı gereği görevinde bırakılmıştır.⁴⁵⁶ İki tarih arasında düşülmeyen bir kayıтта görevler Hasan'a tekrar verilmiş olmalıdır. İki akçe ile cabi olan Hasan görevi terk ettiği için görevden alınmış. Yerine görev Şeyh Müslüm'e verilse de⁴⁵⁷ Ramazan 1127/ Ağustos-Eylül 1715'teki kayıтта ikişer akçe ile nazır ve cabi olan Hasan'ın beratlarını kaybetmesi nedeniyle yeniden berat verildiği anlatılmıştır.⁴⁵⁸ Hasan dört akçelik görevlerini terk edince nazır ve cabilik Şeyh Abdulkadir'e verilmiştir.⁴⁵⁹ İki akçe ile cabisi Hasan'ın herhangi bir kusuru yok iken Abdulkadir alıp haksızlık yapınca görev, Şa'bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723'te tekrardan Hasan'a verilmiştir.⁴⁶⁰ Ramazan 1136/ Mayıs-Haziran 1724'te daha önceki kayıtlarda Ahmed görevde iken bir şekilde Hasan alarak haksızlık yapınca görevden alınarak Şeyh Ahmed'e verilmiştir.⁴⁶¹ İkişer akçe ile nazır ve cabi olan Şeyh Ahmed ölünce oğlu Abdurrahman'a babası beratınca görev verilmiştir.⁴⁶² Şeyh

⁴⁵⁰ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

⁴⁵¹ VGMA, *HD 1140*, s. 195. Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699.

⁴⁵² VGMA, *HD 1098*, s. 180. Şa'bân 1111/ Ocak-Şubat 1700.

⁴⁵³ VGMA, *HD 1098*, s. 182. Zî'l-hicce 1117/ Mart-Nisan 1706.

⁴⁵⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 183. Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706.

⁴⁵⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 183.

⁴⁵⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 183.

⁴⁵⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 139. Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714.

⁴⁵⁸ VGMA, *HD 1133*, s. 139.

⁴⁵⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 141. Receb 1133/ Nisan-Mayıs 1721.

⁴⁶⁰ VGMA, *HD 1137*, s. 228.

⁴⁶¹ VGMA, *HD 1137*, s. 228.

⁴⁶² VGMA, *HD 1144*, s. 187. Zî'l-ka'de 1140/ Haziran-Temmuz 1728.

Ahmed ölünce görevi Hasan alıp haksızlık yapınca Hasan'dan görevden alınarak Şeyh Ahmed'in oğlu Abdurrahman, Zî'l-hicce 1140/ Temmuz-Ağustos 1728'de, babası beratı gereği göreve getirilmiştir.⁴⁶³ Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de iki akçe ile nezaret görevini yürüten Hasan'ın beratı yenilenmiştir. Bu kayıttan nazırlığın Hasan'a verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁶⁴ İkişer akçe ile nazır ve cabisi Hasan'ın görevi elinden alınmasından sonra göreve gelen Abdurrahman'ın görevi Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de yenilenmiştir.⁴⁶⁵ Zî'l-ka'de 1146/ Nisan-Mayıs 1734'te iki akçe ile nazır Hasan Halife ve iki akçe ile cabisi Abdurrahman'ın hizmetlerinde herhangi bir kusurları yokken Ali bin Mehmed alıp kendi üzerine berat ettirmesi ile haksızlık yaptığı için görevden alınarak önceki sahipleri Hasan ve Abdurrahman'a geri verilmiştir. Bu kayıttan da anlaşıldığı gibi nazırlık ve cabilik görevleri farklı kişilerdedir.⁴⁶⁶ Safer 1147/ 16 Temmuz 1734'te nazır ve cabisi olan Şeyh Ahmed öldüğünde oğlu Ali var iken Hasan, Abdurrahman ve Abdulkadir alınca görev ellerinden alınarak Şeyh Ali'ye verilmiştir. Daha sonra Ali'nin de elinden görev alınarak Hasan ve Abdurrahman'a verilmiştir. Son olarak Şeyhülislam Mevlana İshak Efendi tarafından görev önceki sahibi Ali'ye verilmiştir.⁴⁶⁷ Nazır ve cabi olan Ali bin Ahmed çocuk sahibi olmadan ölünce görev kardeşi Mehmed Emin'e geçmiştir.⁴⁶⁸ Mehmed Emin vefat edince göreve Seyyid Mehmed atanmıştır.⁴⁶⁹ Dört akçe ile görevli Seyyid Mehmed hayatını kaybedince yerine Şeyh Ahmed görevlendirilmiştir.⁴⁷⁰ İkişer akçe nazır ve cabi olan Şeyh Ahmed'in görevine Cumâde'l-âhir 1159/ Haziran-Temmuz 1746 yılında iki akçe zam yapılmıştır.⁴⁷¹ Seyyid Mehmed öldükten sonra nezaret iki akçe ile Seyyid Ahmed bin Ebu Bekir'e, cabilik ise iki akçe ile Ahmed bin Abdurrahman'a verilmişken sonradan Ahmed bin Süleyman adında biri kendi üzerine berat ettirmiş fakat görevi yapmayınca görevden uzaklaştırılmıştır.⁴⁷² Rebî'ü'l-evvel 1169/ Ocak-Şubat 1756'da ikişer akçe ile nazır ve cabi olan Abdullah öldükten sonra oğlu Ahmed Halife var iken Seyyid Ahmed ve diğer Ahmed

⁴⁶³ VGMA, HD 1144, s. 187.

⁴⁶⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁴⁶⁵ VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁴⁶⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

⁴⁶⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 145.

⁴⁶⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 145. Şevvâl 1147/ Şubat-Mart 1735.

⁴⁶⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 146. Receb 1148/ Kasım-Aralık 1735.

⁴⁷⁰ VGMA, HD 1079/1, s. 113. Şa'bân 1156/ Eylül-Ekim 1743.

⁴⁷¹ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

⁴⁷² VGMA, HD 1079/1, s. 115. Şa'bân 1162/ Temmuz-Ağustos 1749.

alıp Ahmed bin Abdullah'a haksızlık yapınca diğer iki Ahmed'den görevler alınarak Ahmed Halife'ye verilmiştir.⁴⁷³ Cabi ve nazırlığa dair son kayda göre, Zî'l-hicce 1195/ Kasım-Aralık 1781 yılında ikişer akçe ile görevli Ahmed hayatını kaybedince görev oğlu Abdurrahman'a verilmiştir.⁴⁷⁴

2.13. Noktacı

Receb 1111/ Aralık-Ocak 1699-1700'de bir akçe ile noktacı olan Ali vefat edince yerine Yusuf geçmiştir.⁴⁷⁵ Otuz iki yıl sonra Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de Yusuf'un beratı yenilenmiştir.⁴⁷⁶ Noktacı görevi ile sadece bu iki kayıt bulunmaktadır.

Sosyal Hizmet Elemanları

2.14. Ferraş

Ferraş olan Süleyman görevini terk edince, Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da görev yarım akçe ile görev Ivaz'a verilmiştir.⁴⁷⁷ Ivaz ölünce yerine oğlu Ali geçmiştir.⁴⁷⁸ Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775 yılında üç akçe ile ferraş ve iki akçe ile muallim-i sıbyan olan Ali ölünce yerini oğlu Şeyh Hasan almıştır.⁴⁷⁹

Muharrem 1124/ Şubat-Mart 1712'de iki akçe ile ferraş Abdulkadir ölünce yerine Mehmed geçmiştir.⁴⁸⁰ Mehmed vefat edince görev Süleyman'a verilmiştir.⁴⁸¹ İki akçe ile görevli Süleyman vefat edince Hasan atanmıştır.⁴⁸² Hasan görevi terk edince Rebî'ü'l-âhir 1148/ Ağustos-Eylül 1735'te ferraşlığa Şeyh Ömer getirilmiştir.⁴⁸³

⁴⁷³ VGMA, HD 1097, s. 95.

⁴⁷⁴ VGMA, HD 1078, s. 36.

⁴⁷⁵ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁴⁷⁶ VGMA, HD 1079, s. 142.

⁴⁷⁷ VGMA, HD 1140, s. 197. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te ferraş Ivaz'ın görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1098, s. 181.

⁴⁷⁸ VGMA, HD 1098, s. 184. Zî'l-hicce 1123/ Ocak-Şubat 1712. Muharrem 1124/ Şubat-Mart 1712'de Ivaz'ın ölüp yerine oğlu Ali'nin geçtiğini tekrar kaydetmişlerdir. VGMA, HD 1133, s. 138. Ali'nin görevi Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731 yılında yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁴⁷⁹ VGMA, HD 1078, s. 34.

⁴⁸⁰ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁴⁸¹ VGMA, HD 1083, s. 201.

⁴⁸² VGMA, HD 1079/2, s. 144. Receb 1146/ Aralık-Ocak 1733-34.

⁴⁸³ VGMA, HD 1079/2, s. 145.

Şevvâl 1122/ Kasım-Aralık 1710'da yarım akçe ile ferraş olan Mehmed ölünce görev Ebu Bekir'e ferraşlık verilmiştir.⁴⁸⁴ Kayıtlardan anlaşıldığı gibi camide üç farklı ferraş görev yapmıştır.

2.15. Loğkeş

Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698'de bir akçe ile loğkeş Ali vefat edince yerine Ebu Bekir geçmiştir. Bundan sonraki kayıtlarda Ebu Bekir'in akıbeti ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Cemâziye'l-âhir 1111/ Kasım-Aralık 1699'da camiye loğkeş lazım olduğu için bir akçe ile Halil atanmıştır.⁴⁸⁵ Bir akçe ile görevli Halil ölünce yerine Abdullah görevlendirilmiştir.⁴⁸⁶ 1117/ 1705-06'da loğkeş Yusuf'un beratının yenilenmesi camide birden fazla loğkeşin görev yaptığının göstergesidir.⁴⁸⁷ Bir akçe ile görev yapan loğkeş Hacı Yusuf kendi rızasıyla görevi bırakmış ve yerine Nimetullah geçmiştir.⁴⁸⁸ Loğkeşliğin son kaydında iki yıl iki akçe ile görevde olan Nimetullah ölünce yerine Bekir atanmıştır.⁴⁸⁹

2.16. Suyolcusu

Suyolcusu ile ilgili ilk kayıtta caminin suyolcusu Süleyman kendi rızasıyla Şevvâl 1102/ Haziran-Temmuz 1691'de görevi Ahmed'e bırakmıştır.⁴⁹⁰ Ahmed de görevi bırakınca yerine Rızvan geçmiştir.⁴⁹¹ Suyolcusu Rızvan, Mahmud Paşa Cami'nin yanında Seyyid Hasan Camii ve Câmi'-i Kebir'in de suyolculuğunu yaptığı anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıtta bir akçe ile görevli olan Rızvan, beratsız olduğu için tekrardan berat verilmiştir.⁴⁹²

2.17. Sucu

Üç akçe ile muallim ve sucu olan Süleyman kendi isteğiyle görevden ayrılarak görevi Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da Molla Ivaz'a bırakmıştır.⁴⁹³ Aynı tarihte görevi

⁴⁸⁴ VGMA, *HD 1133*, s. 138.

⁴⁸⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 180. Safer 1129/ Ocak-Şubat 1717'de loğkeş Halil'in beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1133*, s. 139.

⁴⁸⁶ VGMA, *HD 1079/2*, s. 143. Receb 1144/ Aralık-Ocak 1731-32.

⁴⁸⁷ VGMA, *HD 1098*, s. 182.

⁴⁸⁸ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144. Receb 1146/ Aralık-Ocak 1733-34.

⁴⁸⁹ VGMA, *HD 1080*, s. 64. Zî'l-ka'de 1188/ Ocak-Şubat 1775.

⁴⁹⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

⁴⁹¹ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705.

⁴⁹² VGMA, *HD 1083*, s. 201. Zî'l-ka'de 1138/ Temmuz 1726. Üç caminin suyolculuğunu yapan Rızvan'ın görevi Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

⁴⁹³ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

bırakan Süleyman'ın yerine yarım akçe karşılığında Mehmed'in atandığı belirtilmiştir.⁴⁹⁴ Fakat bundan sonra Mehmed'in akıbeti ile ilgili kayıt yoktur. Üç akçe ile muallim ve sucu olan Ivaz vefat edince yerine oğlu Ali babası beratı gereği atanmıştır.⁴⁹⁵ Bunların dışında Safer 1117/ Mayıs-Haziran 1705'te, caminin kuyusu için sucu lazım olduğu için bir akçe ile Hacı Numan görevlendirilmiştir.⁴⁹⁶

3. Ferraş Hasan Camii (Çarşı Camii)

Ferraş Mahallesi'nde⁴⁹⁷ Ferraş Hasan⁴⁹⁸ tarafından inşa ettirilen caminin ne zaman yaptırıldığı ve Ferraş Hasan'ın kim olduğu bilinmemektedir. Bulunduğu yer hurufat defterlerinde Ferraş Mahallesi'nde olarak sadece bir kayıta geçmektedir.⁴⁹⁹ Camiden dolayı bu isimle anılmış olmalıdır. XVI. yüzyılda da Ferraş Camii olarak zikredilen cami vakfının 16 dükkân ile birkaç dükkân hissesinden olmak üzere 1552 yılında 2.098 akçe geliri bulunmaktaydı. Bu gelirin 1.980 akçelik kısmı görevlilere geriye kalan 118 akçelik kısmı ise caminin yağı, hasırı ve tamirine ayrılmıştır. Daha sonraki kayıtlarda da vakfın gelirinin 2.520 akçeye çıktığı görülmektedir.⁵⁰⁰ Hurufat defterlerinde 1746 yılındaki kayıtlara kadar “Ferraş Camii” olarak anılan cami bu tarihten sonra genel olarak “Ferraş Hasan Camii” diye anılmıştır.⁵⁰¹ Cami ile ilgili 1763 yılında düşülen kayıttaki “*Ferrâş ve Çarşu Câmi’i dimekle ‘ârîf câmi’-i şerîf*” ifadesi, bu caminin günümüzde Birecik'te “Çarşı Camii” olarak anılan cami olabileceğini akla getirmektedir.⁵⁰² Günümüzde Çarşı Camii olarak bilinen caminin kitabelerine bakıldığında; iç kitabesinde besmele sonrasında, “*Muhakkak ki Allah’a iman edenler Allah’ın mescidlerini imar ederler*” anlamındaki ayetten sonra bu caminin imaretinin Seyyid Muhammed oğlu Hacı Seyyid İsmail tarafından 1168/1755 yılında yaptırıldığı yazmaktadır. Yine aynı şekilde mihrap üzerindeki kitabede de aynı ayetten sonra camiye tamir eden Seyyid Mecd'in

⁴⁹⁴ VGMA, HD 1140, s. 197.

⁴⁹⁵ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Receb 1142/ Ocak-Şubat 1730.

⁴⁹⁶ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁴⁹⁷ VGMA, HD 1079/1, s. 114.

⁴⁹⁸ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

⁴⁹⁹ VGMA, HD 1079/1, s. 114.

⁵⁰⁰ Yılmaz, a.g.t. s. 36.

⁵⁰¹ VGMA, HD 1079/1, s. 113. Ferraş Hasan Camii'nin 1862 yılındaki geliri 5.267 akçe geliri ve 1.297 akçe de gideri bulunmaktaydı. BOA, EV. d 17135, v. 12b.

⁵⁰² VGMA, HD 1075, s. 29; Çarşı Camii için bkz. Fotoğraf 21-22-23.

oğlu Seyyid Abdurrezzak'dır. Tamir tarihi yazılmamakla beraber bu onarımda sadece mihrabın tamir olacağı düşünülmektedir.⁵⁰³

Caminin hurufat defterlerindeki kayıtlarında 1721 yılında yapıya ikinci bir imam atamasının istenmesi⁵⁰⁴ bir imamın görevi yapmakta zorluk yaşadığını ve aynı zamanda cemaatinin fazla olduğunu göstermektedir. Yine aynı şekilde camide ikinci bir müezzinde görev yapmıştır.⁵⁰⁵ Birden fazla müezzin görev yapınca bunların başına reis-i müezzin atanmıştır.⁵⁰⁶ 1743 yılında Câmî'-i Kebir ve Mahmud Paşa Camii'nde olduğu gibi bu camide de kehf-han adlı görevliler bulunmaktaydı. Bu görevliler iki akçe ücret alıyorlardı.⁵⁰⁷ Yapıda görev yapan personeller ve aldıkları ücrete dair kayıtlar şu şekildedir;

Dini Hizmet Elemanları

3.1. İmam-Hatip

Camideki imamet ve hitabet görevleri aynı kişi tarafından yürütülmüştür. İmam ve hatipliğe dair ait ilk kayıta Şevvâl 1118/ Ocak-Şubat 1707'de Seyyid Abdurrezzak görevden alınarak yerine Şeyh Abdurrahman geçmiştir.⁵⁰⁸ İmam ve hatip Şeyh Abdurrezzak üzerinden Abdullah alsa da Abdurrezzak görevinde bırakılmıştır.⁵⁰⁹ Muhtemelen Şeyh Abdurrahman ve Abdullah aynı kişidir. Seyyid Şeyh Abdurrezzak, kendi isteğiyle görevi bırakınca yerine Seyyid Mehmed geçmiştir.⁵¹⁰ Beş akçe ile imam ve beş akçe ile hatip Seyyid Mehmed, hayatını kaybedince oğlu Seyyid Ali Halife yerine görevlendirilmiştir.⁵¹¹ Seyyid Ali Halife hayatını kaybedince yerine oğlu Seyyid Abdurrezzak atanmıştır.⁵¹² İmam ve hatipliğin son kaydında

⁵⁰³ Karakaş, *a.g.e.*, s. 323-324. Minare kapısı üzerindeki iki kitabeden alttakine göre 771/1730 yılında Hacı Bingazi el-Mifras'ın yönetiminde Antepli Ahmed oğlu Muhammed tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Üstteki kitabe ise çok tahrip olduğu için ne yazdığı okunmamaktadır. Alp, "Çarşı Camii", s. 72; Avlunun kuzey kapısındaki duvardaki kitabe ise yangın geçiren caminin 1332-33/1914-15 tarihinde belediye reisi Nuri Efendi Mirkelam tarafından onarıldığı belirtilmektedir. Alp, "Çarşı Camii", s. 72.

⁵⁰⁴ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁵⁰⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁵⁰⁶ VGMA, HD 1083, s. 201.

⁵⁰⁷ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

⁵⁰⁸ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁵⁰⁹ VGMA, HD 1133, s. 138. Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711.

⁵¹⁰ VGMA, HD 1133, s. 139. Cemâziyel'l-evvel 1126/ Mayıs-Haziran 1714.

⁵¹¹ VGMA, HD 1079/1, s. 113; VGMA, HD 1097, s. 97. Rebî'ü'l-evvel 1155/ Mayıs-Haziran 1742. Beşer akçe ile görevli olan Seyyid Ali Halife'nin beratı Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56 ve ardından Ramazan 1172/ Nisan-Mayıs 1759'da yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 96.

⁵¹² VGMA, HD 1080, s. 64. Rebî'ü'l-âhir 1189/ Temmuz 1772.

Receb 1230/ Haziran-Temmuz 1815'te Seyyid Abdurrezzak çocuksuz ölünce yerine Seyyid el-Hac İbrahim Halil ibn Abdurrahman geçmiştir.

3.2. İmam-ı Sani

Camide ikinci bir imam ataması ile ilgili ilk kayıta Receb 1133/ Nisan-Mayıs 1721'de imam-ı sani olmadığı için görev Abdullah'a verilmiştir.⁵¹³ İki akçe ile imam-ı sani Molla Abdullah, hayatını kaybedince yerine Şeyh Ahmed görevlendirilmiştir.⁵¹⁴ Vakıf gelirinden iki akçe ile Ahmed Halife'nin görevine zam yapılmıştır.⁵¹⁵ Dört akçe ile imam-ı sanilik görevinin yanında dört akçe ile nazırlık görevi verilen Ahmed, otuz altı yıl sonra artık yaşlı ve görevi yapamayacak hale geldiği için görevden alınarak yerine Mehmed Şerif atanmıştır.⁵¹⁶ Şeyh Ahmed hayatta iken caminin mütevellisi Mehmed Şerif hile ile görevi kendi üzerine berat ettirmiştir. Seyyid Ahmed ölene kadar göreve sahip olmamış fakat Seyyid Ahmed öldükten sonra oğlu Seyyid Mehmed Ali var iken görevi kendisi alarak Mehmed Ali'ye haksızlık yapmıştır. Bundan dolayı görev elinden alınarak Seyyid Mehmed Ali'ye verilmiştir.⁵¹⁷ Seyyid Mehmed Ali kendi rızasıyla görevi bırakınca yerine diğer Seyyid Mehmed geçmiştir.⁵¹⁸ Dört akçe ile imam-ı sani Seyyid Mehmed, çocuksuz ölünce ahaliden Seyyid Mehmed Ali bin Ahmed ve Seyyid İsmail bin Seyyid Osman adındaki kişiler bunu ihbar edince yerine Ahmed atanmıştır.⁵¹⁹ Aynı şekilde Ahmed'de çocuk sahibi olmadan ölünce yerine Seyyid Ahmed bin Mehmed görevlendirilmiştir.⁵²⁰ Seyyid Ahmed bin Mehmed hayatını kaybedince oğlu Seyyid Ali bin Seyyid Ahmed atanmıştır.⁵²¹ İmam-ı saniliğin son kaydında ise, Cumâde'l-âhir 1243/ Aralık-Ocak 1827-28'de Seyyid Ali bin Seyyid Ahmed çocuksuz hayatını kaybedince Seyyid Mehmed yerine geçmiştir.⁵²²

3.3. Müezzinler

⁵¹³ VGMA, *HD 1133*, s. 141.

⁵¹⁴ VGMA, *HD 1079/2*, s. 146. Şevvâl 1149/ Şubat-Mart 1737.

⁵¹⁵ VGMA, *HD 1079/1*, s. 113. Cumâde'l-âhir 1159/ Haziran-Temmuz 1746.

⁵¹⁶ VGMA, *HD 1078*, s. 36. Receb 1196/ Haziran-Temmuz 1782.

⁵¹⁷ VGMA, *HD 1074*, s. 44. Safer 1199/ Aralık-Ocak 1784-85.

⁵¹⁸ VGMA, *HD 541*, s. 85. Safer 1227/ Şubat-Mart 1812.

⁵¹⁹ VGMA, *HD 540*, s. 123. Rebî'ü'l-evvel 1234/ Aralık-Ocak 1818-19.

⁵²⁰ VGMA, *HD 542*, s. 33. Muharrem 1240/ Ağustos-Eylül 1824.

⁵²¹ VGMA, *HD 542*, s. 33. Rebî'ü'l-âhir 1243/ Ekim-Kasım 1827.

⁵²² VGMA, *HD 542*, s. 33.

Camide birinci, ikinci ve reis-i müezzin görev yapmıştır. Birinci müezzin atamalarına bakıldığında Cemâziye'l-evvel 1104/ Ocak-Şubat 1693 yılında müezzin olan Seyyid Mehmed'in görevi yenilenmiştir.⁵²³ Bir akçe ile görevli olan Mehmed hayatını kaybedince yerine Hafız Abdulkadir geçmiştir.⁵²⁴ Hafız Abdulkadir'in bundan sonra akıbetinin ne olduğu bilinmemekle beraber on yıl sonra düşülen kayıta bir akçe ile görevli Mehmed vefat edince yerine Yusuf atanmıştır.⁵²⁵ Caminin üç akçe ile müezzini olan Yusuf Halife kendi rızasıyla görevi oğlu Mehmed'e bırakmıştır.⁵²⁶ Bundan sonra Mehmed'in akıbetinin ne olduğu bilinmemekle beraber üç akçe ile görevli Yusuf'un ölümünden sonra yerine Süleyman bin Ömer geçmiştir.⁵²⁷ Müezzinliğin son kaydında ise Süleyman bin Ömer, Şevvâl 1192/ Ekim-Kasım 1778'de yirmi üç yıllık görevini bırakmış yerine Seyyid Osman Halife geçmiştir.⁵²⁸

Camiye ikinci bir müezzin lazım olduğundan Şa'bân 1103/ Nisan-Mayıs 1692'de Hasan Hüseyin adlı kişi atanmıştır.⁵²⁹ Sonraki kayıtlarda Hasan Hüseyin'in durumu ve müezzin-i sani ile ilgili kayıt bulunmamaktadır.

Camide reis-i müezzin lazım olduğu için iki akçe ile Hacı Ahmed görevlendirilmiştir.⁵³⁰ Bundan sonra başka kayıt olmadığından Hacı Ahmed'in akıbeti bilinmemektedir.

3.4. Kehf-han

Camide öğle vaktinden önce Kehf Suresi'nin tilavet edilmesi için iki akçe ile Mehmed bin Derviş Ali Cemâziye'l-evvel 1156/ Haziran-Temmuz 1743'te görevlendirilmiştir.⁵³¹ Seyyid Mehmed, iki akçelik görevini otuz beş yıl devam ettirdikten sonra hayatını kaybedince görevi Hafız Seyyid Alican'a verilmiştir.⁵³²

3.5. Ser-mahfil

⁵²³ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

⁵²⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705.

⁵²⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 139. Ramazan 1127/ Ağustos-Eylül 1715.

⁵²⁶ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144. Zî'l-ka'de 1146/ Nisan-Mayıs 1734.

⁵²⁷ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115. Cumâde'l-ûla 1165/ Nisan-Mayıs 1752. Süleyman bin Ömer'in üç akçelik görevi Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755 yılında yenilenmiştir. VGMA, *HD 1097*, s. 95.

⁵²⁸ VGMA, *HD 1078*, s. 34.

⁵²⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

⁵³⁰ VGMA, *HD 1083*, s. 201. Muharrem 1138/ Eylül-Ekim 1725.

⁵³¹ VGMA, *HD 1079/1*, s. 113.

⁵³² VGMA, *HD 1078*, s. 34. Zî'l-ka'de 1192/ Kasım-Aralık 1778.

Cuma günü ve bayram gününde camide ser-mahfil olmadığı için Zî'l-ka'de 1111/Nisan-Mayıs 1700'de bir akçe ile Hacı Mehmed görevlendirilmiştir.⁵³³ Bundan sonraki kayıta Hacı Mehmed'in durumunun ne olduğu kayıtlarda geçmemektedir. Yirmi bir yıl sonra iki akçe ile ser-mahfil Seyyid Ahmed'in göreve rağbet etmemesinden dolayı görevden alınarak yerine Şeyh Ahmed atanmıştır.⁵³⁴

3.6. Temcid-han

Temcid-han ile ilgili tek kayıt bulunmaktadır. Rebî'ü'l-âhir 1103/ Aralık-Ocak 1691-92'de temcid-han Cuma hayatını kaybedince yerine Yabub geçmiştir.⁵³⁵

İdari Hizmet Elemanları

3.7. Müteveli

Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711'de Seyyid Mehmed'e müdahale edilse de Seyyid Mehmed görevde bırakılmıştır.⁵³⁶ Seyyid Mehmed'in hizmetinde herhangi bir kusuru yok iken Mehmed görevi alıp Seyyid Mehmed'e haksızlık yapınca görevden alınarak tekrar Seyyid Mehmed'e verilmiştir.⁵³⁷ Seyyid Mehmed'in hayatının kaybetmesi ile diğer Seyyid Mehmed yerine geçmiştir.⁵³⁸ Seyyid Mehmed kendi rızasıyla görevi bırakınca yerine Seyyid Hüseyin görevlendirilmiştir.⁵³⁹ Seyyid Hüseyin üzerinden Seyyid İsmail ve Mehmed görevi alsa da Seyyid Hüseyin görevde bırakılmıştır.⁵⁴⁰ Son kayıta ise babadan oğula müteveli olan Seyyid İsmail bin Seyyid Mehmed'in herhangi bir kusuru yokken Hüseyin bir şekilde görevi alıp oğlu Mehmed'e kendi isteğiyle bırakmıştır. Seyyid Mehmed de hâlâ çocuk olduğundan görev elinden alınarak Şa'bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723'te Seyyid İsmail'e verilmiştir.⁵⁴¹

3.8. Kâtip

⁵³³ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁵³⁴ VGMA, HD 1133, s. 141. Receb 1133/ Nisan-Mayıs 1721.

⁵³⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁵³⁶ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁵³⁷ VGMA, HD 1133, s. 142. Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721.

⁵³⁸ VGMA, HD 1133, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722.

⁵³⁹ VGMA, HD 1133, s. 141. Zî'l-ka'de 1133/ Ağustos-Eylül 1721.

⁵⁴⁰ VGMA, HD 1133, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722.

⁵⁴¹ VGMA, HD 1137, s. 228.

Caminin kâtibi olmadığı için Receb 1137/ Mart-Nisan 1725'te, Seyyid Mehmed atanmıştır.⁵⁴² Yirmi dokuz yıllık süreçte herhangi bir kayıt düşülmediğinden Mehmed'in durumunun ne olduğu bilinmemektedir. Cami vakfının kâtibi olmadığından iki akçe ile caminin vaizi Ali Halife'ye görev verilmiştir.⁵⁴³ İki akçe ile görevli Şeyh Ali hayatını kaybedince yerine oğlu Hafız Molla Mehmed atanmıştır.⁵⁴⁴ Kâtipliğin son kaydında iki akçe ile görevli Mehmed, Cumâde'l-âhir 1223/ Temmuz-Ağustos 1808'de ölünce oğlu Said Süleyman bin Hafız Mehmed atanmıştır.⁵⁴⁵

3.9. Nazır

Cami vakfına Rebî'ü'l-evvel 1157/ Nisan-Mayıs 1744'te, nazır olan Seyyid Mustafa'nın hayatını kaybetmesiyle boşalan göreve oğlu Seyyid İsmail Halife getirilmiştir.⁵⁴⁶ Nazırlığın ilk kaydının bu tarihte olması Seyyid Mustafa'nın uzun süre bu görevde olduğunu göstermektedir. İki akçe ile görevli İsmail bin Seyyid Mustafa hayatını kaybedince görev Ahmed'e verilmiştir.⁵⁴⁷ Şeyh Ahmed'in yaptığı görev karşısında aldığı ücret az olduğu için iki akçe daha zam yapılarak toplam aldığı ücret dört akçe olmuştur.⁵⁴⁸ Dört akçelik görevinin yanında iki akçe ile imam-ı sani görevi verilen Ahmed artık yaşlı ve hasta olduğundan dolayı görevini yapamadığı için yerine Mehmed Şerif geçmiştir.⁵⁴⁹ Ahmed hayatta iken vakfın mütevellisi Mehmed Şerif nazırlığı hile ile kendi üzerine berat ettirmiş fakat Ahmed ölene kadar göreve geçmemiştir. Ahmed öldükten sonra oğlu Süleyman Halife'ye Mehmed Şerif haksızlık edip babasının ekmek parasından mahrum ettiği için görev Mehmed Şerif'ten alınarak Seyyid Süleyman'a verilmiştir.⁵⁵⁰ Dört akçe ile nazır olan Seyyid Süleyman ölünce yerine oğlu Seyyid Mehmed geçmiştir.⁵⁵¹ Seyyid Mehmed on altı yıl görevde kaldıktan sonra çocuk sahibi olmadan ölünce yerine Seyyid Ahmed bin Seyyid Mehmed geçmiştir.⁵⁵² Görevli Seyyid Ahmed hayatını

⁵⁴² VGMA, HD 1137, s. 229. Seyyid Mehmed'in görevi Şa'bân 1146/ Ocak-Şubat 1734 yılında yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 144.

⁵⁴³ VGMA, HD 1075, s. 29. Cemâziye'l-evvel 1177/ Kasım-Aralık 1763.

⁵⁴⁴ VGMA, HD 1078, s. 34. Rebî'ü'l-âhir 1190/ Mayıs-Haziran 1776.

⁵⁴⁵ VGMA, HD 541, s. 85.

⁵⁴⁶ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

⁵⁴⁷ VGMA, HD 1079/1, s. 114. Zî'l-ka'de 1159/ Kasım-Aralık 1746.

⁵⁴⁸ VGMA, HD 1078, s. 36. Receb 1195/ Haziran-Temmuz 1781.

⁵⁴⁹ VGMA, HD 1078, s. 36. Receb 1196/ Haziran-Temmuz 1782.

⁵⁵⁰ VGMA, HD 1074, s. 44. Safer 1199/ Aralık-Ocak 1784-85.

⁵⁵¹ VGMA, HD 541, s. 85. Safer 1227/ Şubat-Mart 1812.

⁵⁵² VGMA, HD 542, s. 33. Muharrem 1243/ Temmuz-Ağustos 1827.

kaybedince oğlu Seyyid Ali yerine görevlendirilmiştir.⁵⁵³ Nazırlığın son kaydında dört akçe ile nazır Seyyid Ali çocuksuz ölünce Cumâde'l-âhir 1243/ Aralık-Ocak 1827-28'de yerine Seyyid Mehmed Haşim geçmiştir.⁵⁵⁴

3.10. Cabi

Camide iki akçe ile görevli Mehmed beratsız olduğu için Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721'de yeniden berat verilmiştir.⁵⁵⁵ Cabi ile ilgili üç kayıt bulunmakla beraber son kayıta Cumâde'l-âhir 1160/ Haziran-Temmuz 1747'de uzun süredir iki akçe ile cabi olan Mehmed bin Abdullah hayatını kaybedince yerinr Şerif Mehmed'in atandığı belirtilmiştir.⁵⁵⁶

Sosyal Hizmet Elemanları

3.11. Ferraş

Camide iki ferraş kaydı vardır. Receb 1133/ Nisan-Mayıs 1721'de iki akçe ile ferraş olan Ramazan, görevi terk edince yerine Seyyid Ahmed atanmıştır.⁵⁵⁷ İki akçe ile görevli Seyyid Ahmed başka memlekette yaşadığı ve görevi terk ettiği için görevden uzaklaştırılarak Safer 1159/ Şubat-Mart 1746'da Ömer bin Ramazan göreve getirilmiştir.⁵⁵⁸

3.12. Loğkeş

Kayıtlarda iki loğkeş kaydı bulunmaktadır. Bunların ilkinde Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714'te bir akçe ile loğkeş olan Abdullah hayatını kaybedince görev Seyyid Halil'e verilmiştir.⁵⁵⁹ İkincisinde Ramazan 1130/ Temmuz-Ağustos 1718'de diğer loğkeş olan Ömer vefat edince görev yarım akçe ile Osman'a verilmiştir.⁵⁶⁰

4. Eski Mağara Camii

Adından anlaşıldığı gibi mağaradan dönme eski bir yapı olan Mağara Camii,⁵⁶¹ yöre halkı tarafından kilise olduğu belirtilmiştir. Kayaya oyulmuş yapı, daha sonra bilinmeyen bir

⁵⁵³ VGMA, HD 542, s. 33. Rebî'ü'l-âhir 1243/ Ekim-Kasım 1827.

⁵⁵⁴ VGMA, HD 542, s. 33.

⁵⁵⁵ VGMA, HD 1133, s. 142. On bir yıl sonra Zi'l-hicce 1144/ Mayıs-Haziran 1732'de Mehmed'in görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁵⁵⁶ VGMA, HD 1079/1, s. 114.

⁵⁵⁷ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁵⁵⁸ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁵⁵⁹ VGMA, HD 1133, s. 139.

⁵⁶⁰ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁵⁶¹ Eski Mağara Camii için bkz. Fotoğraf 15-16-17-18.

tarihte camiye dönüştürülmüştür.⁵⁶² Caminin inşa tarihi bilinmemekle beraber mağaranın batıya bakan giriş cephesinde bulunan iki kitabeden kuzey tarafındaki kitabede 1221/1806 yılında caminin tamir gördüğü yazmaktadır.⁵⁶³ Giriş cephesinin sağındaki kitabede ise, eski müftü Seyyid Hacı Abdulkadir Efendi'nin bir oda yaptırdığı belirtilmekle beraber alt satırı okunamayacak kadar kötü olduğu için odanın yapılış tarihi bilinmemektedir.⁵⁶⁴ Hurufat defterlerinde caminin zikredildiği mahalle ilk kayıtlarda Vadi-yi Cenk Mahallesi⁵⁶⁵ olarak geçse de daha sonraki kayıtlarda Hoca Şerafeddin Mahallesi olarak geçmektedir.⁵⁶⁶ XVI. yüzyılda bu isimle bir mahalle bulunmadığı için⁵⁶⁷ caminin olduğu mahalleye bu isim sonradan verilmiştir. Şa'bân 1117/ Kasım-Aralık 1705'te camideki çeşmedar Mehmed'in ölmesi sonucu yerine Osman'ın geçmesi, Mehmed'in bu görevi önceden yaptığını göstermekle beraber günümüzde hala bulunan su kaynağının uzun zamandan beri kullanıldığına işaret etmektedir.⁵⁶⁸ Camide birden fazla imam görev yapmaktaydı.⁵⁶⁹ Diğer camilerde olduğu gibi birden fazla müezzin bu camide yoktu. Düzenli olarak vaiz ataması yapılmıştır. Aynı zamanda caminin 1862 yılında 240 akçelik geliri ve gideri bulunmakta idi.⁵⁷⁰

Üzerindeki evlerden ve kanalizasyon sularından dolayı su akıtan Eski Mağara Camii, boşaltılarak ön tarafında 1964 yılında aynı adla anılan Yeni Mağara Cami inşa edilmiştir. Bu işlem sırasında da Eski Mağara Camii'nin bitişiğindeki minare de yeni yapılan caminin önüne taşınmıştır.⁵⁷¹ Uzun bir süre her iki yapı tadilat nedeniyle ibadete kapalı durumdaydı. Nihayetinde Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından 2020 yılının ocak ayında restorasyonu

⁵⁶² Meryem Acara, "Eski Mağara Camii", *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, s. 90.

⁵⁶³ Ahmet Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s. 157.

⁵⁶⁴ Karataş, *a.g.e.*, s. 326.

⁵⁶⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 183, 443'nolu Birecik Şer'iye Sicili kayıtlarında da caminin geçtiği mahalle Vadi-yi Cenk'tir. Erez, *a.g.t.*, s. 105.

⁵⁶⁶ VGMA, *HD 1133*, s. 139.

⁵⁶⁷ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 37.

⁵⁶⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

⁵⁶⁹ VGMA, *HD 1137*, s. 228.

⁵⁷⁰ BOA, *EV. d 17135*, v. 12b.

⁵⁷¹ Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, s. 157.

tamamlanarak yapı tekrar ibadete açılmıştır.⁵⁷² Hurufat defterlerinde camiye ait kayıtlar ve görevliler şu şekildedir;

Dini Hizmet Elemanları

4.1. İmam

Camideki imam kayıtları düzensiz ve kesintili bir şekildedir. İlk kayıтта Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da görev, bir akçe ile Mehmed bin Halil'e verilmiştir.⁵⁷³ Bir akçe ile imam olan Mehmed'in hizmete iktidarı olmadığından görevden alınarak Zî'l-ka'de 1111/ Nisan-Mayıs 1700 tarihinde imamet, Ömer Halife'ye verilmiştir.⁵⁷⁴

Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da imam ve hatip olan Mehmed üzerinden bir akçe ile diğer Mehmed görevi almıştır.⁵⁷⁵ İmam-hatip Mehmed rızasıyla görevi diğer Mehmed'e bırakmıştır.⁵⁷⁶ İmam kayıtları bu kayıtlardan sonra kesintiye uğramış ve düşülen son imam kaydında bir akçe ile imam olan Mehmed hayatını kaybedince görev oğlu Seyyid Abdulkadir bin Mehmed'e verilmiştir.⁵⁷⁷

4.2. İmam-ı Sani

İki akçe ile görevli ikinci imam Ahmed'in beratı gereği Rebî'ü'l-evvel 1103/ Kasım-Aralık 1691'de görevi yenilenmiştir.⁵⁷⁸ Daha sonra Şeyh Ahmed, hayatını kaybedince görev Şeyh Mustafa'ya verilmiştir.⁵⁷⁹ Mustafa'ya görevi esnasında müdahale edilse de görevinde bırakılmıştır.⁵⁸⁰ On dokuz yıl bir akçe ile görev yaptıktan sonra Mustafa ölünce görev Mehmed'e verilmiş fakat Mehmed de ölünce yerine Şeyh Mehmed atanmıştır.⁵⁸¹

4.3. Hatip

⁵⁷² <http://www.birecik.gov.tr/magara-camii> (Erişim tarihi ve saati: 4.05.2020-16:07)

⁵⁷³ VGMA, HD 1140, s. 197.

⁵⁷⁴ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁵⁷⁵ VGMA, HD 1140, s. 197.

⁵⁷⁶ VGMA, HD 1098, s. 180. Receb 1111/ Aralık-Ocak 1699-1700. İmam-hatip olan Mehmed'in görevi Zî'l-hicce 1117/ Şubat-Mart 1706 yılında yenilenmiştir. VGMA, HD 1098, s. 182.

⁵⁷⁷ VGMA, HD 541, s. 85. Cumâde'l-ûla 1224/ Haziran-Temmuz 1809.

⁵⁷⁸ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁵⁷⁹ VGMA, HD 1133, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722. Bir akçe ile görevli Molla Mustafa, Şevvâl 1135/ Temmuz-Ağustos 1723'te beratını kaybettiği için tekrar berat verilmiştir. VGMA, HD 1137, s. 228.

⁵⁸⁰ VGMA, HD 1137, s. 229. Muharrem 1137/ Eylül-Ekim 1724.

⁵⁸¹ VGMA, HD 1079/1, s. 113. Şa'bân 1156/ Eylül-Ekim 1743. Şeyh Mehmed'in görevi, Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755'te yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 95.

Hatiplik görevini genellikle camide görev yapan imamlar üstlenmiştir. Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da imam ve hatip olan Mehmed üzerinden bir akçe ile diğer Mehmed görevi almıştır.⁵⁸² Daha sonra imam ve hatip Mehmed rızasıyla görevi diğer Mehmed'e bırakmıştır.⁵⁸³ Daha sonraki kayıtlarda Mehmed'in görevdeki durumuyla ilgili kayıt bulunmamaktadır. On altı yıl sonra yılında hatiplik görevinin Halil'de olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta Halil görevi kendi rızasıyla görevi Şeyh Mehmed'e bırakmıştır.⁵⁸⁴ Bundan sonra uzun bir süre hatiplik kaydı bulunmamaktadır. Son kayıta ise Cumâde'l-ûla 1224/ Haziran-Temmuz 1809'da hatip Mehmed hayatını kaybedince yerine oğlu Seyyid Abdulkadir geçmiştir.⁵⁸⁵

4.4. Müezzin

Camide müezzin olan İbrahim hayatını kaybedince görev Cemâziye'l-evvel 1103/ Ocak-Şubat 1692'de Ahmed'e verilmiştir.⁵⁸⁶ Daha sonraki kayıtlarda müezzin Ahmed'in akıbeti ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. Görev yenilenmesinden on iki yıl sonra yarım akçe ile görevde Cuma'nın olduğu görülmektedir ve yine aynı kayıta Cuma'nın hayatını kaybetmesiyle görev Mehmed'e verilmiştir.⁵⁸⁷ İki yıl sonra bir akçe ile görevli Seyyid Mehmed vefat edince göreve Hüseyin getirilmiştir.⁵⁸⁸ Hüseyin'in yürütmekte olduğu görevinde herhangi bir kusuru yokken sonradan ehil ve göreve layık olmayan, tilavet ve okuma yazma bilmeyen aynı zamanda kulağı sağır olan Mehmed görevi alıp haksızlık yapınca görev elinden alınarak eski sahibi Hüseyin'e verilmiştir.⁵⁸⁹ Bundan sonra caminin müezzin kayıtlarında kesinti olmuştur ve Hüseyin'in durumunun ne olduğu bilinmemektedir. Altmış beş yıl sonra, Cumâde'l-ûla 1202/ Şubat-Mart 1788'de caminin müezzininin Salih bin Kasım olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kayıta iki akçe ile görevli Salih bin Kasım'ın hayatını kaybetmesiyle görev oğlu Ahmed bin Salih'e verilmiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸² VGMA, *HD 1140*, s. 197.

⁵⁸³ VGMA, *HD 1098*, s. 180. Receb 1111/ Aralık-Ocak 1699-1700. İmam-hatip olan Mehmed'in Zî'l-hicce 1117/ Şubat-Mart 1706'da görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1098*, s. 182.

⁵⁸⁴ VGMA, *HD 1133*, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722.

⁵⁸⁵ VGMA, *HD 541*, s. 85.

⁵⁸⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 179. Yarım akçe ile görevli Ahmed'in görevi Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706'da yenilenmiştir. VGMA, *HD 1098*, s. 183.

⁵⁸⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Ramazan 1130/ Temmuz-Ağustos 1718.

⁵⁸⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 179. Rebî'ü'l-evvel 1132/ Ocak-Şubat 1720.

⁵⁸⁹ VGMA, *HD 1137*, s. 228. Şevvâl 1135/ Temmuz-Ağustos 1723.

⁵⁹⁰ VGMA, *HD 1074*, s. 44.

4.5. Vaiz-Kürsi Şeyhi

Camide vaiz olmadığından dolayı cuma gününde görev yapması için Safer 1121/ Nisan-Mayıs 1709'da Kadiri tarikatından Mehmed Şeyhi iki akçe ile görevlendirilmiştir.⁵⁹¹ Mehmed Şeyhi'nin bundan sonra durumunun ne olduğu bilinmemekle beraber on üç yıl sonra sabah namazı vakti, salı günü ve cuma günü vaizlik yapan Şeyh Mustafa'nın görevinin yenilenmesi⁵⁹² daha önceden de bu görevde olduğunu göstermektedir. Yine aynı tarihte düşülen başka bir kayıta camide vaiz olmamasından dolayı göreve bir akçe ile Mustafa'ya atanmıştır.⁵⁹³ Son kayıta ise Safer 1199/ Aralık-Ocak 1784-85'te camide kürsi şeyhi olmadığı için dört akçe ile Seyyid Mehmed bin Şeyh Süleyman atanmıştır.⁵⁹⁴ Vaizlik ve kürsi şeyhi için düşülen kayıtlar arasında bir bağlantı eksikliği bulunmaktadır.

4.6. Ser-mahfil

Camide görev yapan üç ser-mahfil kaydı bulunmakla beraber üçünün birbiriyle herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır. Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706'da iki akçe ile görevli Yakub'un görevi yenilenmiştir. Görevin yenilenmesi Yakub'un daha önceden bu görevde olduğunu göstermektedir.⁵⁹⁵ Fakat Yakub'un akıbetinin ne olduğu bilinmemekle beraber on üç yıl sonra ser-mahfil olan Mehmed'e bazı kişiler müdahale etse de Mehmed görevinde bırakılmıştır.⁵⁹⁶ Burada da görevin Mehmed'de olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde Mehmed'in de durumunun ne olduğunu bilinmemektedir. Dokuz yıl sonra iki akçe ile görevi yürüten Ahmed'in hayatını kaybetmesi sonucu göreve Şeyh Ramazan atanmıştır.⁵⁹⁷

4.7. Temcid-han

Temcid-han görevi ile ilgili tek kayıt vardır. Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de görevli Halil beratsız olduğu için yeniden berat verilmiştir.⁵⁹⁸

İdari Hizmet Alanları

4.8. Müteveli

⁵⁹¹ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁵⁹² VGMA, HD 1133, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722.

⁵⁹³ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁵⁹⁴ VGMA, HD 1074, s. 44.

⁵⁹⁵ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁵⁹⁶ VGMA, HD 1133, s. 141. Cemâziye'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719.

⁵⁹⁷ VGMA, HD 1144, s. 187. Safer 1141/ Eylül-Ekim 1728.

⁵⁹⁸ VGMA, HD 1098, s. 179.

Camide Rebî'ü's-sâni 1110/ Ekim-Kasım 1698'de bir akçe ile Mustafa'nın müteveli olduğu görülmektedir.⁵⁹⁹ Bundan sonraki kayıtlarda Mustafa'nın adı geçmemektedir. On altı yıl sonra iki akçe vazife karşılığında görevlinin Halil olduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıta Halil'in herhangi bir kusuru yokken görevi Mehmed alıp haksızlık yapınca görev elinden alınarak görev tekrardan Halil'e verilmiştir.⁶⁰⁰ Müteveli Halil, altmış dokuz yıl görevde kaldıktan sonra çocuk sahibi olmadan hayatını kaybettiği için görev Ali bin Berazizade'ye verilmiştir.⁶⁰¹ Daha sonra iki akçe ile görevli olan Ali beratını kaybettiği için yeniden berat verilmiştir.⁶⁰² Son müteveli kaydında ise, Zî'l-ka'de 1231/ Eylül-Ekim 1816'da iki akçe ile görevi elinde tutan Ali bin Berazizâde görevini akrabası Hacı İbrahim bin Halil'e vermiştir.⁶⁰³

4.9. Nazır

Camide nazır lazım olduğu için 1104/1692-93 yılında göreve getirilen kişinin adı kayıta unutulmuştur. Adı unutilan bu kişi görevi terk ettiğinden yerine Hacı İbrahim geçmiştir.⁶⁰⁴ Hacı İbrahim on altı yıl görev yaptıktan sonra görevi terk edince görevden alınarak Ahmed'e verilmiştir.⁶⁰⁵ İki akçe ile görevli Ahmed, hayatını kaybedince yerine Şeyh Hüseyin atanmıştır.⁶⁰⁶ Son kayıta ise, Şeyh Hüseyin elli dokuz yıl iki akçe ile görev yaptıktan sonra vefat edince görev, Şeyh Mehmed bin Abdurrahman'a verilmiştir.⁶⁰⁷

4.10. Cabi

Cabi görevi ile ilgili iki kayıt vardır. Şevvâl Zî'l-hicce 1123/ Ocak-Şubat 1712'de iki akçe ile cabi olan Mehmed artık cuma namazını kılamayacak durumda olduğu için görevden alınarak yerine Kadiri tarikatından Mehmed Şeyhi atanmıştır.⁶⁰⁸ Yetmiş üç yıl iki akçe ile görevde kalan Mehmed vefat edince yerine Şeyh Mehmed bin Şeyh Abdurrahman atanmıştır.⁶⁰⁹

Sosyal Hizmet Elemanları

⁵⁹⁹ VGMA, HD 1140, s. 196.

⁶⁰⁰ VGMA, HD 1133, s. 139. Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714.

⁶⁰¹ VGMA, HD 1078, s. 36. Muharrem 1195/ Aralık-Ocak 1780-81.

⁶⁰² VGMA, HD 540, s. 123. Receb 1231/ Mayıs-Haziran 1816.

⁶⁰³ VGMA, HD 540, s. 123.

⁶⁰⁴ VGMA, HD 1098, s. 179. Cemâziyel'1-evvel 1120/ Temmuz-Ağustos 1708.

⁶⁰⁵ VGMA, HD 540, s. 123.

⁶⁰⁶ VGMA, HD 1133, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722.

⁶⁰⁷ VGMA, HD 1078, s. 35. Şevvâl 1194/ Eylül-Ekim 1780.

⁶⁰⁸ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁶⁰⁹ VGMA, HD 1078, s. 35. Şevvâl 1194/ Eylül-Ekim 1780.

4.11. Ferraş

Camide ferraş kaydı iki kayıtla sınırlıdır. Caminin ferraşı olmadığı için Muharrem 1194/ Ocak-Şubat 1780'de iki akçe ile Şeyh Mehmed görevlendirilmiştir.⁶¹⁰ Son kayıta ise, Şeyh Mehmed yirmi dokuz yıl iki akçe ile görev yaptıktan sonra hayatını kaybedince görev Ahmed bin Cuma'ya verilmiştir.⁶¹¹

4.12. Loğkeş-Çeşmedar

Tek kişinin yürüttüğü bu görevler için sadece bir kayıt bulunmaktadır. Şa'bân 1117/ Kasım-Aralık 1705'te yarım akçe ile çeşmedar ve loğkeş olan Hacı Mehmed'in hayatını kaybetmesiyle göreve Osman getirilmiştir.⁶¹²

5. Veyis-Üveys Kethüda Camii

Hurufat defterlerinde Veyis⁶¹³ veya Üveys⁶¹⁴ Kethüda olarak zikredilen cami Veyis Kethüda tarafından inşa ettirilmiştir.⁶¹⁵ İnşa tarihi bilinmemekle beraber caminin bulunduğu mahalle, başlarda Vadi-yi Cenk Mahallesi⁶¹⁶ olarak geçse de daha sonraki vkayıtlarda Saha Mahallesi olarak geçmektedir.⁶¹⁷ XVI. yüzyılda Saha Mahallesi diye bir mahalle olmadığına göre caminin olduğu mahalle ve çevresine bu isim sonradan verilmiştir.⁶¹⁸ Bahsedilen cami günümüzde Saha Mahallesi'nde bulunan Abdi Kethüda (Cücük) Camii'dir.⁶¹⁹ Veyis Kethüda ve Abdi Kethüda da aynı kişi olmalıdır. Camide herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakla beraber iç kapıda bulunan kitabeye göre caminin 1243/1827-28 yılında Sabrizade Ali Baba tarafından tadilat edildiği yazılmaktadır.⁶²⁰ Caminin aynı zamanda 1862 yılında 140 akçe gideri ve geliri bulunmaktaydı.⁶²¹

⁶¹⁰ VGMA, *HD 1078*, s. 35.

⁶¹¹ VGMA, *HD 541*, s. 85. Cumâde'l-âhir 1223/ Temmuz-Ağustos 1808.

⁶¹² VGMA, *HD 1098*, s. 180.

⁶¹³ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

⁶¹⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

⁶¹⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

⁶¹⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Şa'bân 1117/ Kasım-Aralık 1705.

⁶¹⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 142. Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721.

⁶¹⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 35.

⁶¹⁹ Abdi Kethüda Camii için bkz. Fotoğraf 26-27.

⁶²⁰ Karakaş, *a.g.e.*, s. 321.

⁶²¹ BOA, *EV. d 17135*, v. 13a.

Caminin hurufat defterlerindeki birkaç kaydında yapı mescit olarak geçmiştir.⁶²² Daha sonraları ise cami olarak zikredilmiştir. Yapının banisi Veyis Kethüda, caminin su yolu ve mahallenin arızaları için nakit para vakfetmiştir. Bu işleyişin düzenli olarak devam etmesi için de bir müteveli ataması istenmiştir.⁶²³ Aynı zamanda Dindar Bey Camii de bu mahallede olduğundan buradaki arızalara da bakılmıştır.⁶²⁴ İkinci imama dair tek kayıt bulunmaktadır.⁶²⁵ Bunun sebebi yapı olarak küçük olduğundan dolayı olmalıdır. Öte yandan reis-i müezzin kaydının olması birden fazla müezzin olduğunu göstermektedir.⁶²⁶ Hurufat defterlerinde yapının görevlileri ve atamalarına dair kayıtlar şu şekildedir;

Dini Hizmet Elemanları

5.1. İmam

İmamlığın ilk kaydında iki akçe ile görevli Seyyid Ahmed üzerinden Molla İsmail alarak haksızlık yapınca Zî'l-hicce 1116/ Mart-Nisan 1705'te görev tekrardan Seyyid Ahmed'e verilmiştir.⁶²⁷ Seyyid Ahmed'in görevinin devam ettiğine dair bir kayıt olmamakla beraber bir akçe ile imam olan Ali hayatını kaybedince görev oğlu Mehmed'e verilmiştir.⁶²⁸ Görev Mehmed'e verilmişse de bir ay sonra üç akçe ile imam olan Ali kendi rızasıyla görevi İsmail'e bırakmıştır.⁶²⁹ Üç akçe ile görevli Şeyh İsmail'in herhangi bir kusuru yok iken Seyyid Ahmed görevi almaya çalışmışsa da Seyyid İsmail görevinde bırakılmıştır.⁶³⁰ Şeyh İsmail ölünce göreve oğlu Mehmed Halife geçmiştir.⁶³¹ Üç akçeyle imam ve iki akçeyle müteveli olan Seyyid Mehmed yirmi dört yıl görev yaptıktan sonra hayatını kaybedince yerine Molla Mustafa bin Mehmed geçmiştir.⁶³² Molla Mustafa toplam beş akçe karşılığında yürüttüğü imam ve müteveli görevindeyken ölünce görevleri oğlu Veyis bin Mustafa'ya verilmiştir.⁶³³ Caminin imam ve

⁶²² VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, s. 181.

⁶²³ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁶²⁴ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁶²⁵ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁶²⁶ VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, s. 181.

⁶²⁷ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁶²⁸ VGMA, HD 1098, s. 182. Şa'bân 1118/ Ekin-Kasım 1706.

⁶²⁹ VGMA, HD 1098, s. 183. Receb 1118/ Kasım-Aralık 1706.

⁶³⁰ VGMA, HD 1133, s. 140. Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718. Şeyh İsmail'in üç akçelik görevi Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731 yılında yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/1, s. 142.

⁶³¹ VGMA, HD 1079/1, s. 114. Zî'l-ka'de 1159/ Kasım-Aralık 1746. Mehmed Halife'nin üç akçelik görevi Şevvâl 1170/Haziran-Temmuz 1757 ve Muharrem 1177/ Temmuz-Ağustos 1763 yıllarında yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 182; VGMA, HD 1075, s. 29.

⁶³² VGMA, HD 1082, s. 75. Cemâziye'l-evvel 1183/ Eylül-Ekim 1769.

⁶³³ VGMA, HD 540, s. 123. Cemâziye'l-âhir 1229/ Mayıs-Haziran 1814.

mütevellisi Veyis bin Mustafa, Muharrem 1243/ Temmuz-Ağustos 1827'de vefat edince görev oğlu Mustafa'ya verilmiştir.⁶³⁴

5.2. İmam-ı Sani

Muharrem 1116/ Mayıs-Haziran 1704'te imam-ı sani olmadığından Abdullah görevlendirilmiştir. Aldığı ücret ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁶³⁵

5.3. Hatip

Defterlerdeki ilk hatip kaydına göre iki akçe ile görevli Şeyhi hayatını kaybedince görev, Cumâde'l-âhir 1113/ Kasım-Aralık 1701'de Şeyh Ahmed'e verilmiştir.⁶³⁶ Ahmed'in akıbetinin ne olduğu bilinmemekle beraber beş yıl sonra üç akçe ile hitabet Şeyh Seyyid Ebu Bekir'e verilmiştir. Yine hatipliğin yanında bir akçe ile tevliyet görevi verilen Seyyid Ebu Bekir üzerinden Ali haksız yere görevi alınca Ali'den görev alınarak Seyyid Ebu Bekir'e verilmiştir.⁶³⁷ Şevvâl 1142/ Nisan-Mayıs 1730 yılındaki kayıta Seyyid Ebu Bekir'in aldığı ücret iki akçeye düşmekle beraber tevliyet görevi de elinden alınmıştır. Aynı kayıta Seyyid Ebu Bekir'in hayatını kaybetmesiyle görev oğlu Seyyid Mehmed'e verilmiştir.⁶³⁸ Kırk beş yıl iki akçe ile görev yaptıktan sonra vefatı üzerine yerine Şeyh Mehmed bin Şeyh İsmail geçmiştir.⁶³⁹ İki akçe ile görev verilen Şeyh Mehmed altı yıl sonra hayatını kaybedince oğlu Şeyh İsmail babasının berati gereği göreve geçmiştir.⁶⁴⁰ Üç akçe ile görevli Şeyh Salih, Zî'l-hicce 1202/ Eylül-Ekim 1788'de çocuk sahibi olmadan hayatını kaybedince görev Şeyh Mustafa'ya verilmiştir.⁶⁴¹

5.4. Müezzinler

Rebî'ü'l-evvel 1113/ Ağustos-Eylül 1701'de bir akçe ile müezzin olan Mehmed hayatını kaybedince yerine Ahmed geçmiştir.⁶⁴² Daha sonra Ahmed kendi rızasıyla görevi bırakınca

⁶³⁴ VGMA, HD 542, s. 33.

⁶³⁵ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁶³⁶ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁶³⁷ VGMA, HD 1098, s. 183. Ramazan 1118/ Aralık-Ocak 1706-07.

⁶³⁸ VGMA, HD 1144, s. 187.

⁶³⁹ VGMA, HD 1080, s. 64. Şa'bân 1187/ Ekim-Kasım 1773.

⁶⁴⁰ VGMA, HD 1078, s. 35. Şa'bân 1193/ Ağustos-Eylül 1779.

⁶⁴¹ VGMA, HD 1074, s. 45.

⁶⁴² VGMA, HD 1098, s. 180. Bir akçe ile görevli Ahmed'in Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705 yılında görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1098, s. 181.

yerine Seyyid Ahmed geçmiştir.⁶⁴³ İki akçe ile görevli Ahmed görevine rağbet etmeyip görevi terk etmiştir. Bu nedenle müezzinlikten alınarak Safer 1151/ Mayıs-Haziran 1738'de İsmail Halife atanmıştır.⁶⁴⁴

Camide müezzin sayısının birden fazla olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1117/1705 yılında cuma günü reis-i müezzin olan Zekeriya vefat etmiştir. Yerine geçen kişinin ismi okunamadığından görevin kime verildiği belli değildir.⁶⁴⁵ Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te bir akçe ile reis-i müezzeni olan kişi küçük yaşta olduğundan görev Ahmed'e verilmiştir.⁶⁴⁶ Aynı tarihte bir akçe ile görevli Ahmed kendi rızasıyla görevi bırakmış yerine geçen kişinin ismi de boş bırakılmıştır.⁶⁴⁷ Son kayıta ise bir akçe ile ser-mahfil ve bir akçe ile müezzin olan Abdullah ve Hacı Ahmed'in görevleri ellerinden alınarak Zî'l-ka'de 1133/Ağustos-Eylül 1721 yılında Molla Hüseyin'e verilmiştir.⁶⁴⁸

İdari Hizmet Elemanları

5.5. Müteveli

Müteveliye dair ilk kayda göre, Receb 1103/ Mart-Nisan 1692'de, Halil'in görevi yenilenmiştir.⁶⁴⁹ Bundan sonraki kayıtlarda Halil'le ilgili bilgi yoktur. On iki yıl sonra bir akçe ile müteveli olan Bekir görevi terk ettiği için görev elinden alınarak Abdullah'a verilmiştir.⁶⁵⁰ Görevin Bekir'e verildiği ile ilgili kayıt da bulunmamaktadır. Bundan sonraki dört kayıta Seyyid Ebu Bekir ve Abdullah birbirleri üzerinden görevi almaya çalışmışlardır.⁶⁵¹ Bir akçe ile hatip ve üç akçe ile müteveli olan Seyyid Ebu Bekir üzerinden Ali alarak haksızlık yapınca görev elinden alınmış ve Ebu Bekir görevinde bırakılmıştır.⁶⁵² Yarım akçe ile müteveli olan Abdullah, görevi kendi isteğiyle bırakınca yerine oğlu Mehmed geçmiştir.⁶⁵³ Diğer müteveli Seyyid Ebu Bekir'in, iki akçelik görevinin üzerinden Abdullah alıp haksızlık yapınca görev

⁶⁴³ VGMA, *HD 1133*, s. 139. Muharrem 1124/ Şubat-Mart 1712.

⁶⁴⁴ VGMA, *HD 1079/2*, s. 146.

⁶⁴⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

⁶⁴⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

⁶⁴⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 139.

⁶⁴⁸ VGMA, *HD 1133*, s. 141; Camideki tek ser-mahfil kaydı bu kayıttadır.

⁶⁴⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

⁶⁵⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 180. Zî'l-hicce 1115/ Nisan-Mayıs 1704.

⁶⁵¹ VGMA, *HD 1098*, s. 180; VGMA, *HD 1098*, s. 181; VGMA, *HD 1098*, s. 182; VGMA, *HD 1098*, s. 183.

⁶⁵² VGMA, *HD 1098*, s. 183. Ramazan 1118/ Aralık-Ocak 1706-07.

⁶⁵³ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Ramazan 1130/ Temmuz-Ağustos 1718.

elinden alınarak eski sahibi Seyyid Ebu Bekir'e verilmiştir.⁶⁵⁴ Babası Abdullah'tan sonra göreve gelen Mehmed, ardından görevi oğlu Mahmud'a bırakmıştır.⁶⁵⁵ İki akçe ile müteveli olan Seyyid Ebu Bekir'in herhangi bir kusuru yokken Mahmud alarak haksızlık yapınca Seyyid Ebu Bekir görevinde bırakılmıştır.⁶⁵⁶ Ramazan 1136/ Mayıs-Haziran 1724 yılındaki kayıta ise bu sefer babadan oğula görevde olan Mahmud bin Abdullah'ın kusuru yokken Seyyid Ebu Bekir alıp haksızlığa uğratınca görevden alınarak önceki sahibi Mahmud'a verilmiştir.⁶⁵⁷ Otuz yıl görevde kaldıktan sonra hayatını kaybedince görev Seyyid Mehmed'e verilmiştir.⁶⁵⁸ İki akçelik görevinin yanında üç akçe ile imamlık görevi verilen Seyyid Mehmed, hayatını kaybedince yerine Mustafa bin Mehmed geçmiştir.⁶⁵⁹ Molla Mustafa, kırk yedi yıl süreyle toplam beş akçe ile görevi yürütmüş ve daha sonra hayatını kaybedince oğlu Veyis bin Mustafa yerine geçmiştir.⁶⁶⁰ Camideki son müteveli kaydında, Muharrem 1243/ Temmuz-Ağustos 1827'de, iki akçe ile imam ve üç akçe ile müteveli olan Veyis bin Molla Mustafa'nın vefatı üzerine oğlu Mustafa'ya görev verilmiştir.⁶⁶¹

Sosyal Hizmet Elemanları

5.6. Ferraş

Kayıtlardaki ilk ferraş kaydına göre, Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722'de ferraş lazım olduğu için bir akçe ile göreve getirilen Mehmed kendi isteğiyle görevi bırakınca yerine diğer Mehmed geçmiştir.⁶⁶² Ferraş ile ilgili başka bir kayıt bulunmamaktadır.

5.7. Kayyım

Camide kayyım olmadığından, 1117/ 1705-06 yılında, yarım akçe ile Ahmed görevlendirilmiştir.⁶⁶³ Kayyıma dair başka kayıt bulunmamaktadır.

5.8. Sucu

⁶⁵⁴ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718.

⁶⁵⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718.

⁶⁵⁶ VGMA, *HD 1133*, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722.

⁶⁵⁷ VGMA, *HD 1137*, s. 228. İki akçe ile görevde olan Mahmud'un görevi Receb 1148/ Kasım-Aralık 1735'te yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 146.

⁶⁵⁸ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115. Zî'l-hicce 1161/ Kasım-Aralık 1748.

⁶⁵⁹ VGMA, *HD 1183*, s. 75. Cemâziyel'l-evvel 1183/ Eylül-Ekim 1769.

⁶⁶⁰ VGMA, *HD 540*, s. 123. Cemâziye'l-âhir 1229/ Mayıs-Haziran 1814.

⁶⁶¹ VGMA, *HD 542*, s. 33.

⁶⁶² VGMA, *HD 1133*, s. 142.

⁶⁶³ VGMA, *HD 1098*, s. 182.

Veyis Kethüda Camii ve Dindar Bey Camii'nin sucularına bir miktar akçe ile tamirat yapımları için bir mütevellî lazım olduğundan Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721'de yarım akçe ile Mehmed Emin görevlendirilmiştir.⁶⁶⁴ Buna göre adı geçen vakıflarda görevli sucular olduğu anlaşılmaktadır.

5.9. Suyolcusu

Veyis Kethüda Camii'nin su yolu ve mahalledeki arızalar için bir miktar vakıf yapılmıştır. Dindar Bey Camii de bu mahallede olduğundan buradaki arızalara da bakılmıştır. Bu nakit akçeye mütevellî lazım olduğundan Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721'de yarım akçe ile Mehmed Emin atanmıştır.⁶⁶⁵ Bir yıl sonra bir akçe ile bu göreve Mustafa atanmıştır.⁶⁶⁶ Buradan Mehmed Emin'in görevden alındığı anlaşılmaktadır. Safer 1145/ Temmuz-Ağustos 1732'de Mustafa'nın görevi tekrar yenilenmiştir.⁶⁶⁷

6. Dindar Bey Camii – Zaviye-i Buka Camii

XVI. yüzyılda bu isimlerle anılan bir cami⁶⁶⁸ olmamakla beraber, hurufat defterlerinde Dindar Bey tarafından Saha Mahallesi'nde inşa edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁶⁹ Yapı bazı kayıtlarda “Zâviye-i Buk'a Câmî” olarak geçmektedir.⁶⁷⁰ “Dindâr Beg binâ eylediği Zâviye-i Buk'a dimekle ma'rûf câmî”⁶⁷¹ tanımından anlaşıldığı üzere iki farklı yapı gibi düşünülmüşse de ikisi aynı camiyi ifade etmektedir. Günümüzde ilçede bu isimle anılan bir cami bulunmamaktadır. Fakat Saha Mahallesi'nde bulunan Şeyh Saadettin Camii⁶⁷² ile Dindar Bey Camii aynı cami olabilir. Şeyh Saadettin Camii'nin⁶⁷³ bu isimle anılmasının sebebi Hâkim Baba denilen Şeyh Saadettin'in makamının burada bulunmasından olmalıdır. Dindar Bey Camii, hurufat defterlerinde ilk olarak XVII. yüzyılın son çeyreğinde zikredilmiştir. Bu kayda göre

⁶⁶⁴ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁶⁶⁵ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁶⁶⁶ VGMA, HD 1133, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722. Bir akçe ile görevli Mustafa'nın görevi Şa'bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723 yılında yenilenmiştir. VGMA, HD 1137, s. 228.

⁶⁶⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

⁶⁶⁸ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

⁶⁶⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 144; VGMA, HD 1144, s. 187.

⁶⁷⁰ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁶⁷¹ VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁶⁷² Camide herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakla beraber avlu kapısındaki kitabede harap olan caminin 1329/1991 yılında Şeyh Mustafazade Ayşe Hatun tarafından masraf edilerek yenilendiği yazmaktadır. Kürkçüoğlu, Şanlıurfa İli Camileri, s. 149.

⁶⁷³ Şeyh Saadettin Camii için bkz. Fotoğraf 24-25.

Cemâziye'l-evvel 1104/ Ocak-Şubat 1693'te hatip olan Kasım'ın ehil olmamasından dolayı görevden alınarak Süleyman'a verilmesi, Kasım'ın önceden bu göreve atandığının göstergesidir.⁶⁷⁴ Bu da caminin inşasının 1693'ten önce olduğunu göstermektedir. Yapıda imam ve hatip görevi genelde aynı kişi tarafından yürütülmüştür. Aynı şekilde yapıda reis-i müezzin kaydının bulunması birden fazla müezzinin görev yaptığını göstermektedir.⁶⁷⁵ Cami vakfında kâtip, nazır ve cabi olanlar aynı kişilerdi.⁶⁷⁶ Saha Mahallesi'nde bulunan yapının suyolları, mahalledeki bir diğer yapının banisi Veyis Kethüda'nın vakfetmiş olduğu nakit akçeler tarafından karşılanmıştır.⁶⁷⁷ Yapının hurufat defterlerindeki görevlileri ve aldıkları ücretleri aşağıda değerlendirilmiştir.

Dini Hizmet Elemanları

6.1. İmam

Camide, Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718'de imam ve hatip Mehmed üzerinden Ahmed alıp haksızlık yaptığından görevden alınarak yeniden Mehmed'e verilmiştir.⁶⁷⁸ Bundan sonraki kayıta kesinti yaşanmıştır. On yıl sonra Şa'bân 1140/ Mart-Nisan 1728'de imam Hüseyin adlı kişidir. Aynı kayıta hayatını kaybettiği için yerine oğlu Şeyh Mehmed'in geçtiği belirtilmiştir.⁶⁷⁹ İmam ve hatip olan Molla Mehmed hayatını kaybedince görevler önceki sahibi Şeyh Ahmed bin Hacı Ali'ye verilmiştir.⁶⁸⁰ Şeyh Ahmed bin Hacı Ali, altmış bir yıl görevde kaldıktan sonra çocuk sahibi olmadan ölünce yerine imam ve hatiplik Hüseyin bin Mehmed Emin'e verilmiştir.⁶⁸¹ Muharrem 1243/ Temmuz-Ağustos 1827'de imam ve hatip olan Hüseyin bin Mehmed Emin vefat edince yerine Seyyid Ali bin Seyyid Ahmed görevlendirilmiştir.⁶⁸²

6.2. Hatip

Camide Cemâziye'l-evvel 1104/ Ocak-Şubat 1693'te görevli hatip, Kasım ehil olmadığı için görevden alınarak Süleyman'a verilmiştir.⁶⁸³ Göreve geçen Süleyman'ın akıbetinin ne

⁶⁷⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁶⁷⁵ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁶⁷⁶ VGMA, HD 1137, s. 229; VGMA, HD 1144, s. 187.

⁶⁷⁷ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁶⁷⁸ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁶⁷⁹ VGMA, HD 1144, s. 187.

⁶⁸⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 144. Şevvâl 1146/ Mart-Nisan 1734.

⁶⁸¹ VGMA, HD 537, s. 53. Receb 1207/ Şubat-Mart 1793.

⁶⁸² VGMA, HD 542, s. 33.

⁶⁸³ VGMA, HD 1098, s. 179.

olduğu bilinmemekle beraber yirmi yıl sonra iki akçe ücretle görevlinin Hüseyin olduğu görülmektedir. Yine aynı kayıta Hüseyin kendi rızasıyla görevi bırakınca göreve Molla Hasan geçmiştir.⁶⁸⁴ Aynı şekilde burada da kayıt kesintiye uğradığından Molla Hasan ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. Dört yıl sonra Mehmed üzerinden Ahmed alsa da Mehmed görevinde bırakılmıştır.⁶⁸⁵ İmam ve hatip Molla Mehmed, vefat edince görev Şeyh Ahmed bin Hacı Ali'ye verilmiştir.⁶⁸⁶ Altmış bir yıl görevde kalan imam ve hatip Şeyh Ahmed bin Hacı Ali'nin çocuksuz ölümü üzerine yerine Hüseyin bin Mehmed Emin geçmiştir.⁶⁸⁷ Muharrem 1243/ Temmuz-Ağustos 1827'de imam-hatip Hüseyin bin Mehmed Emin hayatını kaybedince görev, Seyyid Ali bin Seyyid Ahmed'e verilmiştir.⁶⁸⁸

6.3. Müezzinler

Müezzin kayıtları düzensiz olmakla beraber, ilk müezzin kaydına göre, bir akçe ile reis-i müezzin olan Hacı Ali'nin Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706'da görevi yenilenmiştir. Daha sonra ikindi ve yatsıda müezzin olan İsmail vefat edince görev oğlu Ahmed'e verilmiştir.⁶⁸⁹ Müezzinliğe dair uzun bir süre kayıt bulunamamıştır. Son kayıta ise seksen dokuz yıl sonra Cumâde'l-âhir 1224/ Temmuz-Ağustos 1809'da camide müezzin ve ferraş olmadığından görevler, Numan bin Mehmed'e verilmiştir.⁶⁹⁰

İdari Hizmet Elemanları

6.4. Müteveli

Rebî'ü's-sânî 1108/ Ekim-Kasım 1696'da, müteveli olan Kasım hayatını kaybedince yerine Ahmed atanmıştır.⁶⁹¹ Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te yine bir akçe ile görevli Kasım'ın ölmesi sonucu göreve Ahmed'in getirilmiştir.⁶⁹² İki akçe ile görevli Ahmed, kendi rızasıyla görevi İsmail'e bırakmıştır.⁶⁹³ Mütevelliliğin son kaydında Rebî'ü'l-evvel 1161/

⁶⁸⁴ VGMA, HD 1133, s. 139. Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714.

⁶⁸⁵ VGMA, HD 1133, s. 140. Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718.

⁶⁸⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 144. Şevvâl 1146/ Mart-Nisan 1734.

⁶⁸⁷ VGMA, HD 537, s. 53. Receb 1207/ Şubat-Mart 1793.

⁶⁸⁸ VGMA, HD 542, s. 33.

⁶⁸⁹ VGMA, HD 1133, s. 141. Rebî'ü'l-evvel 1132/ Ocak-Şubat 1720.

⁶⁹⁰ VGMA, HD 541, s. 85.

⁶⁹¹ VGMA, HD 1140, s. 194.

⁶⁹² VGMA, HD 1098, s. 181.

⁶⁹³ VGMA, HD 1137, s. 229. Zî'l-ka'de 1136/ Temmuz-Ağustos 1724. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731 yılında İsmail'in görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 142.

Mart 1748’de İsmail’in aldığı ücret bir akçe düşmüştür. Aynı kayıta İsmail’in hayatını kaybetmesiyle görev, Şeyh Osman bin Şeyh Ahmed’e verilmiştir.⁶⁹⁴

6.5. Kâtip-Nazır-Cabi

Camideki bu üç görevi tek kişi yürütmüştür. İlk kayıta camide kâtip, nazır ve cabi olmadığı için Muharrem 1137/ Eylül-Ekim 1724’te, dört akçe ile Ahmed bin Ali görevlendirilmiştir.⁶⁹⁵ Bu görevlere dair son kayda göre, Zî’l-hicce 1144/ Mayıs-Haziran 1732’de Şeyh Ahmed’in görevi yenilenmiştir.⁶⁹⁶

Sosyal Hizmet Elemanları

6.6. Ferraş

Rebî’ü’l-âhir 1151/ Temmuz-Ağustos 1738’de camiye ferraş lazım olduğundan yarım akçe ile göreve getirilen Şeyh Ali’nin görevi yenilenmiştir.⁶⁹⁷ Bundan sonra Şeyh Ali ile ilgili bir kayıt yoktur. Uzun bir zaman sonra Cumâde’l-âhir 1224/ Temmuz-Ağustos 1809’da camide ferraş ve müezzin olmadığı için görev, Numan bin Mehmed’e verilmiştir.⁶⁹⁸

6.7. Suyolcusu

Dindar Bey Camii ve Veyis Kethüda Camii suyollarına bir miktar akçe ile tamirat için müteveli lazım olduğundan Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721 yılında yarım akçe ile Mehmed Emin’e görev verilmiştir.⁶⁹⁹ Suyollarındaki arızalar için Dindar Bey nakit akçe vakfetmiştir.⁷⁰⁰

7. Hacı Nimetullah Camii (İnnaphı Cami)

Hayır sahibi Askerizade⁷⁰¹ Hacı Nimetullah tarafından Meydan Mahallesi’nde inşa edilen caminin⁷⁰² inşa tarihi ve Hacı Nimetullah’ın kim olduğu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. XVI. yüzyılda bu isimle anılan bir cami adı geçmemektedir.⁷⁰³ Camiye ait hurufat defterlerindeki ilk kayıt, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Bu kayda göre mescit

⁶⁹⁴ VGMA, HD 1079/1, s. 114.

⁶⁹⁵ VGMA, HD 1137, s. 229. Dört akçe ile görevli Şeyh Ahmed bin Ali beratını kaybettiği için beratı yenilenmiştir. VGMA, HD 1144, s. 187. Cemâziyel’l-evvel 1141/ Aralık-Ocak 1728-29.

⁶⁹⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁶⁹⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 146.

⁶⁹⁸ VGMA, HD 1224, s. 85.

⁶⁹⁹ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁷⁰⁰ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁷⁰¹ VGMA, HD 1158, s. 93.

⁷⁰² VGMA, HD 1098, s. 183.

⁷⁰³ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

statüsünde olan mabede hatip atamasının yapılmasıyla yapı camiye çevrilmiştir.⁷⁰⁴ Mescitken herhangi bir kaydı bulunmayan yapının camiye çevrilmesinden sonra imam, müezzin ve ferraş atamaları yapılmıştır.⁷⁰⁵ Caminin banisi Hacı Nimetullah'ın, Zî'l-hicce 1123/ Ocak-Şubat 1712'de müteveli olarak görevinin yenilenmesi, bu görevi önceden de yaptığını göstermektedir.⁷⁰⁶ Öte yandan Rebî'ü'l-âhir 1124/ Mayıs-Haziran 1712'de cuma günü müezzin ve ser-müezzin atanması, kısa sürede caminin cemaatinin çoğaldığını göstermektedir.⁷⁰⁷ 1862 yılında yapı mescit statüsünde olup 1.040 akçe geliri ve gideri vardı.⁷⁰⁸ Günümüzde Annap⁷⁰⁹ veya İnnap Camii olarak anılan Hacı Nimetullah Camii'nde 7 Nisan 1902 tarihinde müteveli ve nazır olan Askerizade Kasım Efendi bin Ahmed'in ölmesi üzerine Mehmed'in göreve getirilmesi caminin bu tarihe kadar aktif olarak kullanıldığını göstermektedir.⁷¹⁰ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun bir süre harabe durumda kalan cami, yıktırılarak yerine betonarme yapıda yeniden inşa edilmiştir ve günümüzde hâlâ aktif durumdadır.⁷¹¹

Dini Hizmet Elemanları

7.1. İmam

Camiye, Cemâziye'l-evvel 1120/ Temmuz-Ağustos 1708'de, imam lazım olduğu için iki akçe ile Salih atanmıştır.⁷¹² İki akçe ile görevli Abdullah'ın görevde herhangi bir kusuru yokken Salih müdahale etmiş ama görev, yeniden Abdullah'a verilmiştir.⁷¹³ Beş akçe ile görevli Salih'in elinden görevini alan Seyyid Abdullah haksızlık yaptığından görevden alınarak eskiden olduğu gibi imamlık Şeyh Salih'e verilmiştir.⁷¹⁴ İkili arasında bir mücadele olduğu anlaşılmaktadır. Tekrar göreve getirilen Salih hayatını kaybedince yerine önceki sahibi olan ulemadan Şeyh Abdullah getirilmiştir.⁷¹⁵ Şeyh Salih öldükten sonra görevi oğlu Şeyh Ahmed'e kalması gerekirken Abdullah, imamet ve hitabeti alarak haksızlık yapınca görev elinden alınarak

⁷⁰⁴ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁷⁰⁵ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁷⁰⁶ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁷⁰⁷ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁷⁰⁸ BOA, EV. d 17135, v. 12b.

⁷⁰⁹ Erez, a.g.t., s. 88.

⁷¹⁰ Erez, a.g.t., s. 87-88.

⁷¹¹ Kürkçüoğlu, Şanlıurfa İli Camileri, s. 160.

⁷¹² VGMA, HD 1133, s. 138. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722'de imam olan Salih'in aldığı akçe miktarı üç akçe artarak beş akçe olmuş ve aynı kayıta görevi de yenilenmiştir. VGMA, HD 1133, s. 142.

⁷¹³ VGMA, HD 1137, s. 228. 1135/1722-23.

⁷¹⁴ VGMA, HD 1137, s. 229. Zî'l-hicce 1136/ Ağustos-Eylül 1724.

⁷¹⁵ VGMA, HD 1083, s. 201. Cumâde'l-âhir 1138/ Şubat-Mart 1726.

Şeyh Ahmed'e verilmiştir.⁷¹⁶ Şeyh Ahmed, görevi kendi rızasıyla bırakınca yerine öz kardeşi Şeyh İsmail geçmiştir.⁷¹⁷ İmamlık evlada verilmesi şart iken Şeyh İsmail bir şekilde kendi üzerine berat ettirmiş daha sonra görevi terk edince haber verilmesiyle imamet Şeyh İsmail'den alınarak Seyyid İbrahim bin Hacı Ahmed'e verilmiştir.⁷¹⁸ Seyyid İbrahim bin Ahmed çocuk sahibi olmadan hayatını kaybettiğinden Muharrem 1239/ Eylül-Ekim 1823'te görev Seyyid Nimetullah bin Hacı Ahmed'e verilmiştir.⁷¹⁹

7.2. Hatip

Camide Zî'l-ka'de 1119/ Ocak-Şubat 1708'de bir akçe ile göreve Ebu Bekir'in atanmasıyla yapı, mescit statüsünden camiye yükselmiştir.⁷²⁰ Bundan sonra hatip atamaları kayıtlarda kesintiye uğramış ve Ebu Bekir'in akıbeti ile ilgili bir kayda rastlanmaz. Yirmi yıl sonra hatipliğin Şeyh Ahmed'de olduğu görülmektedir.⁷²¹ Askerzade Hacı Ahmed hayatını kaybedince Askerzade Hacı İsmail kendi üzerine berat ettirmiştir. Ancak müdahale edilerek görev, Hacı Osman'a verilmiştir.⁷²² Hacı Osman, Muharrem 1239/ Eylül-Ekim 1823'te çocuksuz ölünce yerine Askerizade Seyyid Nimetullah bin Hacı Ahmed atanmıştır.⁷²³

7.3. Müezzinler

Camide görevli müezzin, Cuma müezzini ve ser-müezzin olduğu anlaşılmaktadır. Müezzinliğin ilk ve tek kaydında Cemâziye'l-evvel 1120/ Temmuz-Ağustos 1708'de camide müezzin olmadığı için bir akçe ile Numan atanmıştır.⁷²⁴ Rebî'ü'l-âhir 1124/ Mayıs-Haziran 1712 yılında caminin cuma müezzini ve ser-müezzini olmadığı için bir akçe ile Abdullatif görevlendirilmiştir.⁷²⁵

İdari Hizmet Elemanları

⁷¹⁶ VGMA, HD 1144, s. 187. Zî'l-ka'de 1140/ Haziran-Temmuz 1728. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de Şeyh Ahmed'in görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁷¹⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 147. Cemâziye'l-âhir 1152/ Eylül-Ekim 1739.

⁷¹⁸ VGMA, HD 1078, s. 36. Rebî'ü'l-âhir 1195/ Mart-Nisan 1781.

⁷¹⁹ VGMA, HD 542, s. 33.

⁷²⁰ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁷²¹ VGMA, HD 1144, s. 187. Zî'l-ka'de 1140/ Haziran-Temmuz 1728. Hatip ve imam görevini birlikte yürüten Şeyh Ahmed'in Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁷²² VGMA, HD 1080, s. 64. Şa'bân 1187/ Ekim-Kasım 1187. Rebî'ü'l-âhir 1189/ Ağustos-Eylül 1775 yılında görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1158, s. 93.

⁷²³ VGMA, HD 542, s. 33.

⁷²⁴ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁷²⁵ VGMA, HD 1098, s. 183. Bu iki görevi birlikte yürüten Abdullatif'in Muharrem 1154/ Mart-Nisan 1741'de görevleri yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2 s. 147.

7.4. Mütevellî

Caminin banisi Hacı Nimetullah, Zî'l-hicce 1123/ Ocak-Şubat 1712'de, caminin mütevellîsidir. Aynı kayıta görevinin yenilendiği görülmektedir.⁷²⁶ Başka mütevellî kaydı bulunmamaktadır.

7.5. Nazır-Cabî

Camide nazır ve cabî olan Osman'ın elinde beratı olmadığı için, Zî'l-ka'de 1133/ Ağustos-Eylül 1721'de, ikişer akçe ücretle berat verilmiştir. Bu kayıttan Osman'ın önceki tarihlerde bu görevleri yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu görevlerle ilgili başka kayıt yoktur.

Sosyal Hizmet Elemanları

7.6. Ferraş-Kayyım

Mescitten camiye çevrilmesinden kısa bir süre sonra Cemâziye'l-evvel 1120/ Temmuz-Ağustos 1708'de camide ferraş olmadığı için bir akçe ile Osman atanmıştır.⁷²⁷ Daha sonraki kayıta aldığı ücretin bir akçe arttığı görülmektedir. Yine aynı kayıta görevi terk ettiği için yerine İbrahim atanmıştır.⁷²⁸ Son kayıta ise iki akçe ile ferraş İbrahim, Muharrem 1138/ Eylül-Ekim 1725'te hayatını kaybedince görev, İsmail Halife'ye verilmiştir.⁷²⁹

7.7. Loğkeş

Kayıtlarda tek loğkeş kaydı bulunmaktadır. Buna göre Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721'de loğkeş olmadığı için iki akçe ile Osman atanmıştır.⁷³⁰

8. Fatma Hatun Camii

Fatma Hatun tarafından Meydan Mahallesi'nde inşa edilmiştir.⁷³¹ Fakat caminin inşa edildiği tarih ve Fatma Hatun'un kim olduğu bilinmemektedir. XVI. yüzyılda bu isimle anılan bir cami⁷³² olmamakla beraber hurufat defterlerinde caminin geçtiği ilk kayıt XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Bu kayda göre Receb 1111/ Aralık-Ocak 1699-1700'de hatip olan Abdulkadir'in ehil olmamasından dolayı göreve Hasan'ın göreve getirilmesi ile Abdulkadir'in

⁷²⁶ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁷²⁷ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁷²⁸ VGMA, HD 1133, s. 141. Rebî'ü'l-evvel 1132/ Ocak-Şubat 1720.

⁷²⁹ VGMA, HD 1083, s. 201.

⁷³⁰ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁷³¹ VGMA, HD 1074, s. 45; Sadece bir kayıta caminin geçtiği mahalle "Alacaburç nam mahallle" olarak geçmiştir. VGMA, HD 1075, s. 29.

⁷³² Yılmaz, a.g.t., s. 35.

bu göreve önceden başladığı düşünülürse caminin kuruluş tarihinin ilk kayıttakinden daha eski olduğu söylenebilir.⁷³³ Yapıda genelde imamet ve hitabet görevleri aynı kişi tarafından yürütülmüştür.⁷³⁴ Hatip atamaları imam atamalarından daha önce başlamıştır.⁷³⁵ Sadece tek müezzin kaydı bulunmaktadır.⁷³⁶ 1862'deki kayıtlarda mescit statüsünde geçen yapının 220 akçe gideri ve geliri vardı.⁷³⁷ Caminin bu tarihte kaydının olması, yapının hâlâ ayakta olduğunu göstermektedir. Fakat günümüzde bu isimle anılan bir caminin bir yoktur. Yapının hurufat defterlerinde geçen görevlileri ve aldıkları ücretlere dair kayıtlar aşağıdaki gibidir.

Dini Hizmet Elemanları

8.1. İmam-Hatip

İmam ve hatip kayıtları birbirinin devamı olmakla beraber bazı kayıtlarda hatip bazılarında ise imam adı geçmemektedir. O yüzden bu kayıtlar tek başlık altında değerlendirilmiştir. Receb 1111/ Aralık-Ocak 1699-1700'de görevli Abdulkadir ehil olmadığından görevleri elinden alınarak Hasan'a verilmiştir.⁷³⁸ Hasan, altmış yıl görev yaptıktan sonra hayatını kaybettiği için imamet ve hitabet görevleri Ahmed Halife'ye verilmiştir.⁷³⁹ Üç akçe ile imam ve hatip olan Hasan'ın görevini Ahmed almış fakat görevini yapmadığı için görev tekrar Hasan'a verilmiştir.⁷⁴⁰ İmam-hatip Molla Hasan, görevini terk ederek eşiyle birlikte baba tarafından akrabalarının yanına taşınmasıyla görevler önceki sahibi Şeyh Ahmed bin Ebu Bekir'e verilmiştir.⁷⁴¹ İmam ve hatipliğin son kaydında otuz yıl üç akçeyle görev yaptıktan sonra Zî'l-hicce 1202/ Eylül-Ekim 1788 yılında çocuk sahibi olmadan hayatını kaybeden Ahmed'in yerine Mustafa bin Hacı Ebu Bekir geçmiştir.⁷⁴²

8.2. Müezzin

⁷³³ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁷³⁴ VGMA, HD 1079/1, s. 115.

⁷³⁵ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁷³⁶ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁷³⁷ BOA, EV. d 17135, v. 13a.

⁷³⁸ VGMA, HD 1098, s. 180. Bir akçe ile görevli Hasan'ın Cemâziye'l-âhir 1120/ Ağustos-Eylül 1708 ve ardından Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731 yılında görevleri yenilenmiştir. VGMA, HD 1133, s. 138; VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁷³⁹ VGMA, HD 1079/1, s. 114. Rebî'ü'l-âhir 1161/ Mart-Nisan 1748.

⁷⁴⁰ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Şevvâl 1162/ Eylül-Ekim 1749. Üç akçe görevli Hasan'ın, Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755 ve Ramazan 1172/ Nisan-Mayıs 1759'da görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 95; VGMA, HD 1097, s. 97.

⁷⁴¹ VGMA, HD 1075, s. 29. Muharrem 1182/ Mayıs-Haziran 1768.

⁷⁴² VGMA, HD 1074, s. 45.

Müezzinlik görevi ile ilgili tek kayıt bulunmaktadır. Bu kayda göre Receb 1111/ Aralık-Ocak 1699-1700'de camide müezzin olmadığından bir akçe ile Abdurrahman görevlendirilmiştir.⁷⁴³

İdari Hizmet Elemanları

8.3. Müteveli

Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te camiye müteveli lazım olduğu için bir akçe ile Hasan atanmıştır. Bir akçeyle görevli Hasan'ın, Şevvâl 1162/ Eylül-Ekim 1749'da görevi yenilenmiştir. Fakat bu kez görevini herhangi bir ücret almadan idame ettirmiştir.⁷⁴⁴ Kayıtlarda başka müteveli kaydı bulunmamaktadır.

Sosyal Hizmet Elemanları

8.4. Ferraş

Camide tek ferraş kaydı vardır. Buna göre, Zî'l-ka'de 1133/ Ağustos-Eylül 1721'de, bir akçe ile görevli Ahmed görevini terk ettiği için ferraşlık, Kasım'a verilmiştir.⁷⁴⁵

8.5. Loğkeş

Kayıtlarda loğkeşlik ile ilgili iki kayıt bulunmaktadır. İlkinde Zî'l-ka'de 1119/ Ocak-Şubat 1708'de, caminin loğkeş ihtiyacı olduğundan bir akçe ile Ebu Bekir atanmıştır.⁷⁴⁶ İkincisinde ise bir akçe ücretle görevli Ebu Bekir'in görevi artık ücretsiz yaptığı anlaşılmaktadır. Aynı kayıta Ebu Bekir hayatını kaybettiği için yerine Hasan geçmiştir.⁷⁴⁷

9. Kale Camii

Birecik Kalesi'nin iç kale kısmında⁷⁴⁸ bulunan caminin günümüzde herhangi bir kalıntısı olmadığından ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Evliya Çelebi'nin iç hisarda bahsetmiş olduğu Selim Han Camii⁷⁴⁹, Kale Camii olabilir. Max Freiherrn von Oppenheim'in yapıya ait kaydetmiş olduğu kitabede bu caminin 700/1301 yılında Sultan Melik Mansur'un oğlu Sultan Melik el-Nasır ebi'l-Me'ali Muhammed zamanında yenilendiği

⁷⁴³ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁷⁴⁴ VGMA, HD 1079/1, s. 115.

⁷⁴⁵ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁷⁴⁶ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁷⁴⁷ VGMA, HD 1083, s. 201. Cumâde'l-âhir 1138/ Şubat-Mart 1726.

⁷⁴⁸ VGMA, HD 1144, s. 188.

⁷⁴⁹ Bostancı, a.g.m., s. 188.

yazmaktadır. Sultan Melik Nasır, babasından sonra aralıklarla (1293-1294)-(1299-1309)-(1310-1341) yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Caminin yenilendiği tarih, ikinci saltanat dönemine denk gelmiştir.⁷⁵⁰ Hurufat defterlerinin tutulmaya başlandığı dönem olan XVII. yüzyılın sonlarına doğru cami kayıtları başlayıp⁷⁵¹ 1829 yılına kadar sürmüştür.⁷⁵² İmam ve hatip görevini aynı kişi tarafından yürütülmüştür.⁷⁵³ Her camide görev yapan müezzin kaydına Kale Camii'nde rastlanmamaktadır. Caminin 1862 yılında 2.117 akçe gelir ve 220 akçe giderinin kaydedilmesi⁷⁵⁴ yapının bu tarihte ayakta olduğunu göstermektedir. Camide görev yapan elemanların kayıtları şu şekildedir;

Dini Hizmet Elemanları

9.1. İmam-Hatip

İmamet ve hitabet görevlerini tek kişi yürüttüğünden aynı başlık altında değerlendirilmiştir. Cemâziye'l-evvel 1104/ Ocak-Şubat 1693'te imam ve hatip olan Hüseyin kendi isteğiyle görevi terk etmesine rağmen göreve gelen kişinin ismi geçmemektedir.⁷⁵⁵ Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te görevlerin Abdullah'a verildiği anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta iki akçe ile görevli Abdullah'ın elinden görevler alınarak Hacı Mustafa'ya verilmiştir.⁷⁵⁶ Bir sonraki kayıta Abdullah'ın hayatını kaybettiği için görevlerin elinden alındığı ve yerine geçen Mustafa'nın da oğlu olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵⁷ Son kayıta ise Hacı Mustafa hayatını kaybettiği için Zî'l-ka'de 1142/ Mayıs-Haziran 1730'da yerine Ali atanmıştır.⁷⁵⁸

İdari Hizmet Elemanları

9.2. Müteveli

Camiye yapılan müteveli atamalarında bazı karışıklıklar vardır. Birden fazla müteveli olduğu için kayıtlar ayrı ayrı değerlendirilmiştir. İlk kayıta Rebî'ü'l-âhir 1103/ Aralık-Ocak 1691-92'de iki akçe ile müteveli olan Ferhad vakfa zarar verdiği için görevden alınıp görev,

⁷⁵⁰ Şafakçı-Demir, a.g.m., s. 145.

⁷⁵¹ VGMA, HD 1143, s. 265.

⁷⁵² VGMA, HD 543, s. 118.

⁷⁵³ VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1098, s. 181.

⁷⁵⁴ BOA, EV. d 17135, v. 12b.

⁷⁵⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁷⁵⁶ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁷⁵⁷ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁷⁵⁸ VGMA, HD 1144, s. 188. Cumâde'l-ûla 1118/ Ağustos-Eylül 1706.

kalede kethüda olan Hüseyin'e verilmiştir.⁷⁵⁹ Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718'de tevliyet görevinin yanında nezaret görevi de verilen Hüseyin'in, hayatını kaybetmesiyle yerine Mehmed Emin atanmıştır.⁷⁶⁰ Müteveli ve nazır olan Mehmed'e bazı kişiler müdahale etse de Mehmed görevinde bırakılmıştır.⁷⁶¹ İki akçe ile Mehmed görevde iken diğer Mehmed görevi alıp haksızlık yapınca görevi feshedilerek asıl sahibi Mehmed'e beratı gereği görev geri verilmiştir.⁷⁶²

Bir akçe ile görevli diğer müteveli Abdussabur'a, Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da, Ali müdahale etse de Abdussabur görevinde bırakılmıştır.⁷⁶³ Cumâde'l-âhir 1115/ Ekim-Kasım 1703 yılındaki kayıta Abdussabur'un aldığı ücrete bir akçe zam yapıldığı görülmekte ve yine aynı kayıta görevden alınarak yerine Molla Abdullah'ın geçtiği anlatılmaktadır.⁷⁶⁴ Daha sonra Abdullah görevden alınmış ve görev Seyyid Ali'ye verilmiştir.⁷⁶⁵ İki akçe ile müteveli Ali'nin görevi feshedilmiş ve yerine Şeyh Mehmed atanmıştır.⁷⁶⁶ Görevden neden alındığına dair bilgi bulunmamaktadır.

Cemâziye'l-evvel 1125/ Mayıs-Haziran 1719'da müteveli olan Şeyh Ahmed beratını kaybettiği için tekrar berat verilmiştir.⁷⁶⁷ Ali'nin vefatından sonra göreve getirilen Şeyh Mehmed ve beratını kaybettiği için beratı yenilen Şeyh Ahmed, vakfa zarar verdikleri için görevleri feshedilerek yerlerine Seyyid Ahmed görevlendirilmiştir.⁷⁶⁸ İki akçe ile görevli Seyyid Ahmed, çevresine zarar veren biri olduğu için görevden alınarak bir akçe ile Mehmed'e verilmiştir.⁷⁶⁹ 1135/ 1722/23 yılında Mehmed ve Seyyid kendi istekleri doğrultusunda görevi kendi üzerlerine almışlardı. Bunlar caminin tamir ve onarım gereken yerleriyle uğraşmamaları, vakıf gelirinden yararlanan kişilere yardım etmemeleri ve görevlerinde tembellik

⁷⁵⁹ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁷⁶⁰ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁷⁶¹ VGMA, HD 1133, s. 141. Cemâziyel'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719.

⁷⁶² VGMA, HD 1137, s. 228. Cemâziye'l-âhir 1136/ Şubat-Mart 1724.

⁷⁶³ VGMA, HD 1140, s. 197.

⁷⁶⁴ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁷⁶⁵ VGMA, HD 1098, s. 181. Rebî'ü'l-evvel Haziran-Temmuz 1705.

⁷⁶⁶ VGMA, HD 1098, s. 183. Şevvâl 1118/ Ocak-Şubat 1707.

⁷⁶⁷ VGMA, HD 1133, s. 139.

⁷⁶⁸ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁷⁶⁹ VGMA, HD 1133, s. 141. Receb 1132/ Mayıs-Haziran 1720.

yapmalarından dolayı görevden alınarak yerlerine Hacı Ahmed atanmıştır⁷⁷⁰ Daha sonra Hacı Ahmed kendi rızasıyla görevi Seyyid Mehmed'e bırakmıştır.⁷⁷¹ Seyyid Mehmed, kendi istekleri için vakfa zarar verdiğinden dolayı görevi feshedilerek Abdullah'a verilmiştir.⁷⁷² Müteveli Abdullah hayatını kaybetmesi ve iki akçe ile nazır diğer Abdullah'ın da görevi terk etmesi üzerine görevler Seyyid Ahmed bin Ebu Bekir'e verilmiştir.⁷⁷³ Müteveli ve iki akçe ile nazır olan Seyyid Ahmed hayatını kaybettiğinden göreve Abdulkadir Halife atanmıştır.⁷⁷⁴ Akabinde Abdulkadir kendi isteğiyle görevi Molla Mehmed Halife'ye bırakmıştır.⁷⁷⁵ Seyyid Ahmed öldü deyip görevi eline alan Abdulkadir Halife, haksızlık yapınca görevi feshedilmiş ve ondan sonra göreve getirilen Mehmed'in de elinden görev alınarak Seyyid Ahmed'e verilmiştir.⁷⁷⁶ İki akçe ile görevli Seyyid Ahmed çocuk sahibi olmadan ölünce göreve Ali bin Abdullah atanmıştır.⁷⁷⁷ Elli üç yıl iki akçe ile görevde kaldıktan sonra hayatını kaybeden Ali bin Abdullah'ın çocuksuz öldüğünü ahaliden Seyyid Mustafa ve Seyyid Salih'in haber vermesi üzerine görev Seyyid Abdulkadir'e verilmiştir.⁷⁷⁸ Muharrem 1245/ Temmuz-Ağustos 1829 tarihinde, iki akçe ile görevli Seyyid Abdulkadir kendi isteğiyle görevi Seyyid Ahmed bin Ebu Bekir'e bırakmıştır.⁷⁷⁹

9.3. Nazır

İlk nazır kaydında yarım akçe ile görev yapan Abdullah'ın görevinin feshedilerek Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te yerine İbrahim'in atandığı anlatılmıştır.⁷⁸⁰ Bir yıl sonra ise İbrahim'in akıbeti bilinmemekle beraber iki akçe ile nazır Abdullah vefat edince görev Hacı Mustafa'ya verilmiştir.⁷⁸¹ Fakat bundan sonra on üç yıl görev kesintiye uğramış Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718'de nezaret ve tevliyet görevlerinin Hüseyin'de olduğu görülmektedir. Aynı kayda göre Hüseyin hayatını kaybettiği için yerine Mehmed Emin geçmiştir.⁷⁸² Müteveli

⁷⁷⁰ VGMA, HD 1137, s. 228. Dört akçe ile görevli Hacı Ahmed beratını kaybettiği için Muharrem 1137/ Eylül-Ekim 1724 yılında beratı yenilenmiştir. VGMA, HD 1137, s. 229.

⁷⁷¹ VGMA, HD 1137, s. 229.

⁷⁷² VGMA, HD 1143, s. 182. Ramazan 1139/ Nisan-Mayıs 1727.

⁷⁷³ VGMA, HD 1079/2, s. 143. Muharrem 1144/ Temmuz-Ağustos 1731.

⁷⁷⁴ VGMA, HD 1097, s. 95. Safer 1169/ Kasım-Aralık 1755.

⁷⁷⁵ VGMA, HD 1097, s. 96. Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56.

⁷⁷⁶ VGMA, HD 1097, s. 96. Şevvâl 1169/ Haziran-Temmuz 1756.

⁷⁷⁷ VGMA, HD 1075, s. 29. Cemâziyel'l-evvel 1181/ Eylül-Ekim 1767.

⁷⁷⁸ VGMA, HD 540, s. 124. Cemâziyel'l-evvel 1234/ Şubat-Mart 1819.

⁷⁷⁹ VGMA, HD 543, s. 118.

⁷⁸⁰ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁷⁸¹ VGMA, HD 1098, s. 183. Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706.

⁷⁸² VGMA, HD 1133, s. 140.

ve nazır Mehmed'e bazı kişiler tarafından müdahale edilse de görevine devam etmiştir.⁷⁸³ Zî'l-ka'de 1136/ Temmuz-Ağustos 1724'te nazır olmadığı için iki akçe ile görev, Ahmed'e verilmiştir. Bu kayıttan nazırlık görevinin daha önceki bir tarihte Mehmed'den alındığı anlaşılmaktadır. İki akçe ile nazırlığa getiren Ahmed'in ismi olup kendisi görevde olmadığı için görevden alınarak yerine Abdullah atanmıştır.⁷⁸⁴ İki akçe nazır olan Abdullah görevi terk ettiği için, müteveli Abdullah ise hayatını kaybettiğinden bu iki göreve Seyyid Ahmed bin Ebu Bekir atanmıştır.⁷⁸⁵ Seyyid Ahmed'den sonra göreve Abdulkadir Halife getirilmiştir.⁷⁸⁶ Müteveli ve iki akçe ile nazır olan Abdulkadir kendi isteğiyle görevi Molla Mehmed Halife'ye bırakmıştır.⁷⁸⁷ Seyyid Ahmed'in görevinde herhangi bir kusuru yokken sonradan Abdulkadir gelip *Seyyid Ahmed öldü* deyip görevi kendi üzerine alıp haksızlık yapmıştır. Durum böyle olunca Abdulkadir ve daha sonra görevi bıraktığı Mehmed görevden uzaklaştırılarak tevliyet ve nezaret önceki sahibi Seyyid Ahmed'e verilmiştir.⁷⁸⁸ Nazırlığın son kaydında iki akçe ile görevli Seyyid Ahmed'in on dokuz yıl görevde kaldıktan sonra, Ramazan 1188/ Kasım-Aralık 1774'te, hayatını kaybetmesiyle göreve Şeyh Mehmed atanmıştır.⁷⁸⁹

9.4. Kâtip-Cabi-Loğkeş

Bu üç görevin birlikte yürütüldüğüne dair işaretler vardır. Kâtip ve cabi olarak hurufat defterlerinde ilk kayıt, Safer 1124/ Mart-Nisan 1712'ye aittir. Camide bu görevliler olmadığından Şeyh Ahmed atanmıştır.⁷⁹⁰ Şeyh Ahmed'in bundan sonraki durumu ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. On iki yıl sonra camiye yine cabi ve kâtip olmadığı için dört akçe ile Şeyh Yakub görevlendirilmiştir.⁷⁹¹ Kâtip kayıtları bu kayıtle son bulmaktadır. Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da Mehmed Halife'nin cabi ve loğkeş görevlerinin yenilenmesi, bu görevleri daha önceden de yaptığını göstermektedir.⁷⁹² Bu görevlilerin son kaydında Cumâde'l-âhir 1192/ Mayıs-Haziran 1778 yılında cabi Mehmed Halife'nin çocuk sahibi olmadan

⁷⁸³ VGMA, HD 1137, s. 229. Cemâziyel'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719.

⁷⁸⁴ VGMA, HD 1143, s. 265. Ramazan 1139/ Nisan-Mayıs 1727.

⁷⁸⁵ VGMA, HD 1140, s. 196. Muharrem 1144/ Temmuz-Ağustos 1731.

⁷⁸⁶ VGMA, HD 1097, s. 95. Safer 1169/ Kasım-Aralık 1169.

⁷⁸⁷ VGMA, HD 1097, s. 96. Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56.

⁷⁸⁸ VGMA, HD 1097, s. 96. Şevvâl 1169/ Haziran-Temmuz 1756.

⁷⁸⁹ VGMA, HD 1080, s. 64

⁷⁹⁰ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁷⁹¹ VGMA, HD 1137, s. 229. Zî'l-hicce 1136/ Ağustos-Eylül 1724.

⁷⁹² VGMA, HD 1097, s. 95.

ölmesinden sonra görev Şeyh Mehmed'e verilmiştir.⁷⁹³ Cabi görevinin yanında loğkeş görevinin de devam edip etmediğiyle ilgili kayıta bilgi bulunmamaktadır.

Sosyal Hizmet Elemanları

9.5. Ferraş

Camide ferraş olmadığından dolayı, Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699'da, bir akçe ücretle Abdurrezzak görevlendirilmiştir.⁷⁹⁴ Yirmi yedi yıl görevde kaldığı sürece aldığı akçe miktarı iki akçe artarak üç akçe olan Abdurrezzak, hayatını kaybedince yerine oğlu Abdurrahman geçmiştir.⁷⁹⁵ Bundan sonra ferraş kaydı kesintiye uğramış ve Abdurrahman'ın durumunun ne olduğu bilinmemektedir. Cumâde'l-âhîr 1163/ Mayıs-Haziran 1750'de camide ferraş olmadığı için iki akçe ile göreve getirilen Derviş Mehmed bin Abdulkadir'in görevinin yenilenmesi Derviş Mehmed'in daha önceden bu görevi yürüttüğünü göstermektedir.⁷⁹⁶

9.6. Loğkeş

Loğkeş ve cabi görevini aynı kişi yürüttüğü için loğkeş kaydı cabi kaydının altında değerlendirmeye alınmıştır.

10. Ahmed Bey Camii

Ahmed Bey tarafından inşa edilen caminin⁷⁹⁷ bulunduğu yer, üç kayıta Tedrib Mahallesi,⁷⁹⁸ birer kayıta ise Ruha Kapusu⁷⁹⁹ ve Merkez Mahallesi⁸⁰⁰ olarak geçmektedir. Caminin ne zaman inşa edildiği ile banî Ahmed Bey'in kim olduğu bilinmemektedir. Şevvâl 1113/ Mart 1702'deki kayıta Ahmed Bey'in hayatta olmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁰¹ XVI. yüzyılda bu isimle bir cami⁸⁰² olmamakla beraber, caminin hurufat defterlerinde ilk kaydına XVII. yüzyılının son çeyreğinde rastlanılmaktadır.⁸⁰³ İlk kayıtlarda mescit olarak geçen mabede

⁷⁹³ VGMA, HD 1078, s. 34.

⁷⁹⁴ VGMA, HD 1140, s. 196.

⁷⁹⁵ VGMA, HD 1137, s. 229. Receb 1137/ Mart-Nisan 1725.

⁷⁹⁶ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755'te iki akçe ile görevli Derviş bin Abdulkadir'in görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 95.

⁷⁹⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

⁷⁹⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 145; VGMA, HD 1097, s. 96; VGMA, HD 1075, s. 29.

⁷⁹⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 145.

⁸⁰⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 147.

⁸⁰¹ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁸⁰² Yılmaz, a.g.t., s. 35.

⁸⁰³ VGMA, HD 1098, s. 179.

Şa‘bân 1110/ Şubat-Mart 1699’da bir akçe ile hatip ataması yapılarak camiye çevrilmiştir.⁸⁰⁴ Cami statüsüne geçtikten sonra aynı yıl içerisinde Cemâziye‘l-âhir 1111/ Kasım-Aralık 1699’da cuma müezzini atanması, yapıda cuma namazı kılınmaya başladığını göstermektedir.⁸⁰⁵ Camide imam ve hatip aynı kişidir.⁸⁰⁶ Yapının 1862 yılında mescit statüsünde geçmekle beraber 270 akçe geliri ve aynı miktarda da gideri bulunmaktaydı.⁸⁰⁷ Öte yandan bu tarihte adının geçmesi ayakta olduğunu göstermektedir. Hurufat defterlerinde yapıya dair görevli ve atamaları aşağıdaki gibidir;

Dini Hizmet Elemanları

10.1. İmam

İmam olarak bir akçe ile görevli Hacı Abdullah, Şevvâl 1102/ Haziran-Temmuz 1691’de kendi rızasıyla görevi Abdurrahman’a bıraksa⁸⁰⁸ da bir yıl sonraki kayıta imam Abdullah’ın herhangi bir kusuru yokken bazı kişiler müdahale etse de Abdullah görevine devam etmiştir.⁸⁰⁹ Yine aynı yıl içerisinde imamlık Abdullah üzerindeyken bazı kişiler görevi alıp haksızlık yapınca ellerinden görev alınarak tekrar Abdullah’a verilmiştir.⁸¹⁰ İmam Abdullah kendi rızasıyla görevi Şeyh Abdurrahman’a bırakmıştır.⁸¹¹ Bir akçe ile görevli Abdurrahman, görevi terk edince yerine Şeyh Ali atanmıştır.⁸¹² Abdurrahman üzerinden imamlık görevini alan Ali beratı gereğince görevine devam etmiştir.⁸¹³ İki akçe ile görevli imam Ali’ye vakfın izniyle 1115/ 1703-04’te bir akçe zam yapılmıştır.⁸¹⁴ İmam ve hatip olan Hacı Ali üzerinden Seyyid Ali’nin görevi aldığı anlaşılmaktadır.⁸¹⁵ Üç akçe ile imam ve hatip olan Hacı Ali üzerinden Seyyid Ali ve Seyyid Mustafa alıp haksızlık yapınca görevler, Hacı Ali’ye geri verilmiştir.⁸¹⁶

⁸⁰⁴ VGMA, *HD 1140*, s. 196.

⁸⁰⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

⁸⁰⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 181; VGMA, *HD 1133*, s. 138; VGMA, *HD 1138*, s. 140.

⁸⁰⁷ BOA, *EV. d 17135*, v. 13a.

⁸⁰⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

⁸⁰⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 179. Cemâziye‘l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692.

⁸¹⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 179. Receb 1103/ Mart-Nisan 1692. Üç akçe ile görevli Abdullah’ın Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698’de eski olan beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1140*, s. 195.

⁸¹¹ VGMA, *HD 1140*, s. 196. Rebî‘ü’l-sânî 1110/ Ekim-Kasım 1698.

⁸¹² VGMA, *HD 1140*, s. 197. Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699.

⁸¹³ VGMA, *HD 1098*, s. 180. Rebî‘ü’l-ülâ 1113/ Ağustos-Eylül 1701.

⁸¹⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

⁸¹⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 181; VGMA, *HD 1098*, s. 181. Safer 1117/ Mayıs-Haziran 1705 ve Rebî‘ü’l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705.

⁸¹⁶ VGMA, *HD 1133*, s. 138. Cemâziye‘l-âhir 1120/ Ağustos-Eylül 1708.

Hacı Ali, görevi bırakınca yerine diğer Ali atanmıştır.⁸¹⁷ Ali bin Cuma üç akçe ile yirmi yıl görev yaptıktan sonra görevi terk edince yerine Şeyh Ali geçmiştir.⁸¹⁸ Üç akçe ile imam ve hatip olan Şeyh Ali, kendi rızasıyla görevi iki akçe ile Seyyid Mehmed'e bırakmıştır.⁸¹⁹ Üç akçe ile görevli imam Seyyid Mehmed'in beratının yenilenmesi⁸²⁰ hitabet ve vaizlik görevlerinin Seyyid Mehmed'de olduğunu göstermektedir. Şevvâl 1181/ Şubat-Mart 1768'de iki akçe ile imam olan Seyyid Mehmed görevi terk edince yerine Hafız Şeyh Mehmed atanmıştır.⁸²¹

10.2. Hatip

Şa'bân 1110/ Şubat-Mart 1699'da mescide bir akçe ile hatip Ali atanarak yapı, camiye çevrilmiştir.⁸²² 1115/ 1703-04'te hatip Ali beratını kaybettiği için yeniden berat verilmiştir. Aynı tarihte hatip Ali'ye vakıf izniyle bir akçe zam yapılmıştır.⁸²³ Hatip görevinin yanında imamlık görevi de verilen Ali'nin üzerinden Seyyid Ali almıştır.⁸²⁴ Bu tarihten sonra Şevvâl 1178/ Mart-Nisan 1765'e kadar imam ve hatipliği aynı kişi yürütmüştür. Şevval 1178/ Mart-Nisan 1765'te, Ali kendi rızasıyla görevleri Hüseyin Halife'ye bırakmıştır.⁸²⁵ İki akçe ile görevli Hüseyin, yirmi dört yıl görev yaptıktan Cumâde'l-âhir 1202/ Mart-Nisan 1788 yılında hayatını kaybedince görevleri oğlu Mehmed'e verilmiştir.⁸²⁶

10.3. Müezzinler

Camide reis-i müezzin başta olmak üzere vakitlere ait müezzinler vardı. Camide müezzinlikle ilgili ilk kayıtlarda hangi vakitte müezzin oldukları yazmadığından karışıklıklar ortaya çıkmıştır. İlk kayıtta camide müezzin olmadığından Şevvâl 1102/ Haziran-Temmuz 1691'de göreve Abdullah atanmıştır.⁸²⁷ Abdullah'ın akıbeti bilinmemektedir. Safer 1118/

⁸¹⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718. İki akçe ile imam bir akçe ile hatip olan Ali bin Cuma'nın görevi Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 143.

⁸¹⁸ VGMA, *HD 1079/2*, s. 147. Şa'bân 1152/ Kasım-Aralık 1739.

⁸¹⁹ VGMA, *HD 1079/1*, s. 113. Rebî'ü'l-evvel 1157/ Nisan-Mayıs 1744. İmam ve hatipliğin yanında vaizlik de verilen Seyyid Ahmed'in, Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755 yılında üç akçelik görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1097*, s. 95. İki akçe ile imam ve bir akçe ile hatip ve vaiz olan Ali Halife'nin Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da yine görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1097*, s. 96.

⁸²⁰ VGMA, *HD 1097*, s. 97. Ramazan 1172/ Nisan-Mayıs 1759.

⁸²¹ VGMA, *HD 1075*, s. 29.

⁸²² VGMA, *HD 1140*, s. 196.

⁸²³ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

⁸²⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 181. Safer 1117/ Mayıs-Haziran 1705.

⁸²⁵ VGMA, *HD 1075*, s. 29.

⁸²⁶ VGMA, *HD 1074*, s. 44.

⁸²⁷ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

Mayıs-Haziran 1706'da bir akçe ile müezzin olan Mustafa görevden alınarak Hacı Nebi atanmıştır.⁸²⁸ Bundan sonra Hacı Nebi ile ilgili de bilgi bulunmamaktadır. Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721'de bir akçe ile dört vakitte müezzin olan Mustafa ehil sahibi olmadığından görevi Ebu Bekir'e verilmiştir. Hangi vakitlerde müezzinlik yaptıkları yazılmadığı için bu durum karışıklığa sebep olmuştur. Bir akçe ile görevli Ebu Bekir Zî'l-hicce 1136/ Ağustos-Eylül 1724'te beratını kaybedince yeniden berat verilmiştir.⁸²⁹

Cemâziye'l-âhir 1111/ Kasım-Aralık 1699'da camide cumada reis-i müezzin lazım olduğu için bir akçe ile Bektaş atanmıştır.⁸³⁰ Cumada reis-i müezzin görevinin yanında sabah müezzini görevi de verilen Bektaş, hayatını kaybedince yerine Mehmed geçmiştir.⁸³¹ Son kayıta ise, Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755'te iki akçe ile sabah ve cumada müezzin Mehmed, kırk altı yıl görevde kaldıktan sonra hayatını kaybedince göreve oğlu Mustafa atanmıştır.⁸³²

Öğle ve ikindi müezzinliğine bakıldığında, Receb 1140/ Şubat-Mart 1728'de bir akçe ile öğle ve ikindi de müezzin olan Mustafa başka şehirde yaşadığından görevden alınarak Ebu Bekir bin Hasan atanmıştır. Ebu Bekir bin Hasan'ın durumunun ne olduğu bilinmemekle beraber müezzinliğin son kaydında Safer 1169/ Kasım-Aralık 1755'te bir akçe ile öğle ve ikindi de müezzin, iki akçe ile camide ferraşlık yapan Hasan'ın hayatını kaybetmesiyle görev Mustafa bin Ahmed'e verilmiştir.⁸³³

Akşam ve Yatsı müezzinliğine bakarsak, Cemâziye'l-evvel 1126/ Mayıs-Haziran 1714'te yarım akçe ile sabah, akşam ve yatsıda müezzin olan Mustafa ölünce yerine Hasan atanmıştır.⁸³⁴

İdari Hizmet Elemanları

10.4. Müteveli

⁸²⁸ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁸²⁹ VGMA, HD 1137, s. 229.

⁸³⁰ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁸³¹ VGMA, HD 1133, s. 138. Zî'l-ka'de 1122/ Aralık-Ocak 1710-11.

⁸³² VGMA, HD 1097, s. 95.

⁸³³ VGMA, HD 1097, s. 95.

⁸³⁴ VGMA, HD 1133, s. 139. Hasan'a, Rebî'ü'l-âhir 1139/ Kasım-Aralık 1726'da beratını kaybettiği için yeniden berat verilmiştir. VGMA, HD 1143, s. 265.

Vakfiyedeki şartları doğrultusunda iki akçe ile müteveli olan Hacı Sefer, Şa'bân 1110/ Ağustos-Eylül 1698'de hayatını kaybettiği için yerine oğlu Seyyid Hacı Bektaş atanmıştır.⁸³⁵ Seyyid Bektaş vefat edince yerine oğlu Seyyid Hasan geçmiştir.⁸³⁶ Kırk dört yıl görevde kaldıktan sonra vefat eden Seyyid Hasan'ın yerine oğlu Seyyid Mehmed atanmıştır.⁸³⁷ İki akçe ile görevli Seyyid Mehmed'in zamanında caminin vakfı harabe ve perişan olduğu için Seyyid Mehmed görevden alınarak yerine camiyi inşa edenin oğullarından Seyyid Hacı Ali getirilmiştir.⁸³⁸ İki akçe ücretle görevli Seyyid Ali'ye iki akçe ücretle nazırlık görevi de verilmiştir. Yine aynı kayıta Seyyid Ali bin Seyyid Hasan, çocuksuz ölünce Zî'l-hicce 1202/ Eylül-Ekim 1788'de yerine kardeşi Seyyid Mehmed bin Hasan geçmiştir.⁸³⁹

10.5. Nazır

Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718'de, iki akçe ile nazır olan Ahmed hayatını kaybedince yerine Seyyid Ali atanmıştır.⁸⁴⁰ Nazır Seyyid Ali, on altı yıl görevde kaldıktan sonra nazırlığa Seyyid Bektaş getirilmiştir.⁸⁴¹ Bundan sonraki kayıtlarda Seyyid Bektaş'ın akıbeti ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Ramazan 1147/ Ocak-Şubat 1735'te, camide nazır olmadığı için Hüseyin bin Hacı İsmail atanmıştır.⁸⁴² İki akçe ile görevli Hüseyin bin Hacı İsmail kendi isteğiyle görevi bırakınca yerine Hasan bin Seyyid Bektaş geçmiştir.⁸⁴³ Bir yıl sonra iki akçe ile görevli Seyyid Hasan vefat edince yerine oğlu Mehmed Emin Halife atanmıştır.⁸⁴⁴ Mehmed Emin'in Cumâde'l-âhir 1197/ Mayıs-Haziran 1783'te hayatını kaybetmesiyle göreve Seyyid Hacı Ali getirilmiştir.⁸⁴⁵ Zî'l-hicce 1202/ Eylül-Ekim 1788'de Seyyid Ali bin Seyyid Hasan çocuksuz hayatını kaybedince yerine kardeşi Seyyid Mehmed bin Seyyid Hasan atanmıştır.⁸⁴⁶

⁸³⁵ VGMA, *HD 1140*, s. 196. İki akçe ile vakfiyedeki şartlar doğrultusunda göreve getirilen Seyyid Hacı Bektaş'ın Zî'l-hicce 1117/ Mart-Nisan 1706 yılında görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1098*, s. 182.

⁸³⁶ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144. Safer 1145/ Temmuz-Ağustos 1732. İki akçe ile göreve getirilen Seyyid Hasan'ın Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1097*, s. 96.

⁸³⁷ VGMA, *HD 1078*, s. 34. Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775.

⁸³⁸ VGMA, *HD 1078*, s. 36. Safer 1197/Ocak-Şubat 1738.

⁸³⁹ VGMA, *HD 1074*, s. 45.

⁸⁴⁰ VGMA, *HD 1133*, s. 140.

⁸⁴¹ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144. Receb 1146/ Aralık-Ocak 1733-34.

⁸⁴² VGMA, *HD 1079/2*, s. 145.

⁸⁴³ VGMA, *HD 1079/1*, s. 113. Rebî'ü'l-âhir 1159/ Nisan-Mayıs 1746. Göreve getirilen Seyyid Bektaş'ın, Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1097*, s. 96.

⁸⁴⁴ VGMA, *HD 1097*, s. 97. Zî'l-ka'de 1170/ Temmuz-Ağustos 1757.

⁸⁴⁵ VGMA, *HD 1078*, s. 37.

⁸⁴⁶ VGMA, *HD 1074*, s. 45.

Sosyal Hizmet Elemanları

10.6. Ferraş

Camide iki ferraş kaydı vardır. Zî'l-hicce 1111/ Mayıs-Haziran 1700'de, ferraş Abdi kendi isteğiyle görevi oğlu Ebu Bekir'e bırakmıştır.⁸⁴⁷ Son kayıta da Ebu Bekir'in görevi ile ilgili bilgi bulunmamakla beraber bir akçe ile müezzin ve iki akçe ile ferraş olan Hasan, Safer 1169/ Kasım-Aralık 1755'te hayatını kaybedince yerine Mustafa bin Ahmed geçmiştir.⁸⁴⁸

10.7. Loğkeş-Suyolcusu

Şevvâl 1113/ Mart 1702'de, caminin loğkeş ve suyolcusu olmadığı için bu görevlere Yusuf getirilmiştir. Camideki tek suyolcusu kaydı bu kayıttır.⁸⁴⁹ Yusuf'un durumun ne olduğu hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Yirmi üç yıl sonra Zî'l-ka'de 1136/ Temmuz-Ağustos 1724'te, camide loğkeş olmadığı için yarım akçe ile göreve getirilen Mehmed bin Yakub'un beratın yenilenmiştir. Bu durum, daha önce bu görevi yaptığını göstermektedir.⁸⁵⁰ Ramazan 1147/ Ocak-Şubat 1735'te loğkeş Mehmed, görevi terk edince görevden alınarak yerine yarım akçe karşılığında İbrahim atanmıştır.⁸⁵¹

11. Hacı Hasan Camii

Meydan Mahallesi'nde bulunan cami, Hacı Hasan tarafından inşa edilmiştir.⁸⁵² Caminin ne zaman inşa edildiği ve Hacı Hasan'ın kim olduğu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. XVI. yüzyılda⁸⁵³ bu isimle bir cami bulunmamakla beraber hurufat kayıtlarından yapı ile ilgili ilk kayda XVII. yüzyılın son çeyreğinde rastlanılmaktadır.⁸⁵⁴ Cami, 1699 yılına kadar "Meydan Mahallesi Mescidi" olarak geçmektedir. Fakat bu tarihten itibaren yapının yeniden inşa edilmesi ve hatip atamasının yapılmasıyla camiye çevrilmiştir.⁸⁵⁵ Mabet bazı kayıtlarda "*Meydan Mahallesi Mescidi*"⁸⁵⁶, cami olduktan sonra "*Meydan Mahallesi Cami*"⁸⁵⁷ ve "*Meydan*

⁸⁴⁷ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁸⁴⁸ VGMA, HD 1097, s. 95.

⁸⁴⁹ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁸⁵⁰ VGMA, HD 1137, s. 229.

⁸⁵¹ VGMA, HD 1079/2, s. 145.

⁸⁵² VGMA, HD 1079/2, s. 146.

⁸⁵³ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

⁸⁵⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁸⁵⁵ VGMA, HD 1140, s. 196.

⁸⁵⁶ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁸⁵⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

Mahallesi Hacı Hasan Camii”⁸⁵⁸ olarak geçmektedir. İmam ve hatip görevini aynı kişi yürütmüştür. İkinci bir imamın atanması da tek imamın yetersiz olduğunu göstermektedir.⁸⁵⁹ Hurufat defterlerinde imam, imam-ı sani, hatip, müezzin, ferraş ve loğkeş gibi görevlilerin atama kayıtları bulunmaktadır. Yapıya ait son bilgi 1768 yılına aittir.⁸⁶⁰ Bu isimle günümüzde bir cami bulunmamaktadır. Yapıda görev yapan görevli atamaları da şu şekildedir;

Dini Hizmet Elemanları

11.1. İmam-Hatip

Rebî‘ü’l-âhir 1118/ Temmuz-Ağustos 1706’da, imam ve müteveli olan Ali vefat edince yerine Davud atanmıştır.⁸⁶¹ Kayıtlar bu tarihten sonra kesintiye uğramıştır ve Davud’un durumu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Şa‘bân 1110/ Şubat-Mart 1699’da, hatip lazım olduğundan dolayı üç akçe ücretle Mehmed atanmıştır. Beş akçe ile imam ve hatip olan Mehmed hayatını kaybettiğinden göreve Abdullah geçmiştir.⁸⁶² Mehmed’e sonradan iki akçe ile imamet görevi verildiği de anlaşılmaktadır. İmam ve hatip Mehmed hayatını kaybettikten sonra Şeyh Hacı Mehmed’e görev verilecekken Abdullah alıp haksızlık yapmıştır. Bu nedenle görev, önceki sahibi Şeyh Hacı Mehmed’e verildi.⁸⁶³ Görev Hacı Mehmed’e verilmişken yine de beş akçe ile Hacı Abdullah’ın görevi yenilenmiştir.⁸⁶⁴ Zî’l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731’de Hacı Abdullah imamet ve hitabet görevlerinden alınarak Hacı Mehmed’e verilmiştir.⁸⁶⁵ İki akçe ile imam Hacı Mehmed başka bir yere taşındığından görevi terk edince görev Mehmed Halife’ye verilmiştir.⁸⁶⁶ Zî’l-ka‘de 1168/ Ağustos-Eylül 1755’te beş akçe ile imam ve hatip olan Hacı Abdullah hayatını kaybettiğinden yerine oğlu Ahmed Halife geçmiştir. Bu kayıtlardan anlaşıldığı gibi Hacı Abdullah ve Hacı Mehmed görevi birlikte yürütmüştür. İki akçe ile imam Mehmed Halife’nin beratı Rebî‘ü’l-âhir 1169/ Ocak-Şubat 1756’da yenilenmiştir.⁸⁶⁷ Son kayıтта

⁸⁵⁸ VGMA, *HD 1144*, s. 187. Bu üç başlık altındaki yapılar incelendiğinde atamalar birbirinin devamı olduğundan hepsi Hacı Hasan Camii adı altında toplanmıştır.

⁸⁵⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 141.

⁸⁶⁰ VGMA, *HD 1075*, s. 29.

⁸⁶¹ VGMA, *HD 1098*, s. 182.

⁸⁶² VGMA, *HD 1144*, s. 187. Rebî‘ü’l-âhir 1141/ Kasım-Aralık 1728.

⁸⁶³ VGMA, *HD 1144*, s. 187. Safer 1142/ Ağustos-Eylül 1729.

⁸⁶⁴ VGMA, *HD 1097/2*, s. 142. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731.

⁸⁶⁵ VGMA, *HD 1079/2*, s. 143.

⁸⁶⁶ VGMA, *HD 1079/1*, s. 113. Muharrem 1155/ Mart-Nisan 1742.

⁸⁶⁷ VGMA, *HD 1097*, s. 96.

ise beş akçe ile imam ve hatip Molla Ahmed çocuk sahibi olmadan ölünce görev Molla Halil'e verilmiştir.

11.2. İmam-ı Sani

Bu görevliye dair tek kayıt bulunmaktadır. Camiye ikinci bir imam lazım olduğundan bir akçe ile göreve getirilen Müslüm'den haksız bir şekilde Molla Abdi aldığından görev, Receb 1133/ Nisan-Mayıs 1721'de tekrar Müslüm'e verilmiştir.⁸⁶⁸

11.3. Müezzin

Cemâziye'l-evvel 1103/ Ocak-Şubat 1692'de müezzin Ahmed vefat edince görev Alaaddin'e verilmiştir. Bir akçe ile müezzin ve ferraş olan Alaaddin hayatını kaybedince bu görevlere oğlu Mehmed atanmıştır.⁸⁶⁹ Alaaddin'e ferraşlık görevi sonradan verilmiş olmalıdır. Müezzinliğin son kaydında ise bir akçe ile görevli Mehmed'in müezzinlik ve ferraşlık görevi Cemâziye'l-evvel 1151/ Ağustos-Eylül 1738'de yenilenmiştir.⁸⁷⁰

İdari Hizmet Elemanları

11.4. Müteveli

Camiye dair tek müteveli kaydı bulunmaktadır. Rebî'ü'l-âhir 1118/ Temmuz-Ağustos 1706'da müteveli ve imam olan Ali hayatını kaybedince görev Davud'a verilmiştir.⁸⁷¹ Dolayısıyla başka görevlilerin tevliyeti de yürüttüğü söylenebilir.

Sosyal Hizmet Elemanları

11.5. Ferraş

Ferraş görevini yapıda birden fazla kişi yürütmüştür. Bunların ilkinde Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698'de, bir akçe ile ferraş olan Hüseyin hayatını kaybedince Şeyhi'ye görev verilmiştir.⁸⁷² Şeyhi'nin görevindeki durumu hakkında bilgiye ulaşılmamıştır. Cumâde'l-âhir 1138/ Şubat-Mart 1726'da Mehmed adlı kişi ferraştır. Aynı kayıta görevi terk etmesinden dolayı ferraş olarak Molla İbrahim atanmıştır.⁸⁷³ Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718'de, müezzin ve

⁸⁶⁸ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁸⁶⁹ VGMA, HD 1133, s. 140. Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718.

⁸⁷⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 146.

⁸⁷¹ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁸⁷² VGMA, HD 1140, s. 195.

⁸⁷³ VGMA, HD 1083, s. 201. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de ferraş İbrahim'in beratı gereğince görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 142.

ferraşlık görevlerini birlikte yürüten Alaaddin, hayatını kaybedince görev oğlu Mehmed'e verilmiştir.⁸⁷⁴ Zî'l-ka'de 1133/ Ağustos-Eylül 1721'de ibadethane de ferraş ve loğkeş olmadığı için bir akçe ile Hamza atanmıştır.⁸⁷⁵ Bu atamalar arasında bir bağlantı kurulamamıştır. Aynı anda birden çok kişinin görev yaptığı söylenebilir.

11.6. Loğkeş

Zî'l-ka'de 1133/ Ağustos-Eylül 1721'de camide ferraş ve loğkeş olmadığı için bir akçe ile Hamza atanmıştır.⁸⁷⁶ Hamza'nın bundan sonraki kayıtlarda ismi geçmemektedir. Receb 1137/ Mart-Nisan 1725 tarihinde loğkeş olmadığı için yarım akçe ile göreve getirilen İbrahim Halife'ye yeniden berat verilmiştir.⁸⁷⁷ Fakat İbrahim Halife'nin göreve getirildiği kayıt yoktur.

11.7. Suyolcusu

Seyyid el-Hasan Camii, Câmî'-i Kebir ve Meydan Mahallesi'ndeki Mahmud Paşa Camii'nin suyolcusu aynı kişilerdi. Buna göre ilk kayıta; Zî'l-ka'de 1138/ Temmuz 1726'da bir akçe ücretle sucu Rızvan beratsız olduğu için yeniden berat verilmiştir.⁸⁷⁸

12. Alacaburç Camii

Alaburç Mescidi gibi şehri çevreleyen surların birinde bulunan bir cami olabilir. Günümüzde bu isimde bir cami olmamakla beraber ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Hurufat defterlerinde cami ile ilgili sadece iki kayıt bulunmaktadır.⁸⁷⁹ Bunlarda imam ataması ile ilgilidir. Aynı yıl içerisinde Alaburç ile Alacaburç isimlerindeki ibadethanelere farklı imam atamaları yapıldığından dolayı ayrı yapılar olarak değerlendirilmiştir.⁸⁸⁰ Caminin zikredildiği yer kayıtlarda Meydan Mahallesi olarak

⁸⁷⁴ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Babası Alaaddin'den sonra göreve getirilen Mehmed Halife'nin müezzin ve ferraşlık görevi Cemâziye'l-evvel 1151/ Ağustos-Eylül 1738'de yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 146.

⁸⁷⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 141.

⁸⁷⁶ VGMA, *HD 1133*, s. 141.

⁸⁷⁷ VGMA, *HD 1137*, s. 229. Yarım akçe ile görevli İbrahim'in Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731 tarihinde beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

⁸⁷⁸ VGMA, *HD 1083*, s. 201. Son kayıta ise, Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de ise suyolcusu Rızvan'ın beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

⁸⁷⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 140; VGMA, *HD 1079/2*, s. 1412

⁸⁸⁰ Şafakçı-Demir, a.g.m., s. 146.

geçmektedir.⁸⁸¹ Öte yandan Alacaburç isimli mahalde Fatma Hatun Cami de bulunmaktadır.⁸⁸² Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718’de bir akçe ile Molla Şahun atanmıştır.⁸⁸³

B. MESCİTLER

Mescit, caminin küçüğüne verilen addır. Arapçada “secde edilecek, namaz kılınacak yer” anlamına gelmektedir.⁸⁸⁴ İslam dininde Müslümanların namaz kıldıkları içinde cuma ve bayram namazı kılınmayan minberi olmayan yapılardır.⁸⁸⁵ Mescitlerin birçoğu zaman içerisinde camiye çevrilmiştir. Bunun nedeni cemaatinin artması ya da yakınlarında cuma namazı kılınacak camii olmaması ile ilgiliydi. Yapının mescit statüsünden camiye çevrilmesi için gerekli olan izn-i hümayun alınması sonucunda mescidin içine minber konulurdu. Bu izin çıktıktan sonrada camiye hatip ataması yapılır ve cuma namazı kılınmaya başlanırdı.⁸⁸⁶

1. Ruha Kapısı Mescidi

Şehrin kapılarından biri olan Urfa Kapısı’nın⁸⁸⁷ kuzeyindeki burçta yer almaktadır. Mescidin herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır.⁸⁸⁸ Memluk Sultanı Kayıtbay tarafından 1482 yılında şehir surları ve Urfa Kapısı’nın yaptırılması sırasında mescidin de yaptırıldığı tahmin edilmektedir.⁸⁸⁹ Fakat inşa edildiği tarihten itibaren mescit olarak kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir. Hurufat defterlerinin tutulmaya başlandığı tarih itibariyle mescit kayıtları da başlamıştır.⁸⁹⁰ Günümüzde “Kule Mescidi” olarak zikredilen yapı hurufat defterlerinde “*Ruha Kapusu Öküz Mescidi*”, “*Ruha Kapusu Mescidi*” ve “*Ruha Kapusu kurbundaki mescid*” olarak anılmıştır.⁸⁹¹ Mescit, Mahmud Paşa ve Ahmed Beg Camii’nin bulunduğu mahalle olan Tedrib Mahallesi’nde bulunmaktaydı.⁸⁹² Mescidin yanında da “*Sûk-ı*

⁸⁸¹ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁸⁸² VGMA, HD 1075, s. 29.

⁸⁸³ VGMA, HD 1133, s. 140. Son kayıta ise bir akçe ile görevli Molla Şahun’un, Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731’de beratı yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁸⁸⁴ Pakalın, *Sözlük II*, s. 488.

⁸⁸⁵ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 450.

⁸⁸⁶ Şafakçı, *a.g.e.*, s. 94.

⁸⁸⁷ Ruha (Urfa) Kapısı için bkz. Fotoğraf 5-35.

⁸⁸⁸ Abdurrahman Şener, “Mescitler”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, s. 111; Kule Mescidi için bkz. Fotoğraf 28-29.

⁸⁸⁹ Kürkçüoğlu, *Urfa İli Camileri*, s. 152.

⁸⁹⁰ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁸⁹¹ VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, s. 182; VGMA, HD 1144, s. 187.

⁸⁹² VGMA, HD 1144, s. 188.

sultânî” denilen sultan çarşısı vardı.⁸⁹³ Receb 1152/ Ekim-Kasım 1739’da mescidin olduğu yerde gemicilerin ve cemaatin fazla olmasından dolayı yapıya bir minber konularak camiye çevrilmiştir.⁸⁹⁴ Fakat daha sonra herhangi bir hatip ataması kaydına rastlanılmamaktadır. 1862 yılında mescidin 200 akçe geliri ve gideri bulunmaktaydı.⁸⁹⁵ Yapı uzun bir süre harap durumda kaldıktan sonra Şanlıurfa Valiliği tarafından 1993 yılında aslına uygun bir biçimde restorasyon çalışması yapılmıştır.⁸⁹⁶ Yapı günümüzde mescit statüsünde ve aktif olarak kullanılmaktadır.

Dini Hizmet Elemanları

1.1. İmam

Rebî’ü’l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705’te mescide dair ilk kayıta imam olan Mehmed’in beratı kaybolduğundan yenilendiği belirtilmiştir.⁸⁹⁷ Bundan sonra imam kayıtları kesintiye uğramıştır ve Mehmed’in görevindeki durumunun ne olduğu bilinmemektedir. Zî’l-hicce 1144/ Mayıs-Haziran 1732’de mescidin imamının iki akçeyle Ömer olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kayıta Ömer hayatını kaybedince göreve oğlu Mustafa geçmiştir. Fakat Mustafa göreve riayet etmeyince Ömer’in kardeşi Şeyh Ali’ye görev verilmiştir.⁸⁹⁸ Mescidin mütevellisi olmadığından imam olan Ali’ye iki akçe ile tevliyet de verilmiştir.⁸⁹⁹ İki akçe ücretle imam olan Ömer hayatını kaybettikten sonra oğlu varken kardeşi Ali haksızlık yaparak görevi aldığından görevden alınarak Abdullah’a verilmiştir.⁹⁰⁰ İkişer akçe ile imam ve müteveli olan Molla Abdullah bin Ömer vefat edince yerine Molla İbrahim bin Molla Ali atanmıştır.⁹⁰¹ İbrahim bin Ali, görevini üç yıl sürdürdükten sonra ölünce yerine oğlu Ali geçmiştir.⁹⁰² Dört akçe ile görevlerini yürüten Ali, şöhet bulduğundan görevlerden alınarak Ömer’e verilmiştir.⁹⁰³ Defterlerde imamete dair son kayda göre, Cumâde’l-âhir 1197/ Mayıs-Haziran 1783’te Ömer, çocuksuz ölünce yerine kardeşi Mustafa geçmiştir.⁹⁰⁴

⁸⁹³ VGMA, HD 1144, s. 43.

⁸⁹⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 147.

⁸⁹⁵ BOA, EV. d 17135, v. 13a.

⁸⁹⁶ Şafakçı-Demir, a.g.m., s. 141.

⁸⁹⁷ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁸⁹⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁸⁹⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 146. Rebî’ü’l-evvel 1150/ Haziran-Temmuz 1737.

⁹⁰⁰ VGMA, HD 1079/1, s. 113. Rebî’ü’l-âhir 1157/ Mayıs-Haziran 1744.

⁹⁰¹ VGMA, HD 1058, s. 212. Muharrem 1185/ Nisan-Mayıs 1771.

⁹⁰² VGMA, HD 1080, s. 64. Cemâziyel’l-evvel 1188/ Ağustos-Eylül 1774.

⁹⁰³ VGMA, HD 1078, s. 35. Zî’l-hicce 1193/ Aralık-Ocak 1779-80.

⁹⁰⁴ VGMA, HD 1078, s. 37.

1.2. Hatip

Mescitte görevli tek hatip kaydı olmakla beraber Receb 1152/ Ekim-Kasım 1739'da yapının bulunduğu mahalde gemici ve cemaatin fazla olmasından dolayı mescide minber konulmuştur. Bir akçeyle vaiz olan Şeyh Ali'ye hatiplik görevi de verilerek yapı, camiye çevrilmiştir.⁹⁰⁵ Fakat bundan sonra herhangi bir hatip kaydı düşülmemiş ve yapı mescit olarak anılmaya devam etmiştir.

1.3. Müezzin

Cemâziye'l-âhir 1111/ Kasım-Aralık 1699'da bir akçe ile müezzinlik yapan Mehmed'in hayatını kaybetmesiyle yerine Abdi atanmıştır.⁹⁰⁶ Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te bir akçe ücretle müezzini olan Şeyh Ahmed beratsız olduğundan yeniden berat verilmiştir.⁹⁰⁷ Müezzin Abdi, görevi terk ettiğinden dolayı görevden alınarak yerine İbrahim atanmıştır.⁹⁰⁸ Bu kayıttan müezzin Ahmet ve Abdi'nin birlikte görev yaptıkları anlaşılmaktadır.⁹⁰⁹ Fakat kayıtlar bu iki kişi üzerinden devam etmemiş ve kesintiye uğramıştır. Dört yıl sonra Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718'de görevde yarım akçeyle Abdulkadir'in olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta Abdulkadir görevden alınarak Hacı Abdullah atanmıştır.⁹¹⁰ Yarım akçe ile görevde olan Hacı Abdullah vefat edince yerine Ali Halife'ye geçmiştir.⁹¹¹ Bundan sonra kayıta kesinti olmuş ve Ali Halife'nin durumunun ne olduğu ile ilgili kayda rastlanılmamıştır.⁹¹² Zî'l-hicce 1144/ Mayıs-Haziran 1732'de mescitte müezzin olmadığı için yarım akçe ile Molla Mustafa atanmıştır.⁹¹³

İdari Hizmet Elemanları

1.4. Müteveli

⁹⁰⁵ VGMA, HD 1079/2, s. 147.

⁹⁰⁶ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁹⁰⁷ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁹⁰⁸ VGMA, HD 1133, s. 139. Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714.

⁹⁰⁹ VGMA, HD 1133, s. 139.

⁹¹⁰ VGMA, HD 1133, s. 139.

⁹¹¹ VGMA, HD 1144, s. 188. Zî'l-ka'de 1142/ Mayıs-Haziran 1730.

⁹¹² VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁹¹³ VGMA, HD 1079/2, s. 147.

Rebî'ü'l-evvel 1150/ Haziran-Temmuz 1737'de müteveli olmadığı için mescidin imamı Molla Ali iki akçe ücretle atanmıştır.⁹¹⁴ İmam ve müteveli görevlerini aynı kişi yürüttüğü için imam başlığına bakılabilir.

Sosyal Hizmet Elemanları

1.5. Ferraş

Defterlerde iki ferraş kaydı bulunmaktadır. Muharrem 1141/ Ağustos-Eylül 1728'de mescitte ferraş olmadığı için bir akçe ile Salih atanmıştır.⁹¹⁵ Yedi yıl görev yaptıktan sonra vefat eden Salih'in yerine Abdurrahman geçmiştir.⁹¹⁶

2. Alaburç Mescidi

İlçeyi çevreleyen şehir surlarının güney batı kesiminde, günümüzde herhangi bir kalıntısı bulunmayan Meydan Kapısı'nın uzantısında olan Alaburç'un içerisinde yer almaktadır.⁹¹⁷ Burcun dış cephesindeki yuvarlak rozetlerde surların ve mescidin Memlûklü Sultanı "Mevlana Sultan Melik el-Eşref Ebunâsır Kayıtbay" döneminde "Fakir Yunus" tarafından yaptırıldığı yazılmaktadır.⁹¹⁸ Hurufat defterlerinde XVIII. yüzyılın başlarında⁹¹⁹ anılan mescidin kayıtlarda zikredildiği mahalle, Meydan Mahallesi'dir.⁹²⁰ İmam, müezzin, loğkeş ve ferraş yapıda görev yapmıştır. Yapının aynı zamanda bir vakfı olmakla beraber düzenli olarak müteveli kaydı düşülmüştür.⁹²¹

Mescit uzun bir süre kapalı olup Muhammed Buhari Türbesi olarak bilinmekteydi. Fakat 1996 yılında Şanlıurfa Valiliğince yapılan restorasyon çalışmasında, Muhammed Buhari'ye ait olduğu ileri sürülen demirden yapılmış yeşil seyyar sandukanın altında herhangi bir mezar bulunmamıştır.⁹²² Günümüzde ise aktif olarak kullanılan ibadethane, cami statüsündedir.

Dini Hizmet Elemanları

2.1. İmam

⁹¹⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 146.

⁹¹⁵ VGMA, HD 1144, s. 187.

⁹¹⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 145. Ramazan 1147/ Ocak-Şubat 1735.

⁹¹⁷ Kürkçüoğlu, *Urfa İli Camileri*, s. 150; Şener, "Mescitler", s. 113; Alaburç Mescidi için bkz. Fotoğraf 29-30.

⁹¹⁸ Kürkçüoğlu, *Urfa İli Camileri*, s. 150.

⁹¹⁹ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁹²⁰ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁹²¹ VGMA, HD 1133, s. 142; VGMA, HD 11075, s. 29; VGMA, HD 1158, s. 93.

⁹²² Kürkçüoğlu, *Urfa İli Camileri*, s. 150.

Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de bir akçe ile imam olan Hacı Şeyh Halil vefat edince yerine oğlu Şeyh İsmail geçmiştir.⁹²³ Bir akçe ile görevli imam İsmail, otuz dört yıl görev yaptıktan sonra hayatını kaybedince yerine İsmail bin Hasan atanmıştır.⁹²⁴ Safer 1190/ Mart-Nisan 1776'daki son kayıta bir akçe ile görevli İsmail'in beratı yenilenmiştir.⁹²⁵

2.2. Müezzin

Mescidde müezzin olmadığı için Receb 1133/ Nisan-Mayıs 1721'de iki akçe ile Mehmed atanmıştır.⁹²⁶ Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de iki akçe ile görevli Mehmed'in beratı yenilenmiştir.⁹²⁷

İdari Hizmet Elemanları

2.3. Müteveli

Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722'de, mescitteki ilk müteveli kaydında görev bir akçe Abdullah'a verilmiştir.⁹²⁸ Abdullah, kırk iki yıl görevde kaldıktan sonra çocuk sahibi olmadan hayatını kaybedince yerine Şeyh İsmail atanmıştır.⁹²⁹ Safer 1190/ Mart-Nisan 1776'da bir akçe ile müteveli olan Şeyh İsmail'in beratı yenilenmiştir.⁹³⁰

Sosyal Hizmet Elemanları

2.4. Ferraş

Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722'de mescitte ferraş olmadığından bir akçe ile Ahmed görevlendirilmiştir.⁹³¹ Bir akçe ile görevli ferraş Ahmed, ölünce yerine Şeyh Mustafa görevlendirilmiştir.⁹³²

2.5. Loğkeş

⁹²³ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755'te imam İsmail'in görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 95.

⁹²⁴ VGMA, HD 1075, s. 29. Şa'bân 1177/ Şubat-Mart 1764.

⁹²⁵ VGMA, HD 1158, s. 93.

⁹²⁶ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁹²⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁹²⁸ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁹²⁹ VGMA, HD 1075, s. 29. Şa'bân 1177/ Şubat-Mart 1764.

⁹³⁰ VGMA, HD 1158, s. 93.

⁹³¹ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁹³² VGMA, HD 1083, s. 201. Muharrem 1138/ Eylül-Ekim 1725. Bir akçe görevli Şeyh Mustafa'nın beratı gereğince Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 142.

Mescitte loğkeş olmadığı için bir akçe ile yarım akçe ile Hüseyin Zî'l-ka'de 1133/ Ağustos-Eylül 1721'de atanmıştır.⁹³³ Hüseyin'in akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir. On yıl sonra loğkeş olan Salih'in beratının yenilenmesi önceden görevde olduğunu göstermektedir.⁹³⁴ Mescitte başka loğkeş kaydı da bulunmamaktadır.

3. Meydan Kapısı Mescidi

Melik Ebu Nasır Kayıtbay'ın idareciliği ile Fakir Yunus tarafından 887/1482'de inşa edilen Meydan Kapısı⁹³⁵ ile birlikte inşa edilmiş olmalıdır. Hurufat defterlerinde mescit ile ilgili ilk kayıt XVII. yüzyılın sonlarına doğru rastlanmaktadır. Mescitte sadece imam kaydı bulunmakla beraber başka kaydı bulunmamaktadır. Kayıtlarda yapı ile ilgili son kayda ise 1731 yılında rastlanılmaktadır.⁹³⁶ Mescit ve Meydan Kapısı günümüze ulaşmamıştır.

Mescidin ilk kaydında Ramazan 1109/ Mart-Nisan 1698'de bir akçe ile imam olan Hamza, vefat edince yerine Hasan geçmiştir.⁹³⁷ Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de son kaydında ise bir akçe ile görevli imam Hasan'ın beratı yenilenmiştir.⁹³⁸

4. Kule Mescidi

Sultan Kayıtbay'ın Meydan Kapısı'nı inşa ettirdiği⁹³⁹ esnada inşa edilmiş olmalıdır. Hurufat defterlerinde “*Meydan Kapusu dâhilindeki mescid*”⁹⁴⁰ veya “*Meydan Kapusu dâhilindeki Kule Mescidi*”⁹⁴¹ olarak zikredilen yapıya ait kayıtlarına XVII. yüzyılın sonlarında rastlanmaktadır.⁹⁴² Mescit, kulede nöbet tutan askerlerin namaz vakitlerinde görev yerini terk etmeden ibadetlerini yerine getirebilmeleri için inşa edilmiş olmalıdır.⁹⁴³ Bir kayıтта cami olarak zikredilse de⁹⁴⁴ diğer kayıtlarda mescit olarak anılmıştır. Mabede ait son kayıt ise 1755 yılında

⁹³³ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁹³⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731.

⁹³⁵ Karakaş, a.g.e., s. 320; Meydan Kapısı için bkz. Fotoğraf 6.

⁹³⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁹³⁷ VGMA, HD 1140, s. 195. Bir akçe ile görevli Hasan'ın Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te beratı yenilenmiştir. VGMA, HD 1098, s. 181.

⁹³⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁹³⁹ Karakaş, a.g.e., s. 320.

⁹⁴⁰ VGMA, HD 1140, s. 195.

⁹⁴¹ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

⁹⁴² VGMA, HD 1140, s. 195.

⁹⁴³ Şafakçı-Demir, a.g.m., s. 145.

⁹⁴⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 146.

düşülmüştür. Günümüzde ise böyle bir mescit bulunmamakla beraber, Kule Mescidi olarak zikredilen yapı Urfa Kapısı yanındaki mescittir. Bahsedilen mescitle bir alakası yoktur.

Ramazan 1109/ Mart-Nisan 1698’de ilk imam kaydında iki akçe ile imam olan Abdüssamed vefat edince yerine Abdulkadir görevlendirilmiştir.⁹⁴⁵ İki akçe ile görevli olan Şeyh Abdulkadir kırk iki yıl görevini sürdürdükten sonra çocuk sahibi olmadan ölünce Şeyh Salih atanmıştır.⁹⁴⁶ Şeyh Salih ise dört yıl sonra vefat edince iki akçelik görev Şeyh Mehmed’e verilmiştir.⁹⁴⁷

5. Vadi-yi Cenk Kapısı Mescidi

Günümüzde bu isimle anılan bir kapı ve mescit bulunmamaktadır. Fakat ilçede “Meçan Kapı”⁹⁴⁸ olarak adlandırılan ve günümüze kadar ulaşan yapının Vadi-yi Cenk Kapısı olduğu söylenmektedir.⁹⁴⁹ Vadi-yi Cenk Kapısı’na ait eski fotoğraflar incelendiğinde yapının Meçan Kapısı’na benzediği söylenebilir. Hurufat defterlerinde mescide ait ilk kayda XVII. yüzyılın son çeyreğinde rastlanmaktadır.⁹⁵⁰ Mescit, kayıtlarda “*Dârül-cenk mescidi*”⁹⁵¹ ve “*Vadi-yi Cenk Kapusu Mescidi*”⁹⁵² olarak zikredilmiştir. Yapıda imam ve müezzin görev yapmıştır. Hurufat defterlerinde mescide dair son bilgi 1721 yılına aittir.⁹⁵³

5. 1. İmam

Mescide ait ilk kayıta imam Taha’nın, Cemâziye’l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692’de görevi yenilenmiştir.⁹⁵⁴ Bir akçe ile görevli Taha, Zîl-ka’de 1116/ Şubat-Mart 1705’te hayatını kaybedince görev, oğlu Şeyh Mehmed’e verilmiştir.

5. 2. Müezzin

⁹⁴⁵ VGMA, HD 1140, s. 195.

⁹⁴⁶ VGMA, HD 1079/2 s. 146. Rebî’ü’l-evvel 1151/ Haziran-Temmuz 1738.

⁹⁴⁷ VGMA, HD 1079/1, s. 113. Muharrem 1155/ Mart-Nisan 1742. Şa’bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755’teki mescidin son imam kaydında iki akçe ile görevli Şeyh Mehmed’in görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 95.

⁹⁴⁸ Meçan Kapısı için bkz. Fotoğraf 36.

⁹⁴⁹ Meçan Kapısı’na ait kitabe incelendiğinde Mevlana Sultan Melik Eşref’in yardımıyla Birecik Naibi Yunus-Allah tarafından 889/1484 tarihinin son on gününde kapı ve surlar harabe olduğundan yeniden yaptırılmıştır. Karakaş, a.g.e., s. 315.

⁹⁵⁰ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁹⁵¹ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁹⁵² VGMA, HD 1098, s. 181.

⁹⁵³ VGMA, HD 1133, s. 141.

⁹⁵⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'da müezzin Hacı Ebu Bekir'in beratı yenilenmiştir.⁹⁵⁵ Müezzin kaydı bundan sonra kesintiye uğramış ve Bekir'in durumu ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. Yirmi sekiz yıl sonra mescidin müezzini olmadığı için bir akçe ile Mehmed atanmıştır.⁹⁵⁶

6. Rum Kale Kapısı Mescidi (Bağlar Kapısı)

İlçeyi çevreleyen dört kapıdan biridir. Rum Kale yolu üzerinde olduğu için bu isimle anılmıştır. Günümüzde herhangi bir kalıntısı olmayan kapı ve mescit muhtemelen Memlukler zamanında yapılan diğer kapılar ile birlikte inşa edilmiş olmalıdır. İlçede kapının olduğu mahal, şehir bağlarına açıldığından halk tarafından “Bağlar Kapısı” olarak anılmaktadır.⁹⁵⁷ Hurufat defterlerinde de bir kayıta Bağlar Kapısı anlamına gelen “*Bâb-ı Kürüm*” olarak zikredilmiştir.⁹⁵⁸ Diğer kapı mescitlerinde olduğu gibi muhtemelen kapıda nöbet tutan askerlerin ibadetlerini yerine getirebilmeleri için inşa edilmiş olmalıdır. Yapıya ait ilk kayda XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine rastlanılmaktadır.⁹⁵⁹ Mescitte sadece imam kaydı bulunmaktadır. Hurufat defterlerinde mescide dair son bilgi 1731-32 yılına aittir.⁹⁶⁰

Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718'de mescitte bir akçeyle görevli olan Yusuf, imamlığı terk edince görev elinden alınarak Abdullah'a verilmiştir.⁹⁶¹ Bir akçe ile görevde olan Abdullah, vefat edince yerine oğlu Şeyh Ömer atanmıştır.⁹⁶² Receb 1144/ Aralık-Ocak 1731-32'de imam olan Şeyh Ömer ve Yusuf hayatlarını kaybettikleri için yerlerine iki akçe ile Molla Mehmed görevlendirilmiştir. Bu kayıttan imamlığı terk ettiği için görevden alınan Yusuf'un göreve geri getirildiği anlaşılmaktadır.

7. Kale Mescitleri

7. 1. Kale Kapısı Mescidi

⁹⁵⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁹⁵⁶ VGMA, HD 1133, s. 141. Receb 1132/ Mayıs-Haziran 1720.

⁹⁵⁷ Bağlar Kapısı için bkz. Fotoğraf 7.

⁹⁵⁸ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁹⁵⁹ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁹⁶⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁹⁶¹ VGMA, HD 1133, s. 140.

⁹⁶² VGMA, HD 1133, s. 141. Cemâziyel'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719.

Birecik Kalesi'nin⁹⁶³ kapısının mescidi durumunda olan yapının ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Kapıda nöbet tutan askerlerin ibadetlerini yerine getirebilmeleri için inşa edilmiş olmalıdır. Hurufat defterlerinde mescidin tek kaydı bulunduğundan yapı hakkında detaylı bilgiye ulaşılmamaktadır. 1712 yılına denk gelen bu atama, imam görevi ile ilgilidir.⁹⁶⁴ Günümüzde bu isimde bir mescit yoktur. Rebî'ü'l-ûlâ 1124/ Nisan-Mayıs 1712'de bir akçe ile imam olan İbrahim hayatını kaybedince yerine Şeyh Mustafa atanmıştır.⁹⁶⁵

7. 2. Kale Kurbu Mescidi

Kalenin yakınında bulunan mescit, hurufat defterlerinde “*Kal'a kurbu mescidi*” ve “*Kal'a Dizdâr Ovası kurbu mescidi*” olarak geçmektedir.⁹⁶⁶ Ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine dair bir bilgi yoktur. Hurufat defterinde yapı ile ilgili iki kayıt vardır. Ataması yapılan bu kayıtlar imamla ilgilidir. Mescide dair hurufattaki son bilgiye 1726 yılında rastlanılmaktadır. Günümüzde ise kale civarında bu isimle bir yapı bulunmamaktadır. Mescitte bir akçe ile görev yapan Yusuf, Muharrem 1111/ Haziran-Temmuz 1699'da vefat edince yerine Mustafa geçmiştir.⁹⁶⁷ Yarım akçe ile görevde olan Mustafa, yirmi yedi yıl görevde kaldıktan sonra Şa'bân 1138/ Nisan-Mayıs 1726'da ölünce Veli Halife imamlığa atanmıştır.⁹⁶⁸ Bundan sonra mescidin kaydı olmadığından Veli Halife'nin akıbeti bilinmemektedir.

8. Sancak Mahallesi Mescidi

Kayıtlarda Sancak, Isıcak ve Asçak⁹⁶⁹ olarak zikredilen mescidin günümüzde herhangi bir inşa kitabesi bulunmadığından⁹⁷⁰ ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir.⁹⁷¹ Mescit ile ilgili ilk kayıta, Safer 1118/ Mayıs-Haziran 1706'da bir akçe ile

⁹⁶³ Birecik Kalesi için bkz. Fotoğraf 2-4-21.

⁹⁶⁴ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁹⁶⁵ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁹⁶⁶ VGMA, HD 1140, s. 197;

⁹⁶⁷ VGMA, HD 1140, s. 197.

⁹⁶⁸ VGMA, HD 1083, s. 201.

⁹⁶⁹ VGMA, HD 1143, s. 265.

⁹⁷⁰ Abdurrahman Şener, “Sancak Cami”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, s. 106; Sancak Mahallesi Mescidi için bkz. Fotoğraf 19-20.

⁹⁷¹ Harim kapısı üzerinde bulunan üç kitabe de onarım ile ilgilidir. Ortada büyük olan kitabede mescid harap durumda iken 1341/1922 yılında Haydarzade Şakir Efendi ile Hacı Salih Efendi tarafından yıktırarak yeniden inşa edilmiştir. Kürkçüoğlu, *Urfa İli Camileri*, s. 154; Kapının solundaki kitabede ise mescidin adını belirterek

imam ve müteveli olan Ebu Bekir'in kendi rızasıyla görevi bırakmasıyla yerine Ali'nin getirilmesi, Ebu Bekir'in bu görevi önceden yaptığını göstermektedir. Bu da mescidin inşasının 1706 yılından eski olduğunu göstermektedir.⁹⁷² Mescit bazı kayıtlarda cami olarak da anılmıştır.⁹⁷³ İmam, müezzin, müteveli, ferraş ve loğkeş gibi personeller görev yapmaktaydı. Günümüzde halen ayakta olan yapı, cami statüsünde olup ibadete açıktır.

Dini Hizmet Elemanları

8.1. İmam

Mescitte bir akçe ile imam ve müteveli olan Ebu Bekir kendi isteğiyle görevden ayrılınca yerine Ali, Safer 1118/ Mayıs-Haziran 1706'da atanmıştır.⁹⁷⁴ İki akçe ile imam ve bir akçe ile müteveli olan Ali'ye müdahale edilse de Ali görevinde bırakılmıştır.⁹⁷⁵ Üç akçe ile imam olan Ali görevini terk edince yerine Şeyh Ahmed atanmıştır.⁹⁷⁶ İki akçe ile imam Molla Ahmed, ehil sahibi olmadığından görevi terk etmiştir. Durum böyle olunca görevden uzaklaştırılmış ve yerine Şeyh İsmail geçmiştir.⁹⁷⁷ Üç akçe ile imam olan Şeyh İsmail imamlığa geldiğinden beri görevini ihmal ettiği için görevden uzaklaştırılarak yerine Mustafa Halife atanmıştır.⁹⁷⁸ On üç yıl üç akçe ile görevini yürüten Mustafa hayatını kaybedince görev Şeyh Salih Halife'ye verilmiştir.⁹⁷⁹ Mescidin son imam kaydında üç akçe ile görevli Şeyh Salih, Zî'l-ka'de 1231/ Eylül-Ekim 1816'da çocuk sahibi olmadan ölünce yerine Hacı İbrahim bin Halil'in atanması anlatılmıştır.⁹⁸⁰

8.2. Müezzin

Mescitte yarım akçe ile müezzin olan Cuma, yaşlı ve okuma yazma bilmediğinden görevinden uzaklaştırılmış, Muharrem 1122/ Mart 1710'da yerine Ebu Bekir geçmiştir.⁹⁸¹ Bir

1344/1925 yılında tamirat edildiği yazmaktadır. Kapının sağındaki kitabede ise tamiratın Abi Usta tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Karataş, *a.g.e.*, s. 330-331.

⁹⁷² VGMA, HD 1098, s. 182.

⁹⁷³ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁹⁷⁴ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁹⁷⁵ VGMA, HD 1133, s. 138. Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711.

⁹⁷⁶ VGMA, HD 1143, s. 265. Rebî'ü'l-âhir 1139/ Kasım-Aralık 1726.

⁹⁷⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 143. Receb 1144/ Aralık-Ocak 1731-32.

⁹⁷⁸ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Rebî'ü'l-âhir 1164/ Şubat-Mart 1751.

⁹⁷⁹ VGMA, HD 1075, s. 29. Safer 1177/ Ağustos-Eylül 1763.

⁹⁸⁰ VGMA, HD 540, s. 123.

⁹⁸¹ VGMA, HD 1133, s. 138.

yıl sonra aynı kayıt tekrar düşülmüştür.⁹⁸² Muharrem 1139/ Ağustos-Eylül 1726'da camiye müteveli lazım olduğundan ücretsiz bir şekilde müezzin Ebu Bekir'e görev verilmiştir.⁹⁸³ Bu da Ebu Bekir'in müezzinlik görevini devam ettirdiğini göstermektedir. Bundan sonra müezzin kayıtları kesintiye uğramıştır. Kırk dokuz yıl sonra Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775'te müezzin olmadığı için bir akçe ile Yusuf atanmıştır.⁹⁸⁴

İdari Hizmet Elemanları

8.3. Müteveli

İmam ve müteveli görevini birlikte yürüten Ebu Bekir kendi rızasıyla görevi bırakınca Safer 1118/ Mayıs-Haziran 1706'da görevlere Ali geçmiştir.⁹⁸⁵ Görevlere getirilen Ali'nin hizmetinde herhangi bir kusuru yokken bazı kişiler müdahale etmeye çalışmışsa da Ali görevinde bırakılmıştır.⁹⁸⁶ Ali'nin akıbeti ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Yirmi yıl sonra mescitte müteveli olmadığından müezzin Ebu Bekir herhangi bir ücret almadan göreve getirilmiştir.⁹⁸⁷ Şeyh Ebu Bekir'in durumunun bundan sonra ne olduğu bilinmemekle beraber Zî'l-hicce 1140/ Temmuz-Ağustos 1728'de müteveli lazım olduğundan iki akçe ile Veli Halife atanmıştır.⁹⁸⁸ İki akçe ile göreve getirilen Veli Halife'nin daha sonra görevini herhangi bir ücret almadan yaptığı görülmektedir. Yine aynı kayıta hayatını kaybettiği için yerine Şeyh Mustafa atanmıştır.⁹⁸⁹ Müteveli kaydı yine kesintiye uğramakla beraber otuz dokuz yıl sonra mescidin mütevellisi olmadığından ve boş yere israf olduğundan Şeyh Ali göreve getirilmiştir.⁹⁹⁰ Şeyh Ali kırk yıl görev yaptıktan sonra Cumâde'l-âhir 1231/ Nisan-Mayıs 1816'da kendi isteğiyle görevi bırakınca yerine Hacı İbrahim bin Halil atanmıştır.⁹⁹¹

Sosyal Hizmet Elemanları

8.4. Ferraş-Loğkeş

⁹⁸² VGMA, HD 1133, s. 138. Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711.

⁹⁸³ VGMA, HD 1143, s. 265.

⁹⁸⁴ VGMA, HD 1078, s. 234.

⁹⁸⁵ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁹⁸⁶ VGMA, HD 1133, s. 138. Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711.

⁹⁸⁷ VGMA, HD 1143, s. 265. Muharrem 1139/ Ağustos-Eylül 1726.

⁹⁸⁸ VGMA, HD 1144, s. 187.

⁹⁸⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 146; Safer 1151/ Mayıs-Haziran 1738. Aynı tarihte Isıcak Mahallesi nakid mütevellisi görevini yürüten Mehmed'in berati yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 146.

⁹⁹⁰ VGMA, HD 1078, s. 34. Receb 1191/ Ağustos-Eylül 1777.

⁹⁹¹ VGMA, HD 540, s. 123.

Mescitte ferraş ve loğkeş olmadığından Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711'de yarım akçe ile Cuma göreve getirilmiştir.⁹⁹² Daha sonraki kayıtlarda Cuma'nın görevi ile ilgili bir kayda rastlanılmamaktadır. Muharrem 1151/ Nisan-Mayıs 1738'de mescidin loğkeşi olmadığından yarım akçe ile göreve getirilen İbrahim'in beratı yenilenmiştir.⁹⁹³ Fakat görevin İbrahim'e verildiği ile ilgili kayıt bulunmamaktadır.

9. Kürd Mahallesi Mescidi

Kürd Mahallesi'nde bulunan mescidin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Hurufat defterlerinde mescide dair ilk kayıt, XVII. yüzyılın son çeyreğine aittir. Buna göre imam olan Ömer, cahil olduğun görevden uzaklaştırılarak yerine Ahmed atanmıştır.⁹⁹⁴ Ömer'in daha önceden görevde olması mescidin inşasının kayıttakinden eski olduğunu göstermektedir. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731 tarihine kadar "*Kürt Mahallesi Mescidi*" olarak anılan mescit bu tarihten sonra "*Kürt Mahallesi'nde Hacı Mehmed Mescidi*" olarak zikredilmiştir.⁹⁹⁵ Fakat kayıta ismi geçen Hacı Mehmed hakkında bilgi bulunmamaktadır. Mescitte imam, müezzin ve müteveli kayıtları bulunmamaktadır. Mabet ile ilgili son kayıt 1755-56 yılındadır.⁹⁹⁶

Dini Hizmet Elemanları

9.1. İmam

Zî'l-ka'de 1103/ Temmuz-Ağustos 1692'de, imam olan Ömer cahil olduğundan görevden alınarak yerine Ahmed atanmıştır.⁹⁹⁷ Bir akçe ile imam olan Ahmed, ölünce yerine Ömer geçmiştir.⁹⁹⁸ Dört akçe ile görevli Molla Ömer, hasta olduğu için görev oğlu Mustafa'ya verilecekken Mustafa hayatını kaybedince görev Ömer'den alınarak Şeyh Hüseyin'e verilmiştir.⁹⁹⁹ Şeyh Hüseyin dört akçe ile yirmi yıl görevde kaldıktan sonra ölünce yerine

⁹⁹² VGMA, HD 1133, s. 138; Mesciddeki tek ferraş kaydı bu kayıttır.

⁹⁹³ VGMA, HD 1079/2, s. 146.

⁹⁹⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁹⁹⁵ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁹⁹⁶ VGMA, HD 1097, s. 96.

⁹⁹⁷ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁹⁹⁸ VGMA, HD 1098, s. 183. Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706.

⁹⁹⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731.

Mustafa atanmıştır.¹⁰⁰⁰ Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da mescidin dört akçe ile imamı Mustafa'nın beratı yenilenmiştir.¹⁰⁰¹

9.2. Müezzin

Müezzin atamalarıyla ilgili tek kayıt vardır. Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714'te mescitte müezzin olmadığından bir akçe ile Ebu Bekir atanmıştır.¹⁰⁰²

İdari Hizmet Elemanları

9.3. Müteveli

Şa'bân 1138/ Temmuz-Ağustos 1714'te müteveli olmadığı için bir akçe ile göreve getirilen Ömer'in görevi yenilenmiştir.¹⁰⁰³ Kaydın yenilenmesi Ömer'in daha önceden de görevde olduğunu göstermektedir.

10. Şeyh Taha Efendi Mescidi

Vadi-yi Cenk Mahallesi'nde Şeyh Taha tarafından inşa edilen¹⁰⁰⁴ mescidin ne zaman yapıldığı ve banisi Şeyh Taha'nın kim olduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde bu isimle bir ibadethane bulunmamakla beraber hurufat defterlerine göre, Şevval 1118/ Ocak-Şubat 1707'de mescidin imamı Mustafa'nın beratı yenilenmiştir. Bu görevin yenilenmesi Mustafa'nın daha öncede bu görevde olduğunu göstermektedir. Yine yapının inşasının ilk kayıttakinden daha eski olduğuna işaret etmektedir. Yapı sadece bir kayıtta cami olarak geçmektedir.¹⁰⁰⁵ Fakat camide herhangi bir hatip ataması bulunmamaktadır.

10.1. İmam

Mescitte imam olan Mustafa'nın beratı Şevvâl 1118/ Ocak-Şubat 1707'de yenilenmiştir.¹⁰⁰⁶ Bir akçe ile görev yapan Mustafa, ölünce yerine bir akçe ile Şeyh İbrahim atanmıştır.¹⁰⁰⁷ Bir akçe ile görevli Mehmed Emin'in herhangi bir kusuru yokken cahil ve ehil olmayan İbrahim kendi üzerine berat ettirince Mehmed Emin'e haksızlık yaptığından görevden

¹⁰⁰⁰ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Cumâde'l-âhir 1163/ Mayıs-Haziran 1750.

¹⁰⁰¹ VGMA, HD 1097, s. 96.

¹⁰⁰² VGMA, HD 1133, s. 139.

¹⁰⁰³ VGMA, HD 1083, s. 201.

¹⁰⁰⁴ VGMA, HD 541, s. 85.

¹⁰⁰⁵ VGMA, HD 541, s. 85.

¹⁰⁰⁶ VGMA, HD 1098, s. 183.

¹⁰⁰⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 146. Receb 1148/ Kasım-Aralık 1735.

alınmıştır. Daha sonra görev eski sahibi Mehmed Emin'e geri verilmiştir.¹⁰⁰⁸ Kırk altı yıl görevde kalan Mehmed Emin hayatını kaybedince göreve oğlu Mehmed Şakir geçmiştir.¹⁰⁰⁹ Bir akçe ile görevli Mehmed Şakir vefat edince yerine Osman atanmıştır.¹⁰¹⁰ Mescitte bir akçe karşılığında imamlık yapan Osman, çocuk sahibi olmadan ölünce yerine kardeşi Abdullah, Cumâde'l-âhir 1224/ Temmuz-Ağustos 1809'da atanmıştır.¹⁰¹¹

10.2. Müezzin

Mescide ait tek müezzin kaydı vardır. Zî'l-ka'de 1138/ Temmuz 1726'da bir akçe ile görevli Ahmed vefat edince görev diğer Ahmed'e verilmiştir.¹⁰¹² Fakat vefat eden Ahmed'in ne zaman göreve geldiği ile ilgili kayıt yoktur.

11. Şeyh Şerafeddin Mescidi

Şemsiyye Mahallesi'nde Şeyh Şerafeddin Mescidi¹⁰¹³ olarak zikredilen yapının ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Mescit, Şeyh Şerafeddin adıyla anılsa da banisinin o olup olmadığına ait bir bilgi bulunmamaktadır. Hurufat defterlerinde mescide ait ilk kayıt, Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de imam olan Mehmed'in görevinin yenilenmesiyle alakalıdır. Bu durum mescidin inşasının bu tarihten daha eski olduğuna işaret etmektedir.¹⁰¹⁴ Mescidin vakfı olmasının yanında düzenli mütevelli kaydı yapılmıştır. Günümüzde bu isimle anılan bir mescit bulunmamakla beraber yapıya ait en son kayıt, Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775 tarihlidir.¹⁰¹⁵

11.1. İmam

Mescitte iki farklı gruptan imam ataması yapıldığı anlaşılmaktadır. O yüzden kayıtlar birbirinden ayrı olarak değerlendirilmiştir. Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de Mehmed'in berati yenilenmiştir.¹⁰¹⁶ Bir akçe ile görevli Mehmed, altmış altı yıl görevde

¹⁰⁰⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 146. Rebî'ü'l-evvel 1151/ Haziran-Temmuz 1738. Bir akçe ile görevli Mehmed'in, Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da berati yenilenmiştir. VGMA, HD 1097/2, s. 146.

¹⁰⁰⁹ VGMA, HD 1078, s. 37. Cumâde'l-âhir 1197/ Mayıs-Haziran 1783.

¹⁰¹⁰ VGMA, HD 538, s. 71. Safer 1212/ Temmuz-Ağustos 1797.

¹⁰¹¹ VGMA, HD 541, s. 85.

¹⁰¹² VGMA, HD 1083, s. 201.

¹⁰¹³ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁰¹⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁰¹⁵ VGMA, HD 1158, s. 93.

¹⁰¹⁶ VGMA, HD 1098, s. 179.

kaldıktan sonra hayatını kaybedince görev, Süleyman Halife'ye verilmiştir.¹⁰¹⁷ Kayıtlar bundan sonra diğer imam kaydı üzerinden devam etmiştir ve Süleyman Halife'nin akıbetinin ne olduğu belli değildir.

İki akçe ile görevli imam Mehmed'in, Rebî'ü's-sânî 1108/ Ekim-Kasım 1696'da hayatını kaybetmesiyle yerine Ahmed geçmiştir.¹⁰¹⁸ Üç akçe ile imam ve müteveli olan Şeyh Ahmed, vefat edince yerine Abdullah Halife atanmıştır. Buradan müteveli görevinin de imama verildiği anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁹ Üç akçe ile görevli Abdullah ölünce yerine büyük oğlu geçmesi gerekirken ehil olmayan biri atandığından göreve Şeyh Ali atanmıştır.¹⁰²⁰

11.2. Müteveli

Bir akçe ile müteveli olan Yusuf, Safer 1119/ Mayıs-Haziran 1707'de beratını kaybettiğinden beratı yenilenmiştir.¹⁰²¹ Daha sonra Yusuf'un akıbeti bilinmemektedir. Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da, tevliyetin mescidin imamında olduğu görülmektedir. Nitekim üç akçe ile iki görevi birlikte yürüten Şeyh Ahmed hayatını kaybettiğinden göreve Abdullah Halife geçmiştir.¹⁰²² Üç akçe ile imam ve müteveli olan Abdullah, ölünce yerine geçecek olan büyük oğlu ehil olmadığından görevden vazgeçince, Şeyh Ali imam ve müteveli olarak atanmıştır.¹⁰²³ Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775'te Şeyh Ali'nin görevleri yenilenmiştir.¹⁰²⁴

11.3. Ferraş

Ferraş ile ilgili iki kayıt bulunmaktadır. Şevvâl 1118/ Ocak-Şubat 1707'de mescide ferraş lazım olduğu için yarım akçe ile Ali atanmıştır.¹⁰²⁵ Yarım akçe ile ferraş olan Ali, Cumâde'l-âhir 1138/ Eylül-Ekim 1706'da ölünce göreve Mustafa geçmiştir.¹⁰²⁶

12. Şeyh Kemal Kurbu Mescidi

¹⁰¹⁷ VGMA, *HD 1097*, s. 95. Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56.

¹⁰¹⁸ VGMA, *HD 1140*, s. 194.

¹⁰¹⁹ VGMA, *HD 1097*, s. 96. Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56.

¹⁰²⁰ VGMA, *HD 1082*, s. 75. Şa'bân 1182/ Aralık-Ocak 1768-69. İmama dair son kayda göre, Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775'te üç akçe ile imam ve müteveli olan Şeyh Ali'nin görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1158*, s. 93.

¹⁰²¹ VGMA, *HD 1098*, s. 183.

¹⁰²² VGMA, *HD 1097*, s. 96.

¹⁰²³ VGMA, *HD 1082*, s. 75.

¹⁰²⁴ VGMA, *HD 1158*, s. 93.

¹⁰²⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 183.

¹⁰²⁶ VGMA, *HD 1083*, s. 201.

Şemsiyye Mahallesi'nde "Şeyh Kemal kurbunda mescid" olarak zikredilen mescidin¹⁰²⁷ ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Şeyh Kemal'in de kim olduğu ve ne vasıfta olduğu ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. İmam, müezzin ve müteveli kaydı bulunan mescit ile ilgili ilk kayda XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde rastlanmaktadır.¹⁰²⁸ Akşam ve yatsı vakitlerinin özellikle belirtilerek imam ve müezzin atamasının yapılması¹⁰²⁹ mescidin bu vakitlerdeki cemaatinin fazla olduğunu göstermektedir. Mescidin kayıtlardaki son kaydı 1735 yılındadır.¹⁰³⁰ Günümüzde bu isimle anılan bir yapı bulunmamaktadır.

12.1. İmam

Rebî'ü'l-ûlâ 1124/ Nisan-Mayıs 1712'de bir akçe ile imam olan Hacı Nimetullah hayatını kaybedince yerine oğlu Mehmed göreve geçmiştir. Fakat o da hemen ölünce göreve Hacı Nimetullah'ın diğer oğlu İbrahim atanmıştır.¹⁰³¹ İbrahim başka yerde yaşadığından görevi terk edince görevden alınarak, Ramazan 1147/ Ocak-Şubat 1735'te, akşam ve yatsı vaktinde imamlık yapmak şartıyla görev Şeyh Mehmed Halife'ye verilmiştir.¹⁰³²

12.2. Müezzin

Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718'de mescitte müezzin olmadığı için bir akçe ile Şeyh Ahmed görevlendirilmiştir.¹⁰³³ Şeyh Ahmed sekiz yıl bir akçe ile görev yaptıktan sonra ölünce akşam ve yatsı namazında müezzinlik Mahmud bin Mehmed'e verilmiştir.¹⁰³⁴

12.3. Müteveli

Mescitte müteveli olmadığından Rebî'ü'l-ûlâ 1124/ Nisan-Mayıs 1712'de, yarım akçe ile Şeyh Mustafa atanmıştır.¹⁰³⁵ Şeyh Mustafa'nın akıbeti hakkında bilgi bulunmamaktadır. On

¹⁰²⁷ VGMA, HD 1133, s. 140.

¹⁰²⁸ VGMA, HD 1098, s. 183.

¹⁰²⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 145; VGMA, HD 1133, s. 140; VGMA, HD 1083, s. 201.

¹⁰³⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 145.

¹⁰³¹ VGMA, HD 1098, s. 183; Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711'de bir akçe ile imam olan Mehmed ölünce yerine Mustafa göreve geçmiştir. Bu kaydın imamlık kaydı ile bir bağlantısı kurulamamıştır. VGMA, HD 1133, s. 138.

¹⁰³² VGMA, HD 1079/2, s. 145.

¹⁰³³ VGMA, HD 1133, s. 140.

¹⁰³⁴ VGMA, HD 1083, s. 201. Muharrem 1138/ Eylül-Ekim 1725. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de bir akçe ile akşam ve yatsı vaktinde müezzin olan Mahmud bin Mehmed'in beratı yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹⁰³⁵ VGMA, HD 1098, s. 183.

üç yıl sonra mescitte mütevellî olmadığından bir akçe ile aynı tarihte imamlığa getirilen Mahmud bin Mehmed atanmıştır.¹⁰³⁶

13. Şemsiyye Mahallesi Mescidi

Mescit, Şemsiyye Mahallesi'nde bulunmaktaydı.¹⁰³⁷ Yapıya dair günümüzde herhangi bir kalıntı bulunmadığından ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Hurufat defterlerinde yapıya ait ilk atama 1696 yılına aittir. Görevlilerine dair üç kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtların ikisi imam diğeri ise müezzin atamasıyla alakalıdır. Mescide dair son bilgi ise 1734 yılına aittir.¹⁰³⁸ Bu tarihten sonra ibadethanenin akıbeti bilinmemektedir.

13.1. İmam

Rebî'ü's-sânî 1108/ Ekim-Kasım 1696'da bir akçe ile imam olan Mehmed ölünce diğer Mehmed yerine atanmıştır.¹⁰³⁹ Bir akçe ile görevli Mehmed, yirmi altı yıl bir akçe imamlık görevini yaptıktan sonra vefat edince yerine bir diğer Mehmed geçmiştir.¹⁰⁴⁰ Bu kayıt mescidin hurufattaki son kaydı olduğundan imam Mehmed'in akıbeti bilinmemektedir.

13.2. Müezzin

Mescidin kayıtlardaki tek müezzin kaydına göre, Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711'de görevli olmadığından Hüseyin Ömer bin Cemaleddin atanmıştır.

14. Şeyh Mustafa Ruhalı Mescidi

Mescit, Saha Mahallesi Pamukçu Pazarı'nda,¹⁰⁴¹ Şeyh Mustafa tarafından yeniden inşa edilmiştir.¹⁰⁴² Fakat inşa tarihi ile ilgili net bir bilgi yoktur. İbadethanenin hurufat defterlerindeki ilk kaydına Şa'bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723'te rastlanmaktadır. Bu kayda göre, yeniden inşa edilen mescidin imamet ve tevliyeti Şeyh Mustafa'nın oğlunun oğluna şart koşulmuştur. Bu doğrultuda Halil oğlu Şeyh İsmail göreve atanmıştır.¹⁰⁴³ Otuz yıldan fazla mescit harap durumdayken Rebî'ü'l-âhir 1195/ Mart-Nisan 1781'de Şeyh İsmail yeniden tamir ettirmiş ve

¹⁰³⁶ VGMA, HD 1083, s. 201. Muharrem 1138/ Eylül-Ekim 1725.

¹⁰³⁷ VGMA, HD 1140, s. 194.

¹⁰³⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

¹⁰³⁹ VGMA, HD 1140, s. 194.

¹⁰⁴⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 144. Şa'bân 1146/ Ocak-Şubat 1734.

¹⁰⁴¹ VGMA, HD 1078, s. 36.

¹⁰⁴² VGMA, HD 1137, s. 228.

¹⁰⁴³ VGMA, HD 1137, s. 228.

mütevelli görevine evladı Şeyh Ahmed'in getirilmesini şart koymuştur.¹⁰⁴⁴ İmam, ferraş ve mütevelli gibi görevlileri bulunmaktaydı. Mescide ait son kayda 1808 yılında rastlanmaktadır.¹⁰⁴⁵ Günümüzde bu isimle anılan bir mescit yoktur.

14.1. İmam-Mütevelli

Şa'bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723'te Şeyh Mustafa'nın yeniden inşa ettiği mescidin imam ve mütevelliliğini oğlunun oğluna şart koyduğundan dolayı şart gereğince görev Halil Şeyh oğlu Şeyh İsmail'e verilmiştir.¹⁰⁴⁶ Şeyh İsmail, uzun süreden beri harap olan mescidi Rebî'ü'l-âhir 1195/ Mart-Nisan 1781 yılında tamir ettirdikten sonra mütevelli görevine oğlunun getirilmesinin şart koştur. Bu şart gereği ücretsiz şekilde göreve Şeyh İsmail oğlu Şeyh Ahmed getirilmiştir.¹⁰⁴⁷ Yine aynı tarihte imamlık görevine ise üç akçe ile Hüseyin bin Hacı Mehmed atanmıştır.¹⁰⁴⁸ Üç akçe ile imam olan Hüseyin bin Hacı Mehmed, Cumâde'l-âhir 1223/ Temmuz-Ağustos 1808'de hayatını kaybettiğinden yerine Hacı Mehmed atanmıştır.¹⁰⁴⁹

14.2. Ferraş

Şeyh İsmail, mescidi tamir eyledikten sonra Safer 1201/ Kasım-Aralık 1786'da ibadethaneye ferraş lazım olduğundan gönüllü olarak Seyyid Secar'a verilmiştir.¹⁰⁵⁰ Mescitte başka ferraş kaydı bulunmamaktadır.

15. Hatice Hatun Mescidi

Mescit, Hatice Hatun ismiyle anılsa da yapının onun tarafından inşa ettirildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İplik pazarında olan mescit ile ilgili hurufat defterlerinde tek kayıt bulunmaktadır. Bu da 1721 yılına denk gelen müezzin atamasıdır.¹⁰⁵¹ Günümüzde de bu isimle bir yapı yoktur. Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721'de mescitte müezzin olmadığından bir akçe ile Hacı Mehmed atanmıştır.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁴ VGMA, *HD 1078*, s. 36.

¹⁰⁴⁵ VGMA, *HD 541*, s. 85.

¹⁰⁴⁶ VGMA, *HD 1137*, s. 228. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de Şeyh İsmail'in beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

¹⁰⁴⁷ VGMA, *HD 1078*, s. 36.

¹⁰⁴⁸ VGMA, *HD 1078*, s. 36.

¹⁰⁴⁹ VGMA, *HD 541*, s. 85.

¹⁰⁵⁰ VGMA, *HD 1074*, s. 44.

¹⁰⁵¹ VGMA, *HD 1133*, s. 142.

¹⁰⁵² VGMA, *HD 1133*, s. 142.

16. Arab Hacı Ömer Medresesi Mescidi

Arab Hacı Ömer Ağa tarafından inşa edilen medrese, Merkez Mahallesi'nde bulunmaktaydı.¹⁰⁵³ Medrese ile mescidin ne zaman inşa edildiği ve banî Ömer Ağa'nın kim olduğu bilinmemektedir. Medreseye ait ilk kayda XVII. yüzyılın son çeyreğinde rastlanmaktadır.¹⁰⁵⁴ Receb 1169/ Nisan 1756'ya kadar "*Medrese Mescidi*" olarak anılan yapı bu tarihten itibaren "*Arab Hacı Ömer Ağa Medresesi Mescidi*" olarak zikredilmiştir.¹⁰⁵⁵ Yapıda imam, müezzin, müderris ve mütevellî gibi görevliler bulunmaktaydı. Yapı ile ilgili son bilgi, 1777 yılına aittir.¹⁰⁵⁶

16.1. İmam

Rebî'ü'l-evvel 1103/ Kasım-Aralık 1691'de karşılıksız olarak imamlık yapan Ömer hayatını kaybedince yerine Mustafa geçmiştir.¹⁰⁵⁷ İmam kaydı kesintiye uğramış ve Mustafa'nın durumu ile ilgili bir bilgiye ulaşılmamıştır. On altı yıl sonra imamlığın bir akçe ile Mehmed üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta Mehmed görevden alınarak imamet Ömer'e verilmiştir.¹⁰⁵⁸ Fakat Mehmed'in elinden görevinin neden alındığı belirtilmemiştir. Rebî'ü'l-âhir 1183/ Ağustos-Eylül 1769'da uzun süre imam olmadığı belirtilerek Şeyh Halid atanmıştır.¹⁰⁵⁹ Şeyh Halid, Muharrem 1191/ Şubat-Mart 1777'de hayatını kaybedince yerine oğlu Mehmed geçmiştir.¹⁰⁶⁰

16.2. Müezzin

Mescitte müezzin ve mütevellî olmadığı için Cemâziye'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719'da bir akçe ile Ali atanmıştır.¹⁰⁶¹ Ali'nin bundan sonraki kayıtlarda mütevellî görevi devam etmiş fakat kayıtlarda müezzinlik ile ilgili bir ibare yoktur.

16.3. Mütevellî

¹⁰⁵³ VGMA, HD 1097, s. 96.

¹⁰⁵⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁰⁵⁵ VGMA, HD 1097, s. 96.

¹⁰⁵⁶ VGMA, HD 1078, s. 34.

¹⁰⁵⁷ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁰⁵⁸ VGMA, HD 1098, s. 182. Zî'l-ka'de 1118/ Şubat-Mart 1707.

¹⁰⁵⁹ VGMA, HD 1082, s. 75.

¹⁰⁶⁰ VGMA, HD 1078, s. 34.

¹⁰⁶¹ VGMA, HD 1133, s. 141.

Cemâziye'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719'da mescitte müteveli ve müezzin olmadığından bir akçe ile Ali atanmıştır.¹⁰⁶² Müteveli Ali'nin herhangi bir kusuru yokken Ebu Bekir alarak haksızlık yapınca görevden alınarak tekrar Ali'ye verilmiştir.¹⁰⁶³ Medresenin banisinin oğlu Ebu Bekir'in imamlık görevindeyken Ali'nin haksız şekilde alması üzerine görev tekrar Ebu Bekir'e verilmiştir.¹⁰⁶⁴ Ebu Bekir'in akıbetinin ne durumda olduğu bilinmemektedir. Receb 1169/ Nisan 1756'da iki akçe ile müteveli ve müderris olan Ali hayatını kaybettiği için görev, Müftüzade Mehmed'e verilmiştir.¹⁰⁶⁵ Ali'ye bu görevlerin verildiğine dair bir kayıt yoktur.

17. Şeyh Ali Zaviyesi Mescidi

Şeyh Ali Zaviyesi Mescidi olarak anılan yapıya dair hurufat defterlerinde tek kayıt bulunmaktadır.¹⁰⁶⁶ Yapının mescidine dair bir kayıt olmasına rağmen zaviye ait kayda rastlanmamaktadır. Bir akçe ile ferraş olan Abdi'in Cemâziye'l-âhir 1111/ Kasım-Aralık 1699'da beratı yenilenmiştir.¹⁰⁶⁷

C. EĞİTİM MEKANLARI

Kazada eğitimin yapıldığı yerler genel olarak camiler olmuştur. Şehrin en büyük camilerden Câmî'-i Kebir ve Mahmud Paşa Camii'nin birer muallim-hanesi vardı¹⁰⁶⁸ Bu muallim-hanelere düzenli olarak muallim atamaları yapılmaktaydı. Bunun yanında medresesi bulunan iki yapı vardı. Bunlar, Câmî'-i Kebir ve Arab Hacı Ömer Medresesi'dir.¹⁰⁶⁹ Câmî'-i Kebir'de düzenli olarak müderris ataması yapılırken Arab Hacı Ömer Medresesi'nde sadece bir müderris kaydı bulunmaktadır. Arab Hacı Ömer Medresesi'nin mescidi daha ön plana çıktığından mescit başlığı altında değerlendirmeye alınmıştır. Bu eğitim mekanlarındaki personellere dair değerlendirme bağlı oldukları yapı anlatılırken bahsedildiğinden burada bir daha değerlendirilmemiştir.

D. MUSALLA

¹⁰⁶² VGMA, *HD 1133*, s. 141.

¹⁰⁶³ VGMA, *HD 1133*, s. 141.

¹⁰⁶⁴ VGMA, *HD 1079/2*, s. 142. Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731.

¹⁰⁶⁵ VGMA, *HD 1097*, s. 96. Medresedeki tek müderris kaydı bu tarihte düşülmüştür.

¹⁰⁶⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹⁰⁶⁷ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹⁰⁶⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 181; VGMA, *HD 1079/1*, s. 115.

¹⁰⁶⁹ VGMA, *HD 1143*, s. 265; VGMA, *HD 1097*, s. 96.

Namaz kılmaya mahsus üstü açık alana musalla denilir.¹⁰⁷⁰ Kazada bulunan Meydan Kapısı Musallası, Molla Mustafa ve Hacı Ebu Bekir tarafından Meydan Kapısı yakını ve dışında inşa edilmiştir.¹⁰⁷¹ Ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Musallaya bayram namazı günlerinde görev yapması için düzenli olarak hatip ataması yapılmıştır.¹⁰⁷² Ataması yapılan bu hatipler görevleri karşılığında herhangi bir ücret almamışlardır. Fakat musallaya herhangi bir imam ataması yapılmamıştır. Hurufat defterlerinde yapı, ilk olarak Şa‘bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723’te zikredilmiştir. Buna göre hatip Mustafa’nın görevinin yenilenmesi, musallanın daha eski tarihlerde olduğunu göstermektedir.¹⁰⁷³ Musallaya dair son bilgi 1755 yılına aittir.¹⁰⁷⁴ Günümüzde ilçede Meydan Kapısı ve musalladan herhangi bir kalıntı kalmamıştır.

Şa‘bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723’te musallada hatip olan Mustafa’nın beratı yenilenmiştir.¹⁰⁷⁵ Bu durum Mustafa’nın daha önceden görevde olduğunu göstermektedir. İki yıl sonra Mustafa hayatını kaybedince göreve ücretsiz olarak Hacı Ebu Bekir geçmiştir.¹⁰⁷⁶ Musallaya dair son bilgiye göre, Şa‘bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755’te görevli Hacı Bekir’in görevi yenilenmiştir.¹⁰⁷⁷

E. HAN

Han, eskiden seyahat esnasında tüccar, yolcu, gezgin ve benzeri kişilerin kendileri ve hayvanlarının geceleyebileceği yerlerdi.¹⁰⁷⁸ Kazada da bu yapıya dair “*Hân-ı Sungur*” adlı bir han bulunmaktaydı.

Şehri çevreleyen surların kapılarından biri olan Ruha Kapısı’nın dışındaki duvarın bitişiğinde bulunmaktaydı.¹⁰⁷⁹ Kazaya gelen kişilerin şehre girmeden ihtiyaçlarını karşıladığı bir han olmalıdır. Hanın işleyişinin düzenli bir şekilde işlemesi için yapıya mütevellî ataması

¹⁰⁷⁰ Çevrimli, *a.g.e.* s. 488.

¹⁰⁷¹ VGMA, *HD 1079/2*, s. 143. Günümüzde musallanın bulunduğu mahal, Adnan Menderes Bulvarı’ndaki Atatürk Heykeli’nin olduğu yer olmalıdır.

¹⁰⁷² VGMA, *HD 1079/2*, s. 144.

¹⁰⁷³ VGMA, *HD 1079/2*, s. 143.

¹⁰⁷⁴ VGMA, *HD 1097*, s. 95.

¹⁰⁷⁵ VGMA, *HD 1137*, s. 228. Gönüllü bir şekilde görevi yürüten Mustafa’nın, Safer 1145/ Temmuz-Ağustos 1732 yeniden görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 143.

¹⁰⁷⁶ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144.

¹⁰⁷⁷ VGMA, *HD 1097*, s. 95. Şevvâl 1146/ Mart-Nisan 1734.

¹⁰⁷⁸ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 252.

¹⁰⁷⁹ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115.

yapılmıştır. Hanın hurufattaki ilk kaydında 1721 yılında müteveli Şeyhi'nin görevi terk ettiğı bilgisi,¹⁰⁸⁰ daha önce de görevde olduğunu göstermektedir. Bu da hanın bu tarihten önce faaliyette olduğuna işaret etmektedir. Hana dair son bilgi ise 1748 yılına aittir.¹⁰⁸¹ Urfa Kapısı civarında günümüzde bu isimle anılan bir han bulunmamaktadır.

Hanın mütevellisi olan Şeyhi görevi terk edince yerine Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721'de, Mustafa atanmıştır.¹⁰⁸² Bir akçe ile görevi yürüten Mustafa, yirmi yedi yıl görevde kaldıktan sonra ölünce görev Abdullah Halife'ye verilmiştir.¹⁰⁸³ Hana dair son bilgi bu olduğundan sonraki sürecin nasıl olduğu bilinmemektedir.

F. HAMAM

Arapça'da "ısıtmak; sıcak olmak" anlamına gelen *hamm* kökünden türeyen hamam, sözlük anlamı ise "ısıtan yer" olup "yılanma yeri anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁸⁴ Osmanlı vakıf sisteminde genellikle vakıflara akar olmak üzere inşa bazen de hayrat olarak inşa edilmiştir. Bu yapılar çoğu zaman bir külliye içerisinde yer alırlar.¹⁰⁸⁵ Kazada kayıtlarda geçen tek bir hamam bulunmaktadır. Bu da Mahmud Paşa Hamamı'dır. Mahmud Paşa, 1573 yılında inşa etmiş olduğu caminin yanına akar olması için han ve hamam yaptırmıştır.¹⁰⁸⁶ Günümüzde de hala aktif olarak kullanılan hamamın hurufat defterlerinde tek kaydı bulunmaktadır.¹⁰⁸⁷

Mahmud Paşa'nın caminin yanında yaptırmış olduğu hamamın gelirinden her gün kendi ruhuna cüz okumak için cüz-hanlara şart etmiştir. Fakat uzun bir süre hamamın gelirleri Mahmud Paşa'nın yaptırdığı caminin geliridir diye alarak vakıf şartına karşı çıkmışlar ve müteveli olanlar da bunu gizli tutup haksızlık yapmışlardır. Bu durumdan dolayı hamamın geliri birer akçe olmak üzere tekrar cüz-han olanlara verilmiştir. Bunların başına da cüz-han mütevellisi olarak Zî'l-ka'de 1191/ Aralık 1777'de Seyyid Mehmed ve Seyyid Mahmud görevlendirilmiştir.¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁰ VGMA, HD 1133, s. 142.

¹⁰⁸¹ VGMA, HD 1079/1, s. 115.

¹⁰⁸² VGMA, HD 1133, s. 142.

¹⁰⁸³ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Receb 1161/ Haziran-Temmuz 1748.

¹⁰⁸⁴ Semavi Eyice, "Hamam", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 402.

¹⁰⁸⁵ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 251.

¹⁰⁸⁶ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 37.

¹⁰⁸⁷ VGMA, HD 1078, s. 34.

¹⁰⁸⁸ VGMA, HD 1078, s. 34.

G. MAHKEME

Osmanlı Devleti, inanç yapısına uygun davrandığından temel hukuk kaynağını da İslam hukuku oluşturunuyordu. Bu hukukun en önemli uygulayıcısı da kadı idi. Bu doğrultuda kadıların başında bulunduğu mahkemelere “*mahfil-i şer*” ve “*meclis-i şer*” gibi isimler verilmiştir.¹⁰⁸⁹ Bu mahkemelerdeki bütün şer‘î ve hukukî meseleler Hanefî mezhebine göre sonuçlandırılıyordu. Aynı zamanda günümüzdeki noterler gibi vekâletnameler, alım ve satım işleri bu mahkemelerden tarafından yürütölmekteydi.¹⁰⁹⁰ Mahkemelerin başında olan kadılar genelde evinde yargılama yaptığından kadının evi mahkeme görevi görmekteydi. Bununla birlikte cami ve mescitlerde yargılama yapıldığı görölmektedir.¹⁰⁹¹

Mahkemeye yapılan atamalar, hurufat defterinin tutulmaya başlandığı XVII. yüzyılın sonlarıyla birlikte başlamıştır.¹⁰⁹² Kâtip, muhızır, muhızırbaşı, mukayyid ve loğkeş gibi görevlilerin atama kayıtları bulunmaktadır. Fakat mahkemede görev yapan bu görevlilerin almış olduğu ücretler kayıtlarda yazılmamıştır. Mahkemede bu görevlilerin kayıtları aynı zamanda 1142 numaralı defterde de kayıt altına alınmıştır.¹⁰⁹³ Kazadaki yapıların birçoğunda görev yapan loğkeşler mahkemede de görev yapmışlardır. Mahkemede diğér görevlilerin atamaları da düzenli olarak düşölmüştür. Yapıya dair hurufat defterlerindeki son kayıt 1759 yılına aittir.¹⁰⁹⁴ Mahkemede bu görevliler şunlardır:

1. Kâtip

Mahkemede iki kâtip bulunduğundan kayıtlar ayrı değérlendirilmiştir. Zî‘l-hicce 1115/ Nisan-Mayıs 1704’te kâtip olan Mahmud hayatını kaybedince yerine Ahmed göreve geçmiştir.¹⁰⁹⁵ Bir yıl sonra kâtip olan Ahmed görevden uzaklaştırılarak kâtiplik Halil’e verilmiştir.¹⁰⁹⁶ Ahmed’in görevden alınma nedeni belli değildir. Ahmed’in görevinde herhangi

¹⁰⁸⁹ Abdölkadir Erçin, “Osmanlı Devleti’nde Kadı ve Şer‘î Mahkemeler”, *Bartın ve Yöresi Tarih-Költür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*, C. 2, S. 1, Bartın 2015, s. 18.

¹⁰⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “*Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*” TTK, Ankara 2014, s. 91.

¹⁰⁹¹ Abdullah Demir, “Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Ed. Tufan Gündüz), Ankara 2013, s. 358.

¹⁰⁹² VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹⁰⁹³ VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹⁰⁹⁴ VGMA, *HD 1097*, s. 97.

¹⁰⁹⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 180; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹⁰⁹⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 182.

bir kusuru yokken Halil'in alarak haksızlık yaptığı için görev yeniden Ahmed'e verilmiştir.¹⁰⁹⁷ Fakat kayıt Halil üzerinden devam etmiştir. Ahmed'in akıbeti ise bilinmemektedir. Rebî'ü's-sânî 1138/ Aralık-Ocak 1725-26'da Halil vefat edince babası ve dedesi önceden görev yapan Mustafa Sururi'ye görev verilmiştir.¹⁰⁹⁸

Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718'de diğer kâtip Mustafa beratını kaybedince yeniden berat verilmiştir.¹⁰⁹⁹ Görevde olan Mustafa'ya, Muharrem 1137/ Eylül-Ekim 1724'te müdahale edilse de görevine devam etmiştir.¹¹⁰⁰

Bu iki grup kâtibin kayıtları kesilmiştir. Şevvâl 1172/ Mayıs-Haziran 1759'da kâtiplik ve mukayyidlik görevlerinin Müftüzade Mehmed'de olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed vefat edince yerine büyük oğlu Abdurrahman geçmiştir.¹¹⁰¹ Mahkemeye dair son kayıt bu olduğundan bundan sonraki durumun ne olduğu bilinmemektedir.

2. Mukayyid

Safer 1137/ Ekim-Kasım 1724'te mahkemenin mukayyidi olmadığı için önceden de görev yapan Mehmed Halife'ye görev verilmiştir.¹¹⁰² On yıl sonra mahkemeye Mehmed Halife'den hariç bağımsız bir mukayyid lazım olduğundan Şerif Mehmed atanmıştır.¹¹⁰³ Mahkemenin son kaydında ise Şevvâl 1172/ Mayıs-Haziran 1759'da Müftüzade Mehmed Halife'ye mukayyid görevinin yanında kâtiplik görevi de verilmiştir. Mehmed Halife ölünce yerine büyük oğlu Abdurrahman atanmıştır.¹¹⁰⁴

3. Muhzır

Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706'da mahkemenin muhzırı olan Mehmed ölünce yerine diğer Mehmed geçmiştir.¹¹⁰⁵ Bundan sonra Mehmed'in durumu bilinmemektedir. Receb 1147/ Kasım-Aralık 1731'de, mahkemede muhzır olmadığından göreve Hasan atanmıştır.¹¹⁰⁶ Daha

¹⁰⁹⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 141; VGMA, *HD 1142*, s. 10. Rebî'ü'l-evvel 1132/ Ocak-Şubat 1720.

¹⁰⁹⁸ VGMA, *HD 1083*, s. 201; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹⁰⁹⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 140.

¹¹⁰⁰ VGMA, *HD 1137*, s. 229; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹¹⁰¹ VGMA, *HD 1097*, s. 97.

¹¹⁰² VGMA, *HD 1137*, s. 229; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹¹⁰³ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144; VGMA, *HD 1142*, s. 10. Muharrem 1147/ Haziran-Temmuz 1734.

¹¹⁰⁴ VGMA, *HD 1097*, s. 97; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹¹⁰⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 182.

¹¹⁰⁶ VGMA, *HD 1079/2*, s. 145.

sonra mahkemede muhızırbaşı olan Seyyid Mustafa'nın on beş yaşında küçük çocuk olması ve mahkeme işlerinden anlamaması nedenleriyle görevden uzaklaştırılmıştır. Yerine daha güvenilir bir kişi olan muhızır Hasan bin İsmail'e görev verilmiştir.¹¹⁰⁷

4. Muhızırbaşı

Mahkemede görevli Yahya'nın kusuru yokken Hamza almış ve haksızlık yapmış olduğundan görevden alınarak yeniden Şa'bân 1104/ Nisan-Mayıs 1693'te Yahya'ya verilmiştir.¹¹⁰⁸ Yahya, yirmi sekiz yıl sonra görevi oğlu Ali'ye bırakmıştır.¹¹⁰⁹ Babası Yahya'dan sonra görevi Ali alsa da mahkemede Halil emektar olduğundan görev Yahya ve oğlu Ali'den alınarak Halil'e verilmiştir.¹¹¹⁰ Yahya vefat ettikten sonra oğlu Derviş Ali varken Halil haksızlık yaparak görevi almış ancak görevden alınarak Derviş Ali getirilmiştir.¹¹¹¹ Yirmi dört yıl görev yaptıktan sonra Derviş Ali ölünce yerine oğlu Seyyid Mustafa geçmiştir.¹¹¹² Göreve gelen Seyyid Mustafa, on beş yaşında mahkeme işlerinden anlamadığından görevi elinden alınarak daha tecrübeli olan ikinci muhızır Hasan bin İsmail'e görev verilmiştir.¹¹¹³ Cumâde'l-âhir 1165/ Nisan-Mayıs 1752'deki son muhızırbaşı kaydında görevli Hasan'ın beratı kaybolduğundan yeniden berat verilmiştir.¹¹¹⁴

5. Loğkeş

Mahkemede loğkeş hakkında tek kayıt bulunmaktadır. Cemâziye'l-evvel 1104/ Ocak-Şubat 1693'te loğkeş olmadığından Seyyid Hızır atanmıştır.¹¹¹⁵

H. ESNAFLAR ve MİMARLAR

1. Debbağlar Ahi Babası

Bir şehirde her esnaf teşekkülünün bir reisi bulunmakla beraber bunların en büyüğüne ahi baba denilirdi. Ahi babaların tayini belirli usuller çerçevesinde yapılırdı. Ahi baba ölünce

¹¹⁰⁷ VGMA, *HD 1079/1*, s. 114. Safer 1161/ Şubat 1748.

¹¹⁰⁸ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹¹⁰⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 179; VGMA, *HD 1133*, s. 10. Receb 1133/ Nisan-Mayıs 1721.

¹¹¹⁰ VGMA, *HD 1133*, s. 142; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹¹¹¹ VGMA, *HD 1137*, s. 228; VGMA, *HD 1142*, s. 10. Şa'bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723. Derviş Ali'nin Receb 1144/ Aralık-Ocak 1731-32'de eski beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 143.

¹¹¹² VGMA, *HD 1079/1*, s. 114; VGMA, *HD 1142*, s. 10. Cumâde'l-âhir 1160/ Haziran-Temmuz 1747.

¹¹¹³ VGMA, *HD 1079/1*, s. 114; VGMA, *HD 1142*, s. 10. Safer 1161/ Şubat 1748.

¹¹¹⁴ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115.

¹¹¹⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

yerine bu görevi yürütebilecek oğlu varsa o geçerdi. Eğer oğlu yok ise esnaf kendi aralarında oy birliğiyle dürüst, güvenilir ve ehil bir kişiyi seçer ve kadının arzı üzerine padişah beratıyla tasdik edilirdi.¹¹¹⁶

Derileri işleyen sahtiyan, meşin, kösele yapan sanatkârlara *debbâğ*¹¹¹⁷ denilir. Bu işlemin yapıldığı yerlere de debbağhane denilmekteydi. Hatta kazadaki debbağhanelerden biri Mahmud Paşa Camii yakınında bulunmaktaydı.¹¹¹⁸ Debbağların başında bulunan reis “debbağ ahi babası” olarak bilinirdi. Kazanın hurufattaki ilk debbağlar ahi babası Şeyh Mehmed’e, Zî’l-ka‘de 1122/ Aralık-Ocak 1710-11’de, elinde beratı olmadığından yeniden berat verilmiştir.¹¹¹⁹ Aynı tarihte Şeyh Mehmed görevden alınarak görev, Salih’e verilmiştir. Mehmed’in azil nedeni kayıta yazmamaktadır.¹¹²⁰ Debbağlar üzerine ahi baba olan Salih’ten esnaf razı olmadığı için görevden uzaklaştırılmış ve yerine Mehmed geçmiştir.¹¹²¹ Şa‘bân 1135/ Mayıs-Haziran 1723’te debbağlar ahi babası Mehmed, kendi halinde olmayıp insanları hor gören ve eziyet eden biri olmasından dolayı şikâyet edilmiştir. Bu durum sonucunda Mehmed’in elinden görev alınarak Abdülmümin’e verilmiştir.¹¹²²

2. Esnaf Şeyhleri

Esnafın büyüğü yerinde kullanılan bir tabirdir. Şeyh, mensub olduğu mesleğin şikâyetleriyle uğraşmakta ve aynı zamanda devlet ile esnaf arasındaki işlerle meşgul olurlardı.¹¹²³ Kazada şeyh-i seba, cüllah şeyhi ile kürkçüler ve terziler şeyhi vardı.

Şeyh-i seba, esnaf teşkilatı reislerinden birine verilen isimdir. Ahi teşkilatından yedinci mertebeyi ibraz edenlere şeyh unvanı verildiğinden esnaf teşkilatında da bu isim kullanılmıştır. Seba şeyhliği sadece İstanbul’da değil Anadolu’nun diğer şehirlerinde de mevcuttu.¹¹²⁴ Şeyh-i seba olan Seyyid Bektaş ehil olmadığından görev elinden alınarak Rebî‘ü’l-evvel 1130/ Şubat-Mart 1718’de Seyyid Ömer’e verilmiştir.¹¹²⁵ İki yıl sonra Seyyid Ömer’in görevinde bir sorunu

¹¹¹⁶ Ziya Kazıcı, “Ahî Baba”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1998, s. 527-528.

¹¹¹⁷ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 151.

¹¹¹⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

¹¹¹⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 138; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹¹²⁰ VGMA, *HD 1133*, s. 138; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹¹²¹ VGMA, *HD 1133*, s. 139; VGMA, *HD 1142*, s. 10. Fakat Muharrem 1124/ Şubat-Mart 1712.

¹¹²² VGMA, *HD 1137*, s. 228; VGMA, *HD 1142*, s. 10.

¹¹²³ Pakalın, *Sözlük I.*, s. 557.

¹¹²⁴ Pakalın, *Sözlük II.*, s. 134-135.

¹¹²⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 140.

yokken eski görevli Bektaş görevi olarak haksızlık yapmıştır. Durum böyle olunca Bektaş görevden alınmış ve yeniden Seyyid Ömer'e verilmiştir.¹¹²⁶

Cüllah, el tezgâhında bez dokuyan kişi, çulha ve dokumacı anlamına gelmektedir.¹¹²⁷ Bu tabir Osmanlılar da genellikle pamuklu dokumacılar için kastedilmiştir.¹¹²⁸ Şeyh ise, kocamış, ihtiyar, bir kabilenin reisi veya bir sanatın erbab kişisi anlamına gelmektedir.¹¹²⁹ Cüllah şeyhi ise, bu görevle ilgilenen kişilerin kendi arasında seçmiş oldukları reis niteliğinde kişidir. Hallaçlar şeyhi olan Hacı Abdi hayatını kaybedince Rebî'ü'l-âhir 1125/ Nisan-Mayıs 1713'te yerine Osman görevlendirilmiştir.¹¹³⁰ Görevli olan Osman ehil olmadığından görevden uzaklaştırılarak yerine Seyyid Mehmed geçmiştir.¹¹³¹ Bir yıl sonraki kayıta ise Osman'ın herhangi bir sorunu yokken Seyyid Mehmed görevi olarak haksızlık yaptığından görevden alınarak yeniden Osman'a verilmiştir.¹¹³² Şa'bân 1140/ Mart-Nisan 1728'de ücretsiz bir şekilde görevi yürüten Şeyh Mehmed beratsız olduğundan yeniden berat verilmiştir.¹¹³³ Muharrem 1141/ Ağustos-Eylül 1728'de, Mehmed hayatını kaybedince yerine Şeyh Ali atanmıştır.¹¹³⁴

Kürkçüler ve terziler şeyhi, kazadaki görev yapan kürkçü ve terzi esnaflarının başında bulunan görevliydi. Hurufatta bu göreve dair düşünülmüş tek kayıt bulunmaktadır. Buna göre kürkçüler ve terziler esnafının şeyhi olan Ali ölünce yerine Rebî'ü'l-evvel 1132/Ocak-Şubat 1720'de, Hüseyin geçmiştir.¹¹³⁵

3. Pazarbaşı

Ruha Kapısı yakınında bulunan çarşının¹¹³⁶ başında olan kişi için bu tabir kullanılmıştır. Pazarbaşı Hacı Mehmed, Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718'de, vefat edince yerine Ali geçmiştir.¹¹³⁷ Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718'de pazarbaşı olan Ali görevi terk edince yerine Seyyid

¹¹²⁶ VGMA, *HD 1133*, s. 141. Rebî'ü'l-evvel 1132/ Ocak-Şubat 1720. Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718'de görevli Seyyid Ömer'in beratı kaybolduğundan yeniden berat verilmiştir. VGMA, *HD 1137*, s. 229.

¹¹²⁷ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 123.

¹¹²⁸ Feridun Emecen, "Cullâh" *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 83.

¹¹²⁹ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 661.

¹¹³⁰ VGMA, *HD 1133*, s. 139; VGMA, *HD 1142*, s. 11.

¹¹³¹ VGMA, *HD 1133*, s. 140; VGMA, *HD 1142*, s. 11. Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718.

¹¹³² VGMA, *HD 1133*, s. 141. Cemâziyel'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719.

¹¹³³ VGMA, *HD 1144*, s. 187; VGMA, *HD 1142*, s. 11.

¹¹³⁴ VGMA, *HD 1144*, s. 187.

¹¹³⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 141; VGMA, *HD 1142*, s. 11.

¹¹³⁶ VGMA, *HD 1144*, s. 187.

¹¹³⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 140; VGMA, *HD 1142*, s. 11.

Mehmed geçmiştir.¹¹³⁸ Göreve ait son kayıt bu olduğundan bundan sonraki süreç bilinmemektedir.

4. Mimarlar

Osmanlı devletinde onarım çalışmalarının genel amacı yapıyı ayakta tutmaktır. Bu bağlamda kamu hizmetlerine yöneltilen vakıfların uzun yıllar ayakta kalabilmesi ve hizmetlerine devam edebilmeleri için vakıfların korunmasına, ortaya çıkan onarım ihtiyacının zamanında yapılan uygun müdahalelerle giderilmesine bağlı olmuştur.¹¹³⁹ Bu doğrultuda yapıların korunması için mimarlar atanmıştır. Biretû'l-Fırat kazasında dülger ve mimar görev yapmıştır.

Dülger, yapıların kapı ve pencere gibi doğrama kısımlarından hariç kuşaklama, çatı, döşeme, tavan, merdiven gibi kaba ahşaplarını yapan sanatkarlar için kullanılan bir tabirdir.¹¹⁴⁰ Kazada bu görevliye dair atama kayıtları bulunmakla beraber şehrin kalesinin kapıları ve camisinde görev yapmaktaydılar.¹¹⁴¹ Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711'de mimar olmadığı için göreve getirilen Yusuf'un beratı yenilenmiştir.¹¹⁴² İki yıl sonra Cemâziye'l-evvel 1125/ Mayıs-Haziran 1713'te Yusuf'un görevi yenilenmiştir.¹¹⁴³ Bundan sonra göreve dair atama kaydı olmadığından mimar Yusuf'un akıbeti bilinmemektedir.

Şehirdeki binaların inşası, korunması ve tamirâtı için görev yapan mimarlara bu isim verilmiş olmalıdır. Cemâziye'l-evvel 1125/ Mayıs-Haziran 1713'te mimarlığa Selim atanmıştır.¹¹⁴⁴ Daha sonra Selim'in görevdeki akıbeti bilinmemektedir. Cemâziye'l-evvel 1131/ Mart-Nisan 1719'da, binalar mimarının Mehmed olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta hayatını kaybettiğinden yerine Yakub geçmiştir.¹¹⁴⁵ Yakub'un görevi, Cemâziye'l-âhir 1146/ Kasım-Aralık 1733'te yenilenmiştir.¹¹⁴⁶ Şevvâl 1147/ Şubat-Mart 1735 yılında Yakub, yaşlı

¹¹³⁸ VGMA, HD 1133, s. 140; VGMA, HD 1142, s. 11.

¹¹³⁹ İbrahim Yılmaz, "Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Yapıların Korunmasında Onarım Aşamaları", *Journal of Ottoman Civilization Studies*, Vol: 3, No: 4, s. 38-39.

¹¹⁴⁰ Pakalın, *Sözlük I.*, s. 485.

¹¹⁴¹ VGMA, HD 1133, s. 139.

¹¹⁴² VGMA, HD 1133, s. 138.

¹¹⁴³ VGMA, HD 1133, s. 139.

¹¹⁴⁴ VGMA, HD 1133, s. 139.

¹¹⁴⁵ VGMA, HD 1133, s. 140.

¹¹⁴⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

olup görevini yerine getiremeyecek duruma geldiğinden görevden alınarak görevi Usta Ali'ye verilmiştir.¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁷ VGMA, *HD 1079/2*, s. 145.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZA MERKEZİ DIŞINDAKİ VAKIFLAR

A. CAMİ VE MESCİTLER

1. Hacı Abdurrahman Camii

Curuncuk köyünde olan yapı Hacı Abdurrahman Camii olarak anılmaktadır. Fakat caminin Hacı Abdurrahman tarafından inşa edilip edilmediği bilinmemektedir. İbadethane ile ilgili ilk kayda XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine rastlanmaktadır.¹¹⁴⁸ Bu kayda göre imam Sinan beratsız olduğu için berat verilmiştir. Bu durum onun daha önceden görevde olduğunu göstermektedir. Bu da caminin inşasının daha eski olduğunu göstermektedir. Cami kayıtlarında sadece imam ataması bulunmaktadır. Hurufatta camiye dair son bilgi 1768 yılına aittir.¹¹⁴⁹ Günümüzde böyle bir cami olmamakla beraber Curuncuk köyü, Gaziantep ilinin Nizip ilçesine bağlı Menderes Mahallesi'dir.

Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721'de camide imam olan Sinan'ın beratı olmadığından berat verilmiştir.¹¹⁵⁰ Bir akçe ile görevli Sinan, Zî'l-hicce 1155/ Ocak-Şubat 1743 yılında kendi rızasıyla görevi bırakınca yerine Ahmed atanmıştır.¹¹⁵¹ Daha sonra Ahmed hayatını kaybedince görev yeğeni Mehmed Halife'ye verilmiştir.¹¹⁵²

2. Mezar-Mizar Köyü Vakıfları

İskele köylerinden biri olan Mezar köyü, günümüzde Gaziantep ilinin Nizip ilçesine bağlı Uluyatır Mahallesi olarak bilinmektedir. Hurufat defterlerine göre, köyde iki cami ve iki mescit bulunmaktadır. Dört ibadethanenin bulunması köyün nüfusunun ve cemaatinin fazla olduğunu göstermektedir. Köye dair kayıtlarda geçen ibadethaneler de şu şekildedir;

2.1. Câmi'-i Kebir

Caminin harimine geçişi sağlayan kapılar üzerindeki Farsça kitabede, 981-982/ 1573-74 yılında Hacı Muhammet bin Hacı Ali Şefkat bin Kılıç ve Bozkoyunlu Şefkat bin Kılıç tarafından

¹¹⁴⁸ VGMA, HD 1133, s. 142.

¹¹⁴⁹ VGMA, HD 1075, s. 29.

¹¹⁵⁰ VGMA, HD 1133, s. 142.

¹¹⁵¹ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

¹¹⁵² VGMA, HD 1079/1, s. 114. Zî'l-ka'de 1159/ Kasım-Aralık 1746. Mehmed Halife'nin bir akçelik görevi Şevvâl 1170/ Haziran-Temmuz 1757 ve Zî'l-hicce 1181/ Nisan-Mayıs 1768'de yenilenmiştir. VGMA, HD 1097, s. 97; VGMA, HD 1075, s. 29.

yaptırıldığı yazmaktadır.¹¹⁵³ Hurufat defterinde caminin ilk iki kaydında da yapı, “*Şefkat nâm kimesne câmi*” olarak geçmektedir.¹¹⁵⁴ Daha sonraki atama kayıtları takip edildiğinde cami, “*Mezar Karyesi’ndeki Câmi’-i Kebir*” olarak anılmıştır.¹¹⁵⁵ Caminin hurufattaki kayıtlarında müteveli, nazır, cabi, müezzin ve ferraş, gibi görevlilerin kaydı bulunsa da herhangi bir imam ve hatip kaydına rastlanmamaktadır. İbadethaneye dair son kayıt, 1726 yılına aittir.¹¹⁵⁶ 1950 ile 1955 yılları arasında üst örtüsü açılmış ve betonarme ile kapatılan cami, günümüzde ibadete açıktır.¹¹⁵⁷ Vakıfta tespit edilen görevliler şunlardır;

2.1.1. Müezzin

Dini hizmet elemanlarından olan müezzin bir akçeyle Ali adlı kişidir. Cemâziye’l-evvel 1103/ Ocak-Şubat 1692’de, Ali hayatını kaybedince görev diğer Ali’ye verilmiştir.¹¹⁵⁸ Müezzin Ali, Şa’bân 1103/ Nisan-Mayıs 1692’de ölünce yerine Mehmed bin Abdurrezzak geçmiştir.¹¹⁵⁹

2.1.2. Müteveli

Camide tek müteveli kaydı bulunmaktadır. Bu atamada görevli Halil başka şehirde yaşadığından Rebî’ü’s-sânî 1108/ Ekim-Kasım 1696’da görevden alınarak Mehmed bin Himmet’e verilmiştir.¹¹⁶⁰

2.1.3. Nazır-Cabi

Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718’de yarım akçe ile nazır olan Ali, hayatını kaybedince görev Ahmed’e verilmiştir.¹¹⁶¹ İki akçe ile nazır olan Ahmed’e Mustafa haksız yere müdahale etmeye çalışmıştır. Bu müdahaleye rağmen Ahmed görevine devam etmiştir.¹¹⁶² Dört yıl sonra camide nazır ve cabi olan Mehmed, ölünce yerine bir akçe ile görev yapacak olan Şeyh Mehmed geçmiştir.¹¹⁶³ Cemâziye’l-evvel 1146/ Ekim-Kasım 1733 yılında caminin hurufattaki

¹¹⁵³ Eker, *a.g.t.*, s. 14; 1314/ 1896 yılında cami Mısri Hoca’nın oğlu Selim tarafından onarılmıştır. Eker, *a.g.t.*, s. 14.

¹¹⁵⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹¹⁵⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹¹⁵⁶ VGMA, *HD 1143*, s. 265.

¹¹⁵⁷ Eker, *a.g.t.*, s. 14.

¹¹⁵⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹¹⁵⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹¹⁶⁰ VGMA, *HD 1140*, s. 194.

¹¹⁶¹ VGMA, *HD 1133*, s. 140.

¹¹⁶² VGMA, *HD 1133*, s. 142. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722.

¹¹⁶³ VGMA, *HD 1143*, s. 265. Muharrem 1139/ Ağustos-Eylül 1726.

son nazır kaydında on beş yıldır iki akçe ile nazır olan Ahmed'in herhangi bir kusuru yokken görevi Şeyh Mehmed kendi üzerine berat ettirdiği ve haksızlık yaptığından görevden alınarak yeniden Şeyh Ahmed'in atandığı anlatılmıştır.¹¹⁶⁴

2.1.4. Ferraş

Zî'l-ka'de 1103/ Temmuz-Ağustos 1692'de camideki tek ferraş kaydında görevli olan Hacı Osman yerine Abdurrezzak geçmiştir.¹¹⁶⁵ Hacı Osman'ın görevden ayrılma nedeni kayıta yazmadığından bilinmemektedir.

2.2. Mezar Karyesi Camii

İlk kayıtlarda “*Hacı Mustafa Mescidi*” olarak geçen ibadethane, diğer kayıtlarda “*Mezar Karyesi Câmî*” olarak zikredilmiştir.¹¹⁶⁶ İbadethane, Cemil oğlu Mustafa'nın adıyla¹¹⁶⁷ anılsa da yapının onun tarafından inşa edilip edilmediği tam olarak bilinmemektedir. Hurufat defterlerinin tutulmaya başladığı dönem olan XVII. yüzyılın sonlarına doğru caminin de kayıtları başlamıştır.¹¹⁶⁸ Camide imam, hatip, mütevellî, nazır ve ferraş gibi görevliler bulunmaktadır. Mütevellî ve nazır kayıtlarının bulunması, caminin vakfının olduğunu göstermektedir. Camiye ait hurufattaki son bilgi ise 1755 yılına aittir.¹¹⁶⁹ Günümüzde Uluyatır Mahallesi olarak bilinen mahalledeki cami kısmı 1975-76 yılında yıkılmış, minaresi ise günümüze ulaşan bir yapı bulunmaktadır. Yapının herhangi bir inşa kitabesi bulunmamakla beraber 1700 ile 1750 yılları arasında inşa edildiği düşünülmektedir.¹¹⁷⁰ Köydeki diğer yapı, “*Câmî-i Kebir*” olarak geçtiğinden minaresi olan bu cami, Hacı Mustafa Camii olabilir.

2.2.1. İmam

Hurufatta caminin Şa'bân 1102/ Nisan-Mayıs 1691'de ilk imam kaydında Halil cahil olduğundan görevden uzaklaştırılarak yerine Ömer atanmıştır.¹¹⁷¹ Bir yıl sonra Ömer ölünce yerine oğlu Ali geçmiştir.¹¹⁷² Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692'de imam Ali vefat edince

¹¹⁶⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

¹¹⁶⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹¹⁶⁶ VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1133, s. 139.

¹¹⁶⁷ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹¹⁶⁸ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹¹⁶⁹ VGMA, HD 1097, s. 95.

¹¹⁷⁰ Eker, a.g.t., s. 13.

¹¹⁷¹ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹¹⁷² VGMA, HD 1098, s. 179. Cemâziyel'l-evvel 1103/ Ocak-Şubat 1692.

oğlu Mustafa göreve geçmiştir.¹¹⁷³ Bundan sonraki cami kayıtlarında herhangi bir imam ibaresi geçmemiştir. Muhtemelen hatip görevini yürüten kişi imamlık yapmıştır.

2.2.2. Hatip

Şa'bân 1102/ Nisan-Mayıs 1691'de caminin ilk hatip kaydında iki akçe ile görevli Halil ahali tarafından şikâyet edilince görevden alınmış ve yerine Ömer görevlendirilmiştir.¹¹⁷⁴ Halil görevdeyken Ömer alarak haksızlık yaptığından görevden uzaklaştırılarak hatiplik tekrar Halil'e verilmiştir.¹¹⁷⁵ Görevde Halil varken Safer 1127/ Şubat-Mart 1715'te görevde iki akçeyle Ömer'in görev yaptığı görülmektedir. Fakat Halil'in azledilmesi ve görevin Ömer'e verilmesiyle ilgili kayıt yoktur. Ömer'in hayatını kaybetmesi üzerine yerine oğlu Mustafa geçmiştir.¹¹⁷⁶ Babasından sonra göreve gelen Mustafa kendi isteğiyle görevi Hasan'a bırakmıştır. Fakat Hasan da görevi Ahmed'e bırakmıştır. Görevin başına geçen Ahmed de görevi devam ettirmedeğinden görev elinden alınarak Mustafa'ya verilmiştir.¹¹⁷⁷ Beş akçe ile hatip olan Mustafa hayatını kaybedince yerine Şeyh Ahmed görevlendirilmiştir.¹¹⁷⁸ Ahmed on dört yıl görev yaptıktan sonra hayatını kaybedince yerine kardeşi Hacı Mehmed atanmıştır.¹¹⁷⁹ Hacı Mehmed dört yıl sonra kendi rızasıyla görevi oğulları Halil ve Salih'e bırakmıştır.¹¹⁸⁰ Uzun süre görev yapan Halil çocuksuz ölünce Cumâde'l-evvel 1243/ Kasım-Aralık 1827'de cemaatten Seyyid Osman Halife bin Abdurrahman göreve atanmıştır.¹¹⁸¹ Halil'in kardeşi Salih'in akıbeti kayıtlarda bulunmamaktadır.

2.2.3. Müteveli

Caminin hurufattaki ilk müteveli kaydına göre, Cemâziye'l-evvel 1110/ Kasım-Aralık 1698'de, altı akçe ile görevli Hasan hayatını kaybedince yerine Halil atanmıştır.¹¹⁸² Muharrem

¹¹⁷³ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹¹⁷⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹¹⁷⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 179. Cemâziye'l-âhir 1103/ Şubat-Mart 1692.

¹¹⁷⁶ VGMA, *HD 1133*, s. 139.

¹¹⁷⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 141. Receb 1133/ Nisan-Mayıs 1721.

¹¹⁷⁸ VGMA, *HD 1079/2*, s. 146. Rebî'ü'l-âhir 1151/ Temmuz-Ağustos 1738.

¹¹⁷⁹ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115. Rebî'ü'l-âhir 1165/ Şubat-Mart 1752.

¹¹⁸⁰ VGMA, *HD 1097*, s. 96. Zî'l-hicce 1169/ Ağustos-Eylül 1756. Halil ve Salih'in beş akçelik görevi Ramazan 1181/ Ocak-Şubat 1768 yılında yenilenmiştir. VGMA, *HD 1075*, s. 29.

¹¹⁸¹ VGMA, *HD 542*, s. 33.

¹¹⁸² VGMA, *HD 1098*, s. 179.

1111/ Haziran-Temmuz 1699'da ise Halil'in görevi yenilenmiştir.¹¹⁸³ Caminin bundan sonraki kayıtlarında mütevellîye dair bilgi bulunmamaktadır.

2.2.4. Nazır

Rebî'ü'l-evvel 1118/ Haziran-Temmuz 1706'da, uzun bir süreden beri caminin nazırı olmadığından dolayı göreve gelen Ali, vakıf şartlarına aykırı davranmış bu nedenle görevden alınmıştır. Ücretsiz olarak nezaret, Ömer'e verilmiştir.¹¹⁸⁴ Rebî'ü'l-âhir 1122/ Mayıs-Haziran 1710'da nazır olan Ali'nin kusuru yokken Ömer haksız olarak aldığından görev tekrar Ali'ye verilmiştir.¹¹⁸⁵ Nazır Ömer'den Ali aldığından görevden uzaklaştırılarak görev yeniden Ömer'e verilmiştir.¹¹⁸⁶ Bundan sonra ise tekrar görevde olan Ömer'e Ali müdahale etmeye çalışmışsa da Ömer görevine devam etmiştir.¹¹⁸⁷ Ücretsiz şekilde görev yapan Ömer ölünce Ali haksızlık yapıp görevi yeniden aldı. Vakıf şartlarına aykırı davranan Ali'nin elinden görev alınarak Hüseyin ve Mustafa'ya verilmiştir.¹¹⁸⁸ Bundan sonra kayıtlar kesintiye uğramıştır. O yüzden Hüseyin ve Mustafa'nın akıbeti bilinmemektedir. Şevvâl 1135/ Temmuz-Ağustos 1723'te camide görevli olmadığından vakıftan artan paralardan almak üzere dört akçe ile Hacı Sofu bin Ali atanmıştır.¹¹⁸⁹

2.2.5. Ferraş

Zî'l-ka'de 1116/ Şubat-Mart 1705'te camide görevli ferraş Mehmed görevden uzaklaştırılarak yerine Hacı Ahmed atanmıştır.¹¹⁹⁰ Fakat Mehmed'in görevden neden alındığı bilinmemektedir. Ferraş Ahmed'e haksız bir şekilde diğer Ahmed müdahale etse de Ahmed görevinde bırakılmıştır.¹¹⁹¹ Hacı Mehmed ve Hacı Ahmed görevi terk ettiklerinden ferraşlığa Mustafa bin Hasan atanmıştır.¹¹⁹² Hacı Ahmed ile beraber Hacı Mehmed'in de görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bir akçe ile ferraş görevini yürüten Mustafa bin Hasan'a görevindeyken

¹¹⁸³ VGMA, *HD 1140*, s. 197.

¹¹⁸⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 182.

¹¹⁸⁵ VGMA, *HD 1133*, s. 138.

¹¹⁸⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 183. Cumâde'l-ûla 1124/ Haziran-Temmuz 1712.

¹¹⁸⁷ VGMA, *HD 1133*, s. 139. Receb 1126/ Temmuz-Ağustos 1714.

¹¹⁸⁸ VGMA, *HD 1133*, s. 140. Muharrem 1131/ Kasım-Aralık 1718.

¹¹⁸⁹ VGMA, *HD 1137*, s. 228.

¹¹⁹⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

¹¹⁹¹ VGMA, *HD 1133*, s. 138. Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711.

¹¹⁹² VGMA, *HD 1133*, s. 142. Safer 1134/ Kasım-Aralık 1721.

müdahale edilse de beratı gereği ferraşlık görevine devam etmiştir.¹¹⁹³ Otuz bir yıl sonra Cumâde'l-ûla 1168/ Şubat-Mart 1755'te ferraş Mustafa ölünce yerine oğlu Mehmed geçmiştir.¹¹⁹⁴

2.3. İmam Hüseyin Mescidi

İskele köylerinden Mezar köyünde bulunan mescit, hurufat defterlerinde “*Hacı Hüseyin Mescidi*” veya “*İmam Hüseyin Mescidi*” olarak geçmektedir.¹¹⁹⁵ Kayıta geçen Hüseyin adlı kişinin mescidin banisi olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Hurufat defterinde mescidin iki kaydı bulunmaktadır. Bunlar da imam atamasıyla ilgilidir. Mescidin hurufattaki ilk kaydı XVII. yüzyılın son döneminde düşülmüştür.¹¹⁹⁶ Bu kayıta görevli imamın beratının yenilenmesi daha önce görevde olduğunu göstermektedir. Yine mescidin inşasının ilk kayıttan eski olduğuna işaret etmektedir. Mescide ait hurufattaki son atama bilgisi ise 1705 yılındadır.¹¹⁹⁷

Cemâziye'l-evvel 1103/ Şubat-Mart 1692'de imam olan Hasan'ın beratı yenilenmiştir.¹¹⁹⁸ İmam Hasan, Rebî'ü'l-evvel 1117/ Haziran-Temmuz 1705'te görevi Mustafa'ya bırakmıştır.¹¹⁹⁹ Bundan sonra mescide dair başka kayıt olmadığından Mustafa'nın akıbeti bilinmemektedir.

2.4. Eski Mescid

İskele köylerinden Mezar köyünde bulunan Eski Mescid'in¹²⁰⁰ hurufatta iki kaydı vardır. Mescide dair son bilgi ise 1704 yılına aittir.¹²⁰¹ Cemâziye'l-evvel 1103/ Ocak-Şubat 1692'de imam Molla Mehmed rızasıyla görevi oğlu Mehmed'e bırakmıştır.¹²⁰² Rebî'ü'l-evvel 1116/ Temmuz-Ağustos 1704'te ücretsiz şekilde görev yapan Mehmed'in görevi yenilenmiştir.¹²⁰³

3. Neccar Ahmed Camii

¹¹⁹³ VGMA, *HD 1137*, s. 229. Safer 1137/ Ekim-Kasım 1724.

¹¹⁹⁴ VGMA, *HD 1097*, s. 95.

¹¹⁹⁵ VGMA, *HD 1098*, s. 179; VGMA, *HD 1098*, s. 181.

¹¹⁹⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹¹⁹⁷ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

¹¹⁹⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹¹⁹⁹ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

¹²⁰⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹²⁰¹ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

¹²⁰² VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹²⁰³ VGMA, *HD 1098*, s. 181.

İskele köylerinden olan Hıyar köyünün camisi durumundaydı.¹²⁰⁴ Cami bazı kayıtlarda “*Hıyâr Karye Câmi*” bazı kayıtlarda ise “*Hıyâr Karyesi Neccar Ahmed Câmi*” olarak geçmektedir.¹²⁰⁵ Caminin banisinin Neccar Ahmed olup olmadığı hakkında bilgi yoktur. İbadethanenin ilk kaydı, XVII. yüzyılın sonlarındadır. Yapıda imam, hatip ve mütevellî görevleri, evladının evladına verilmesi şartı bulunmaktaydı.¹²⁰⁶ Bu görevlilerin yanında camide ferraş ve müezzîn gibi görevliler de vardı. Hurufat defterlerinde mabede ait son bilgi 1729 yılına aittir.¹²⁰⁷ 1862 yılında yapı cami statüsünde olmakla birlikte 200 akçe geliri ve 112 akçe gideri bulunmaktaydı.¹²⁰⁸ Hıyar köyü günümüzde Gaziantep’in Nizip ilçesine bağlı Bahçeli Mahallesi’dir.¹²⁰⁹

Camide tespit edilen iki görevli grubu vardır. İlki imam, hatip ve mütevellî görevlerini aynı kişiler yürütmüştür. İkincisi müezzîn ve ferraş da aynı kişilerdi. Cemâziye’l-âhîr 1103/ Şubat-Mart 1692’de bir akçe ile imam, hatip ve mütevellî olan Mehmed hayatını kaybedince göreve oğlu geçecekken İsa ve Resul adındaki kişiler görevi alıp haksızlık yaptığından görevden uzaklaştırılarak Mehmed’in oğluna verilmiştir.¹²¹⁰ Fakat Mehmed’in oğlunun ismi kayıtlarda geçmemektedir. Görev Resul’ün elinden alınmasına rağmen Cemâziye’l-âhîr 1104/ Şubat-Mart 1693’te imam, hatip ve mütevellî Resul’ün görevi yenilenmiştir. Bundan sonra Resul’un akıbeti ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. Sekiz yıl sonra imam, hatip, mütevellî görevi evladının evladına verilmesi şartı varken Osman’ın vakıf şartına aykırı davranması ve caminin de harap olması nedenleriyle görevden alınarak vakıf evlatlarından Seyyid Mehmed’e verilmiştir.¹²¹¹ Caminin son kaydında ise Receb 1141/ Ocak-Mart 1729’da Mehmed’in beratı yenilenmiştir.¹²¹² Cemâziye’l-evvel 1103/ Ocak-Şubat 1692’de yarım akçe ile ferraş ve müezzîn olan İsmail’in beratı olmadığından berat verilmiştir.¹²¹³ Camide bundan başka müezzîn ve ferraş kaydı yoktur.

4. Zergil Karye Camii

¹²⁰⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹²⁰⁵ VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1098, s. 180.

¹²⁰⁶ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹²⁰⁷ VGMA, HD 1144, s. 187.

¹²⁰⁸ BOA, EV. d 17135, v. 15b.

¹²⁰⁹ <https://nisanyanmap.com/?yer=14639&haritasi=bah%C3%A7eli> (Erişim Tarihi ve Saati: 24.06.2020-10:30)

¹²¹⁰ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹²¹¹ VGMA, HD 1098, s. 180. Cumâde’l-âhîr 1113/ Kasım-Aralık 1701.

¹²¹² VGMA, HD 1144, s. 187.

¹²¹³ VGMA, HD 1098, s. 179.

Reşi Kürtlerinin oturduğu Abd-i Şıhab Mukataası dâhilinde bulunan Zergil köyünün camisiydi. Köydeki hayır sahibi insanlar tarafından padişah izniyle yeniden inşa edilmişti.¹²¹⁴ Fakat inşaya dair herhangi bir bilgi bulunmaktadır. Yapının yeniden inşa edilmesi köyde önceden de ibadethanenin olduğunu göstermektedir. Başlarda mescit olarak inşa edilen yapının civarında cuma ve bayram namazı kılınacak yer olmasına rağmen padişahın izniyle yapıya minber konularak camiye çevrilmiştir.¹²¹⁵ Caminin hurufatta tek kaydı olduğundan yapıyla ilgili detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır. Zergil köyü, günümüzde Gaziantep ilinin Nizip ilçesine bağlı Keklik Mahallesi'dir.¹²¹⁶ Köylü tarafından inşa edilen yapıya, Muharrem 1251/ Nisan-Mayıs 1835'te ücretsiz olarak Mehmed bin Hacı Sadık atanmıştır.¹²¹⁷ Caminin bundan sonra herhangi bir kaydı olmadığından Mehmed'in akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir.

5. Kilise Camii

Nizip kasabasında bulunmaktaydı.¹²¹⁸ Yapı adından anlaşıldığı gibi kiliseden camiye çevrilmiştir. Fakat bu işlemin ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemektedir. Nizip yakınlarında bulunan altı parça bostan camiye vakfedilmiş olup, yapının 920 akçe geliri vardı. Camide görev yapan imam ve hatibe günlük bir buçuk akçe, müezzine yıllık 280 akçe, geri kalan yüz akçe de yağ ve hasırına sarf edilmiştir.¹²¹⁹ Hurufatta cami ile ilgili tek kayıt, 1777 yılındaki imam ve hatip atamasıdır.¹²²⁰ Kilise, 1888 yılında inşa edilen Şıhlar Camii ve 1904 yılında yaptırılan Molla Ahmed Camii'nin ibadete açılmasıyla terk edilmiştir. Yapı günümüzde Gaziantep'in Nizip ilçesinde bulunan Fevkani Kilisesi'dir.¹²²¹ Cemâziye'l-âhir 1191/ Temmuz-Ağustos 1777'de, camide iki akçe ile imam ve hatip olan Ömer kendi isteğiyle görevinin bir kısmını Şeyh Müslüm'e bırakmıştır.¹²²²

6. Ahmed Camii

¹²¹⁴ VGMA, HD 543, s. 118.

¹²¹⁵ VGMA, HD 543, s. 118.

¹²¹⁶ <https://nisanvanmap.com/?y=zergil&lv=&t=&u=1&ua=5> (Erişim Tarihi ve Saati: 24.06.2020-22:10)

¹²¹⁷ VGMA, HD 543, s. 118

¹²¹⁸ VGMA, HD 1078, s. 34.

¹²¹⁹ Yılmaz, a.g.t., s. 209.

¹²²⁰ VGMA, HD 1078, s. 34.

¹²²¹ Halil Eker, *Nizip'teki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006, s. 50.

¹²²² VGMA, HD 1078, s. 34.

Ahmed Camii adıyla anılan cami, Direk Sağır karyesinde bulunmaktaydı. Muhtemelen yapı Ahmed adlı kişi tarafından yapıldığından bu isim verilmiştir. Hurufat defterlerinde ibadethaneye dair iki kayıt bulunmakla birlikte bu iki kayıt hatip ataması ile alakalıdır.¹²²³ Receb 1116/ Ekim-Kasım 1704'te hatip olan Abbas, görevden uzaklaştırılarak yerine Mehmed geçmiştir.¹²²⁴ Abbas'ın görevden alınma nedeni yazmamaktadır. İki yıl sonra Receb 1118/ Ekim-Kasım 1706'da iki akçe ile görevli Mehmed hayatını kaybedince göreve oğlu Mustafa geçmeliydi. Ancak Ali haksızlık yaparak aldığından görevden uzaklaştırılmış ve görev Mustafa'ya verilmiştir.¹²²⁵

7. Mezraa Karyesi Mescidi

Günümüzde de aynı isimle anılan Mezraa köyünün mescididir. Mescidin inşası ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hurufat defterlerine göre, Zî'l-ka'de 1111/ Nisan-Mayıs 1700'de imam Asan'ın beratını kaybetmesinden dolayı yeniden berat verilmesi Asan'ın bu görevi önceden yaptığını göstermektedir. Bu da mescidin inşasının daha eski olduğunu göstermektedir. Kayıtlarda sadece iki imam kaydı bulunmaktadır. Zî'l-ka'de 1111/ Nisan-Mayıs 1700'de, iki akçe ile görevli Asan beratını kaybettiğinden tekrar berat verilmiştir. Bundan sonra uzun bir süre mescit ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde Asan'ın durumu ile ilgili de bir bilgi yoktur. Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755'te ise mescitte imam olmadığından Hacı Mehmed göreve atanmıştır.¹²²⁶

8. Asman Karyesi Mescidi

Eski ismi Asman olan Kural köyünün mescididir. Mescide ait hurufat defterlerinde tek kayıt bulunmaktadır. İbadethane hayır sahibi Mustafa tarafından inşa edilmiştir.¹²²⁷ Fakat inşa tarihi bilinmemektedir. Yapı, Zî'l-ka'de 1169/ Temmuz-Ağustos 1756'daki kayıta mescit statüsündeyken minber konularak padişahın izniyle camiye çevrildiği anlaşılmaktadır.¹²²⁸ Günümüzde Kural köyündeki tarihi caminin bu olup olmadığı net olarak bilinmemektedir.¹²²⁹

¹²²³ VGMA, HD 1098, s. 182; VGMA, HD 1098, s. 182.

¹²²⁴ VGMA, HD 1098, s. 181.

¹²²⁵ VGMA, HD 1098, s. 182.

¹²²⁶ VGMA, HD 1097, s. 95.

¹²²⁷ VGMA, HD 1097, s. 96.

¹²²⁸ VGMA, HD 1097, s. 96.

¹²²⁹ Harım kapısı üzerindeki beş satırlık silik kitabe inşa tarihiyle ilgili olup 1269/ 1853 tarihi okunmaktadır. Kürkçüoğlu, *Urfa Ulu Camileri*, s. 147.

Zî'l-ka'de 1169/ Temmuz-Ağustos 1756'da mescide ait kayıta camiye çevrilen yapıda yarım akçe ile imam ve hatip olan Ömer Halife'ye yeniden görev verilmiştir.¹²³⁰

9. Tisa Karyesi Mescidi

Günümüzde Halfeti ilçesinin bir mahallesi olmakla beraber ismi Fıstıközü'dür. Halk arasında köy hala Tisa olarak anılmaktadır. Hurufat defterlerinde köyün mescidi ile ilgili tek kayıt bulunmaktadır. Buna göre Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731'de müteveli ve imam olan Şeyh Abdülvahhab'ın görevini terk etmesi, bu görevi önceden yaptığını göstermektedir.¹²³¹ Bu da mescidin inşasının bu kayıttan eski olduğunu göstermektedir. Mescitle ilgili başka kayıt bulunmamaktadır. Zî'l-hicce 1143/Haziran-Temmuz 1731'de iki akçe ile müteveli ve üç akçe ile imam olan Şeyh Abdülvahhab görevlerini terk ettiğinden görevden alınarak Şeyh Hasan'a verilmiştir.¹²³² Şeyh Hasan'ın bundan sonraki akıbetiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

10. Afşar Bucağı Karyesi Mescidi

Afşar Bucağı köyünde Abdulgani tarafından inşa edilmiştir.¹²³³ Fakat inşa tarihi ve Abdulgani'nin kim olduğu bilinmemektedir. Hurufat defterlerinde mescit ile ilgili ilk kayda 1757 yılında rastlanmaktadır.¹²³⁴ Bu kayıta mescide tekrar minber konulup imam ve hatip ataması yapılmıştır. Minber konulduktan sonra bir buçuk akçe imam ve hatipliğe bani Abdulgani'nin atanması yapının kayıttan çok eski olmadığını göstermektedir.¹²³⁵ Mescit ile ilgili tek kayıt olduğundan bundan sonraki sürecin nasıl devam ettiği ile ilgili bir bilgi yoktur. Günümüzde bu isimle anılan bir köy bulunmamaktadır. Mescide minber konulduğundan Zî'l-ka'de 1170/ Temmuz-Ağustos 1757'de imam ve hatipliğe bir buçuk akçe ile mescidin banisi Abdulgani Halife atanmıştır.¹²³⁶

11. Keferdaş Karyesi Mescidi

¹²³⁰ VGMA, HD 1097, s. 96.

¹²³¹ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹²³² VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹²³³ VGMA, HD 1097, s. 97.

¹²³⁴ VGMA, HD 1097, s. 97.

¹²³⁵ VGMA, HD 1097, s. 97.

¹²³⁶ VGMA, HD 1097, s. 97.

Keferdaş köyü günümüzde Birecik ilçesinin Mezraa Mahallesi'nin batısında kurulmuş eski bir köydür.¹²³⁷ Fakat günümüzde bu isimle anılan bir köy bulunmamaktadır. Safer 1201/ Kasım-Aralık 1786'da yapı, harabe olduğu için hayır sahibi Hacı Yusuf tarafından yeniden inşa edilmiştir. Yeniden inşa edildikten sonra ücretsiz bir şekilde mescidin mütevellî görevine kendisi geçmiştir.¹²³⁸ Mescit olmasına rağmen herhangi bir imam kaydı bulunmamaktadır. Mescide dair son bilgiye 1823'te rastlanmaktadır.¹²³⁹

Uzun süre harabe durumda iken Hacı Yusuf tarafından yeniden inşa edilen mescidin mütevellîsi olmadığı için Safer 1201/ Kasım-Aralık 1786'da banî Hacı Yusuf gönüllü bir şekilde göreve getirilmiştir.¹²⁴⁰ Ücretsiz bir şekilde görev yapan Yusuf çocuk sahibi olmadan öldüğünden Muharrem 1239/ Eylül-Ekim 1823'te yerine Seyyid İbrahim atanmıştır.¹²⁴¹

12. Humus Karyesi Mescidi

Mescit ile ilgili tek kayıt olduğundan fazla bilgi bulunmamaktadır. İbadethanenin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. 1701'de mescide imam lazım olduğundan ataması yapılmıştır.¹²⁴² Humus, günümüzde Gaziantep'e bağlı Nizip ilçesinin Samanlı Mahallesi'nin eski ismidir. Cemâziye'l-ûlâ 1113/ Ekim -Kasım 1701'de mescitte imam olmadığından bir akçe ile Mehmed atanmıştır.¹²⁴³ Başka kayıt olmadığından Mehmed'in akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir.

B. ZAVİYELER

Arapçada “toplamak, men etmek” anlamında kullanılmasının yayında “köşe, bucak, bir evin bir odası veya geometride açı” anlamı taşımaktadır. Terim anlamı olarak da “herhangi bir tarıkata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları, gelip geçen yolcuların bütün ihtiyaçlarını ücretsiz karşıladıkları yerleşim ve yol üzerindeki yapı veya yapı topluluğunu oluşturmaktadır.¹²⁴⁴ Çoğulu “zevâya” olup, Farsça'da “hânekgâh”, Arapçada “zâviye”,

¹²³⁷ İbrahim Bozkurt, *Tüm Yönleriyle Birecik Tarihi*, Adana Birecikli Derneği, Adana 2014, s. 161.

¹²³⁸ VGMA, HD 1074, s. 44.

¹²³⁹ VGMA, HD 539, s. 33.

¹²⁴⁰ VGMA, HD 1074, s. 44.

¹²⁴¹ VGMA, HD 539, s. 33.

¹²⁴² VGMA, HD 1098, s. 180.

¹²⁴³ VGMA, HD 1098, s. 180.

¹²⁴⁴ Ahmet Yaşar Ocak-Suraiya Faroqi, “Zâviye”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 468.

Türkçe’de “zâviye” ve “tekke” terimleri ile adlandırılmıştır. Vakfiyelerde “buk’a” veya imaret şeklinde de anılmaktadır.¹²⁴⁵

1. Şeyh Cemaleddin Zaviyesi

Tam ismi Şeyh Cemaleddin ibn Şeyh Yusuf Şifaeddin el-Advi ibn Şeyhülhaliye’dir. Birecik kalesinde muhafızlık görevinde bulunmuştur.¹²⁴⁶ Zaviye¹²⁴⁷ adını Kefre köyünde gömülmüş olan Şeyh Cemaleddin’den almaktadır. Kefre köyü arazisinden tahminen iki yüz kileye yakın ekilmeye uygun toprak zaviyeye vakfedilmişti. Bu topraktan elde edilen yıllık 500 akçe ile gelirin iki yüz akçesi zaviyenin şeyhine geri kalanı üç yüz akçelik kısmı ise gelen giden misafirlere yemek ikram edilirdi¹²⁴⁸ Belgelerde zaviyenin Birecik yakınında olduğu yazılmaktadır.¹²⁴⁹ Muhtemelen günümüzde türbenin olduğu yer, zaviye olarak kullanılmaktaydı. Hurufat defterinde zaviye ilgili ilk kayda XVII. yüzyılın son çeyreğinde rastlanmaktadır. Zaviye kayıtlarında müteveli ve zaviyedar atamaları bulunmaktadır. Yapıya ait hurufat defterlerinde son bilgiye 1834 yılında ulaşılmaktadır. 1862 yılında zaviyenin 65 akçe geliri 15 akçe gideri vardı.¹²⁵⁰ Dolayısıyla bu tarihte zaviye, işlevine devam etmekteydi. Şeyh Cemaleddin’e ait türbe günümüzde Birecik Asri Mezarlığı’nda bulunmaktadır.

Receb 1108/ Ocak-Şubat 1697’de müteveli ve zaviyedar evlada şart olduğundan bir akçe ile Ali atanmıştır.¹²⁵¹ Bir akçe ile görevli Ali vefat edince oğlu Şeyh Hüseyin geçmiştir.¹²⁵² Yine aynı tarihte düşülmüş başka bir kayıta ise müteveli ve zaviyedar Şeyh Ali ölünce yerine Seyyid Mehmed görevlendirilmiştir.¹²⁵³ Hüseyin, babadan oğula müteveli ve zaviyedarlığa sahipken ve herhangi bir kusuru yokken Şeyh Mehmed ve İsmail bir şekilde görevi kendi üzerlerine alıp haksızlık yaptıklarından görevden uzaklaştırılmışlar. Görev tekrar önceki sahibi Hüseyin’e bir akçe ile verilmiştir.¹²⁵⁴ Hüseyin ehil olmadığından ve zaviye harabe durumdayken tamir etmediğinden görevden uzaklaştırılarak Şeyh Abdulkadir ve Seyyid Mehmed’e ortak

¹²⁴⁵ Çevrimli, *a.g.e.*, s. 770.

¹²⁴⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Divan Kalemî Evrakı (A.) DVN*, 132/100-1.

¹²⁴⁷ Şeyh Cemaleddin Türbesi için bkz. 32-33-34.

¹²⁴⁸ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 207.

¹²⁴⁹ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

¹²⁵⁰ BOA, *EV. d 17135*, v. 13b.

¹²⁵¹ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

¹²⁵² VGMA, *HD 1133*, s. 140. Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718.

¹²⁵³ VGMA, *HD 1133*, s. 140.

¹²⁵⁴ VGMA, *HD 1083*, s. 201. Zi’l-ka’de 1137/ Temmuz-Ağustos 1725.

olarak verilmiştir.¹²⁵⁵ Hüseyin'den sonra göreve getirilen kişilerden biri olan Şeyh Abdulkadir ölünce hissesi diğer görevli Seyyid Mehmed'e verilmiştir. Fakat o da görevde durmayarak kendi rızasıyla görevi Şeyh Salih bin Abdulkadir'e bırakmıştır.¹²⁵⁶ Mütevellî görevinde babadan oğula şartı olduğundan Hüseyin görevde iken bir kusuru yokken Şeyh Salih bir şekilde görevi kendi üzerine berat ettirip haksızlık yaptığından mütevellî görevi elinden alınarak tekrar Hüseyin'e verilmiştir.¹²⁵⁷ Mütevellî Şeyh Hüseyin, çocuk sahibi olmadan ölünce yerine göreve Seyyid İbrahim ve diğer Seyyid İbrahim ortaklaşa getirilmiştir.¹²⁵⁸ Mütevellî görevi elinden alınan zaviyedar Salih hayatını kaybedince görev mütevellî olan Seyyid İbrahim ve diğer Seyyid İbrahim'e verilmiştir.¹²⁵⁹ Mütevellî ve zaviyedar görevlerini üstlenen Seyyid İbrahim bin Seyyid Mehmed ve Seyyid İbrahim bin Seyyid Süleyman babadan kalma şartıyla geldikleri görevi kendi istekleriyle bırakınca bu iki göreve Ali bin Hüseyin getirilmiştir.¹²⁶⁰ Babası Hüseyin'in ölümünden sonra yabancılardan Seyyid İbrahim ve diğer Seyyid İbrahim görevleri kendi üzerine berat ettirmişlerdi. Fakat kısa bir süre sonra görevi bırakmaları sonucunda göreve getirilen Ali bin Hüseyin'in mütevellî ve zaviyedarlık beratı yenilenmiştir.¹²⁶¹ Zaviyedar Ali hayatını kaybedince yerine Ahmed Halife atanmıştır.¹²⁶² Şeyh Ahmed kendi rızasıyla görevi beratı gereği Mehmed Halife'ye bırakmıştır.¹²⁶³ İki akçe ile zaviyedar olan Seyyid Mehmed çocuğu olmadan ölünce yerine Şeyh Ali geçmiştir.¹²⁶⁴ Daha sonra Şeyh Ali vefat edince yerine Berazizade Şeyh Ali bin Ahmed atanmıştır.¹²⁶⁵ Zaviyedar ve mütevellî görevlerinin evlada verilmesi şart olduğundan görevde olan Şeyh Ali'nin herhangi bir sorunu yokken Yahya adında biri tevliyeti kendi üzerine zaviyedarlığı ise Hafız Şeyh Ali'nin üzerine berat ettirip haksızlık yapınca Şeyh Hafız Ali görevi bırakmış, Yahya'nın da elinden tevliyet görevi alınarak önceki sahibi Şeyh Ali'ye verilmiştir.¹²⁶⁶ Dört akçe ile mütevellî ve zaviyedar olan Şeyh Hacı Ali'nin

¹²⁵⁵ VGMA, *HD 1079/2*, s. 145. Rebî'ü'l-âhir 1148/ Ağustos-Eylül 1735.

¹²⁵⁶ VGMA, *HD 1079/2*, s. 146. Cemâziyel'l-evvel 1149/ Eylül-Ekim 1736.

¹²⁵⁷ VGMA, *HD 1079/2*, s. 146. Safer 1151/ Mayıs-Haziran 1738.

¹²⁵⁸ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115. Safer 1163/ Ocak-Şubat 1750.

¹²⁵⁹ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115. Şa'bân 1163/ Temmuz-Ağustos 1750.

¹²⁶⁰ VGMA, *HD 1079/1*, s. 116. Safer 1166/ Aralık-Ocak 1752-53.

¹²⁶¹ VGMA, *HD 1097*, s. 95. Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755.

¹²⁶² VGMA, *HD 1097*, s. 98. Cumâde'l-ûlâ 1173/ Aralık-Ocak 1759-60.

¹²⁶³ VGMA, *HD 1097*, s. 98. Zî'l-ka'de 1173/ Haziran-Temmuz 1760.

¹²⁶⁴ VGMA, *HD 1080*, s. 64. Zî'l-hicce 1188/ Şubat-Mart 1775.

¹²⁶⁵ VGMA, *HD 1078*, s. 34. Şevvâl 1191/ Kasım 1777.

¹²⁶⁶ VGMA, *HD 1078*, s. 35. Muharrem 1193/ Ocak-Şubat 1779.

çocuğu olmadan hayatını kaybetmesiyle görev Şeyh Mustafa bin Müslüm'e verilmiştir.¹²⁶⁷ Şeyh Mustafa bin Müslüm beratını kaybettiği için yeniden berat verilmiştir.¹²⁶⁸ Kırk altı yıl dört akçe ile mütevellî ve zaviyedar olan Şeyh Mustafa çocuk sahibi olmadan hayatını kaybedince görev Mehmed bin Hafız Ali'ye verilmiştir.¹²⁶⁹ Zî'l-hicce 1249/ Nisan-Mayıs 1834'te son mütevellî ve zaviyedar kaydında Hafız Mehmed bin Hafız Ali kendi isteğiyle görevi bırakınca yerine Ahmed Fetullah bin Salih geçmiştir.¹²⁷⁰

2. Mehmed el-Berazi Zaviyesi

Çukur nahiyesinin¹²⁷¹ Karakız karyesinde¹²⁷² bulunmaktaydı. Zaviye, Memlukler zamanında Mehmed el-Berazi'nin türbesinin yanında yapılmıştır. 1552 yılında, Kefertaş köyü yakınlarında bulunan Beşdepe mezarından 500, Elbirce mezarından 800 akçe olmak üzere toplamada 1.300 akçe yıllık geliri bulunmaktaydı.¹²⁷³ Günlük bir buçuk akçesi mütevellî, bir buçuk akçesi ise türbedar ve bevvabına¹²⁷⁴ verilmiştir. Geriye kalan 220 akçelik kısmın ise türbe ve zaviyenin diğer ihtiyaçları için harcanması şart konulmuştur.¹²⁷⁵ Hurufat defterlerinde yapının adı ilk defa XVII. yüzyılın sonlarına doğru geçmektedir. Zaviyede mütevellî, türbedar, zaviyedar, nazır, cabi ve takrirdar gibi görevliler bulunmaktaydı. Görevli atamaları düzenli bir şekilde yapılmaktaydı. Hurufatta zaviye ile ilgi son bilgiye 1824 yılında rastlanmaktadır.¹²⁷⁶ Zaviyenin 1862 yılında Karakız köyünün aşarından gelmek üzere 8.245 akçe gelirinin yanında 1.245 akçe ise gideri bulunmaktaydı.¹²⁷⁷ Bu tarihte kaydının olması aynı zamanda işlevinin devam ettiğini göstermektedir. Mehmed el-Berazi Türbesi günümüzde Mağaralı (Girlevik) yakınlarında bir dağın tepesindedir. Kubbesi olan yapının içinde kabir bulunmamaktadır.¹²⁷⁸ Günümüzde Suruç'ta Berazi Aşireti'ne bağlı Ziyaret köyü ve Köseler (Kösan) köyü şeyhleri bu

¹²⁶⁷ VGMA, *HD 1074*, s. 44. Cumâde'l-âhir 1201/ Mart-Nisan 1787.

¹²⁶⁸ VGMA, *HD 540*, s. 123. Ramazan 1230/ Ağustos-Eylül 1815.

¹²⁶⁹ VGMA, *HD 543*, s. 118. Cumâde'l-ûla 1247/ Ekim-Kasım 1831.

¹²⁷⁰ VGMA, *HD 543*, s. 118.

¹²⁷¹ VGMA, *HD 1079/2*, s. 144.

¹²⁷² VGMA, *HD 1075*, s. 29. Günümüzde Birecik İlçesi'nin Kuyucak Mahallesi'dir.

¹²⁷³ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 206.

¹²⁷⁴ Kapıcı veya der-han da denilmekteydi. Çevrimli, *a.g.e.*, s. 81.

¹²⁷⁵ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 206.

¹²⁷⁶ VGMA, *HD 542*, s. 33.

¹²⁷⁷ BOA, *EV d 17135*, v. 13b.

¹²⁷⁸ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 174.

zâtın birkaç ata önce kendi öz akrabaları olduğunu iddia ederler.¹²⁷⁹ Zaviyenin hurufattaki kayıtlarında tespit edilen görevlileri idari hizmet elemanları olup aşağıdaki gibidir;

2.1. Şeyh-Zaviyedar

Cemâziye'l-evvel 1104/ Ocak-Şubat 1693'te zaviyenin ilk kaydında mütevellî ve şeyh Abdurrezzak'ın görevleri yenilenmiştir.¹²⁸⁰ Şeyh kayıtları kesintiye uğramış Abdurrezzak'ın bundan sonraki akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir. Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698'de görevin Şeyh Mehmed'de olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸¹ Şeyh Mehmed hayatını kaybedince yerine göreve oğlu Mustafa geçmiştir.¹²⁸² Daha sonra kendi rızasıyla görevi oğlu Şeyh Ahmed'e bırakmıştır.¹²⁸³ Zaviyedar Şeyh Feyzullah, görevi kendi rızasıyla bırakınca görev Şeyh Abdulkadir'e verilmiştir.¹²⁸⁴ Bu kayıttan görevi iki kişinin yürüttüğü anlaşılmaktadır. Ahmed bin Şeyh Mustafa hayatını kaybedince görev, akrabası Ali bin Feyzullah'a verilmiştir.¹²⁸⁵ Ali bin Feyzullah'ın adı bundan sonra hiçbir kayıta geçmemektedir. Şeyh Feyzullah'tan sonra göreve getirilen Abdulkadir'in beratı kaybolduğundan yeniden berat verilmiştir.¹²⁸⁶ Safer 1193/ Şubat-Mart 1779'da zaviyeye şeyh lazım olduğundan Şeyh İsmail atanmıştır.¹²⁸⁷ Şeyh Abdulkadir'in herhangi bir kusuru yok iken Şeyh İsmail kendi üzerine berat ettirip haksızlık yapınca görev elinden alınarak yeniden Şeyh Abdulkadir'e verilmiştir.¹²⁸⁸ Abdulkadir vefat edince yerine Mehmed atanmıştır.¹²⁸⁹ İki akçe ile görevli Şeyh Abdulkadir hayatını kaybettikten sonra oğlu varken yabancı olan Mehmed gelip görevi alınca babasının ekmek parasından Şeyh Mustafa'yı mahrum edince görevden alınmış ve görev Şeyh Mustafa'ya verilmiştir.¹²⁹⁰ Şeyh Mustafa bin Abdulkadir çocuk sahibi olmadan öldüğü ahali tarafından haber verilmesiyle görev Şeyh

¹²⁷⁹ Bozkurt, *a.g.e.*, s. 174.

¹²⁸⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹²⁸¹ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

¹²⁸² VGMA, *HD 1098*, s. 182. Rebî'ü'l-evvel 1118/ Haziran-Temmuz 1706. Mustafa'nın Receb 1146/ Aralık-Ocak 1733-34'te beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1079/2*, s. 144.

¹²⁸³ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115. Rebî'ü'l-evvel 1165/ Ocak-Şubat 1752. Şeyh Ahmed'in Şevvâl 1168/ Temmuz-Ağustos 1755 ve ardından Zî'l-ka'de 1173/ Haziran-Temmuz 1760'da şeyhlik görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1097*, s. 95; VGMA, *HD 1097*, s. 98.

¹²⁸⁴ VGMA, *HD 1075*, s. 29. Şa'bân 1177/ Şubat-Mart 1764.

¹²⁸⁵ VGMA, *HD 1075*, s. 29. Safer 1180/ Temmuz-Ağustos 1766.

¹²⁸⁶ VGMA, *HD 1078*, s. 34. Zî'l-ka'de 1192/Kasım-Aralık 1778.

¹²⁸⁷ VGMA, *HD 1078*, s. 35.

¹²⁸⁸ VGMA, *HD 1078*, s. 35. Muharrem 1195/ Aralık-Ocak 1780-81.

¹²⁸⁹ VGMA, *HD 1078*, s. 37. Cumâde'l-âhir 1197/ Mayıs-Haziran 1783.

¹²⁹⁰ VGMA, *HD 1074*, s. 44. Muharrem 1199/ Nisan-Mayıs 1707.

İbrahim bin Halil'e verilmiştir.¹²⁹¹ Muharrem 1240/ Ağustos-Eylül 1824'te şeyhliğin son kaydında iki akçe ile görevli Şeyh İbrahim'in çocuğu olmadan hayatını kaybetmesiyle görev Said'e verilmiştir.

2.2. Kâtip-Takrirdar

Muharrem 1189/ Mart-Nisan 1775'te zaviyenin kâtibi olmadığından Seyyid Abdullatif bin Seyyid Ahmed göreve atanmıştır.¹²⁹² Seyyid Abdullatif, yirmi sekiz yıl görev yaptıktan sonra Rebî'ü'l-âhir 1232/ Şubat-Mart 1817'de ölünce babası beratı gereği yerine oğlu Seyyid Mehmed Said geçmiştir.¹²⁹³

2.3. Nazır

Zaviyedeki ilk nazır kaydına göre Rebî'ü'l-ûlâ 1108/ Eylül-Ekim 1696'da iki akçe ile görevli Hacı Mehmed'e yeniden nazırlık verilmiştir.¹²⁹⁴ Hacı Mehmed yirmi dört yıl sonra görevi kendi rızasıyla oğlu Şeyh Hüseyin'e bırakmıştır.¹²⁹⁵ Şeyh Hüseyin'in uzaklaştırılmasıyla görev, Hüseyin bin Ali'ye verilmiştir.¹²⁹⁶ İki akçe ile görevli Hüseyin ölünce yerine Seyyid Abdullatif atanmıştır.¹²⁹⁷ Seyyid Abdullatif yirmi yıl görev yaptıktan sonra hayatını kaybedince görev oğulları Ahmed ve Mehmed Said'e ortaklaşa verilmiştir.¹²⁹⁸ Son nazır kaydında ise kardeşlerden Ahmed, Receb 1229/ Haziran-Temmuz 1814 vefat edince hissesi kardeşi ve ortağı Mehmed Said'e verilmiştir.¹²⁹⁹

2.4. Cabi

Cabi görevinin kayıtları diğer görevlere nazaran daha geç başlamıştır. Rebî'ü'l-evvel 1189/ Mayıs 1775'te zaviyede cabi olmadığı için göreve getirilen İsmail'e görev yeniden verilmiştir.¹³⁰⁰ Sekiz yıl sonra İsmail bin Mehmed görevden alınınca yerine Mehmed

¹²⁹¹ VGMA, *HD 540*, s. 123. Rebî'ü'l-âhir 1232/ Şubat-Mart 1817.

¹²⁹² VGMA, *HD 1080*, s. 64.

¹²⁹³ VGMA, *HD 540*, s. 124.

¹²⁹⁴ VGMA, *HD 1140*, s. 194. Muharrem 1123/ Şubat-Mart 1711'de Hacı Mehmed'in beratı yenilenmiştir. VGMA, *HD 1133*, s. 138.

¹²⁹⁵ VGMA, *HD 1079/2*, s. 145. Receb 1148/ Kasım-Aralık 1735.

¹²⁹⁶ VGMA, *HD 1097*, s. 96. Cumâde'l-ûlâ 1169/ Şubat-Mart 1756.

¹²⁹⁷ VGMA, *HD 1082*, s. 75. Cemâziyel'l-evvel 1183/ Eylül-Ekim 1769.

¹²⁹⁸ VGMA, *HD 538*, s. 71. Safer 1204/ Ekim-Kasım 1789.

¹²⁹⁹ VGMA, *HD 540*, s. 123.

¹³⁰⁰ VGMA, *HD 1080*, s. 64.

atanmıştır.¹³⁰¹ İki akçe ile görevli İsmail'in görevinde herhangi bir sorunu yokken Mehmed adında biri Nizip naipliğinden görevi bir şekilde kendi üzerine alıp haksızlığa uğratınca görev elinden alınarak tekrar İsmail'e verilmiştir.¹³⁰² Safer 1204/ Ekim-Kasım 1789'da iki akçe ile cabi olan Şeyh İsmail ölünce yerine oğlu Halil geçmiştir.¹³⁰³

3. Şeyh Abdullah Zaviyesi

Zaviye, Birecik bahçelerinden Zeytin Bahçesi'nde bulunmaktaydı.¹³⁰⁴ Şeyh Abdullah'ın türbesi de günümüzde Zeytin Bahçe ve Cennet Bahçeleri olarak anılan Birecik'in güney tarafında bulunan tarihi mezarlığın içerisinde yer almaktadır.¹³⁰⁵ "Camii Keramatil Evliya" yazarının anlattığına göre Şeyh Abdullah, Eyyubiler hâkimiyeti döneminde Kefertaş (eski zeytin bahçe) köyünde yaşamış ve 1249 yılında Kefertaş köyünde vefat etmiştir.¹³⁰⁶ Hurufat defterlerinde zaviye ile ilgili üç kayıt bulunmakla beraber hepsi mütevellî kaydıyla alakalıdır. Yapı ile ilgili hurufatta son bilgiye 1784 yılında rastlanmaktadır.¹³⁰⁷ 1862 yılında zaviyenin 50 akçe geliri yedi akçe ise gideri vardı.¹³⁰⁸ Bu tarihte kaydının bulunması zaviyenin işlevinin devam ettiğini göstermektedir.

Rebî'ü'l-evvel 1196/ Şubat-Mart 1782'de ilk mütevellî kaydında görevli Ömer yeniçeri taifesinden olup tevliyette ehil olmadığı için görevden uzaklaştırılarak iki akçe ile Mustafa atanmıştır.¹³⁰⁹ Mustafa da ehil olmadığı için görevden alınarak görev, Şeyh İbrahim'e verilmiştir.¹³¹⁰ Kayıtlar bundan sonra kesintiye uğramıştır ve Şeyh İbrahim'in akıbeti ile ilgili bilgi yoktur. Şevvâl 1198/ Ağustos-Eylül 1784'te son mütevellî kaydında görevin Ömer'de olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta dört akçe ile görevli Ömer, hayatını kaybettiğinden görev Derviş Seyyid Mehmed'e verilmiştir.¹³¹¹

4. Şeyh Mehmed Mevlüd Zaviyesi

¹³⁰¹ VGMA, HD 1078, s. 36. Cemâziye'l-âhir 1197/ Mayıs-Haziran 1783.

¹³⁰² VGMA, HD 1074, s. 44. Safer 1199/ Aralık-Ocak 1784-85.

¹³⁰³ VGMA, HD 537, s. 53.

¹³⁰⁴ VGMA, HD 1078, s. 36.

¹³⁰⁵ Bozkurt, a.g.e., s. 161. Üzerine yapılan kubbe çeşitli tamiratlar gördüğünden mimari değerini kaybetmiştir.

¹³⁰⁶ Bozkurt, a.g.e., s. 161-163. Detaylı bilgi için adı geçen eserin 161-163. sayfalarına bakınız.

¹³⁰⁷ VGMA, HD 1078, s. 37.

¹³⁰⁸ BOA, EV. d 17135, v. 13b.

¹³⁰⁹ VGMA, HD 1078, s. 36.

¹³¹⁰ VGMA, HD 1078, s. 37. Receb 1197/ Şubat-Mart 1782.

¹³¹¹ VGMA, HD 1078, s. 37.

Büyük evlialardan Şeyh Mehmed Mevlüd Zaviyesi, Zehri köyünde bulunmaktaydı.¹³¹² Günümüzde bu köy Birecik ilçesinin Çiçekalan köyüdür. Şeyh Mevlüd'ün kim olduğu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. XVI. yüzyılda bu isimde bir zaviye geçmemektedir.¹³¹³ Hurufat defterlerinde yapı ile ilgili ilk kayda XVIII. yüzyılın son çeyreğine rastlanmaktadır. Kayda göre Şeyh Mevlüd'ün bu tarihte ölmüş olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹⁴ Kayıtlarda müteveli ve zaviyedar atamaları bulunmaktadır. Yapıya ait son bilgi, 1816 yılına aittir.¹³¹⁵

Rebî'ü'l-evvel 1189/ Haziran-Temmuz 1770'te zaviyenin mütevellisi ve zaviyedarı olmadığı için Molla Mustafa atanmıştır.¹³¹⁶ Molla Mustafa vefat edince yerine Berazizade Şeyh Ali bin Ahmed geçmiştir.¹³¹⁷ Cumâde'l-âhir 1231/ Nisan-Mayıs 1816'da Şeyh Ali beratını kaybedince görevi gereği berat verilmiştir.¹³¹⁸ Receb 1231/ Mayıs-Haziran 1816'da Berazizade Şeyh Ali bin Ahmed görevi bırakınca yerine Hacı İbrahim bin Halil atanmıştır.¹³¹⁹

5. Şeyh Osman es-Suruci Zaviyesi

Asıl adı Şeyh Osman bin Yunus el-Ca'beri es-Suruci'dir. 1200'lü yıllarda yaşadığı tahmin edilmektedir.¹³²⁰ 1297 yılında öldüğü ve kabrinin Birecik mezarlığında olduğu bilinmektedir.¹³²¹ Hurufat defterinde zaviyenin bulunduğu yer, Suruç nahiyesinin Asman karyesi olarak geçmekteydi.¹³²² Günümüzde ise, Asman karyesi Birecik ilçesine bağlı Kural Mahallesi'dir. Zaviye defterlerde XVII. yüzyılın son çeyreğinde geçmiştir.¹³²³ Şeyh Osman kayıtlarda “*Evliya-i kirâm*” olarak geçmektedir.¹³²⁴ Zaviyede müteveli ve şeyhlik görevi “*erşed-i evlâd*” yani çocuklardan en büyük olanın göreve geçme şartı bulunmaktaydı.¹³²⁵ Hurufat defterlerinde yapıya ait son bilgi, 1826 yılına aittir.¹³²⁶

¹³¹² VGMA, HD 1080, s. 64.

¹³¹³ Yılmaz, a.g.t., s. 205.

¹³¹⁴ VGMA, HD 1080, s. 64.

¹³¹⁵ VGMA, HD 540, s. 123.

¹³¹⁶ VGMA, HD 1080, s. 64.

¹³¹⁷ VGMA, HD 1078, s. 34. Ramazan 1191/ Ekim-Kasım 1777.

¹³¹⁸ VGMA, HD 540, s. 123.

¹³¹⁹ VGMA, HD 540, s. 123.

¹³²⁰ Bozkurt, a.g.e., s. 178.

¹³²¹ Bozkurt, a.g.e., s. 179.

¹³²² VGMA, HD 1098, s. 179; VGMA, HD 1082, s. 75.

¹³²³ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹³²⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹³²⁵ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹³²⁶ VGMA, HD 542, s. 33.

5.1. Zaviyedar

Zaviyenin ilk kaydında Zî'l-ka'de 1202/ Temmuz-Ağustos 1691'de zaviyedar olmadığı için Hacı Nimetullah göreve atanmıştır.¹³²⁷ Bundan sonra zaviye kayıtları kesintiye uğramış ve Hacı Nimetullah'ın akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir. Daha sonra Şa'bân 1143/ Şubat-Mart 1731'deki kayıтта tevliyet ve meşihat görevlerinin erşed-i vakıf olduğundan görevler Şeyh Abdulkadir'de toplanmıştır.¹³²⁸ Bundan sonra hiçbir atamada zaviyedar ismi geçmemiştir. Muhtemelen müteveli olan kişi bu görevi de üstlenmiştir.

5.2. Müteveli

Receb 1143/ Ocak-Şubat 1731'de müteveli Şeyh Abdulkadir beratını kaybettiğinden yeniden berat verilmiştir.¹³²⁹ Vakfın tevliyet ve şeyhliği çocukların *evlad-ı erşedi* iken hâlâ müteveli olan Abdurrahman, Ali ve Hüseyin'in vakfın malını yedikleri belirtilerek görevden alınarak vakıf şartı üzerine Şeyh Abdulkadir'e verilmiştir.¹³³⁰ Şeyh Abdulkadir ölünce yerine oğlu Salih geçmiştir.¹³³¹ Yedi yıl sonra Şeyh Salih hayatını kaybedince göreve oğlu Şeyh Hüseyin atanmıştır.¹³³² İki akçe ile müteveli olan Hüseyin'in zamanında vakıf harap durumda olduğundan görevden alınarak Mehmed'e verilmiştir.¹³³³ Hüseyin görevde iken ve herhangi bir kusuru yokken Mehmed adında biri görevi alarak vakıf malını gereksiz yere israf edince görevden uzaklaştırılarak görev eski sahibi Hüseyin'e verilmiştir.¹³³⁴ Şart gereğince görevde olan Hüseyin ölünce hisselerini evladına vermediğinden görev Mehmed bin Şahidi'ye verilmiştir.¹³³⁵ Altı yıl sonra Mehmed ölünce görev yeniden Şeyh Hüseyin'e verilmiştir.¹³³⁶ Tekrar göreve gelen Hüseyin vefat edince yerine Seyyid Mehmed atanmıştır.¹³³⁷ Seyyid Mehmed, kendi rızasıyla görevi bırakınca *erşed-i evlâddan* Hüseyin görevlendirilmiştir.¹³³⁸

¹³²⁷ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹³²⁸ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹³²⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹³³⁰ VGMA, HD 1079/2, s. 142. Şa'bân 1143/ Şubat-Mart 1731.

¹³³¹ VGMA, HD 1079/2, s. 146. Cemâziyel'l-evvel 1149/ Eylül-Ekim 1736.

¹³³² VGMA, HD 1079/1, s. 113. Cemâziye'l-âhir 1156/ Haziran-Temmuz 1743.

¹³³³ VGMA, HD 1079/1, s.113. Rebî'ü'l-evvel 1158/ Nisan-Mayıs 1745.

¹³³⁴ VGMA, HD 1079/1, s. 114. Zî'l-ka'de 1159/ Kasım-Aralık 1746.

¹³³⁵ VGMA, HD 1079/1, s. 115. Ramazan 1163/ Ağustos-Eylül 1750.

¹³³⁶ VGMA, HD 1097, s. 96. Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56.

¹³³⁷ VGMA, HD 1097, s. 97. Şevvâl 1172/ Mayıs-Haziran 1759.

¹³³⁸ VGMA, HD 1075, s. 29. Zî'l-ka'de 1175/ Mayıs-Haziran 1762.

Hüseyin on üç yıl sonra hayatını kaybetmesiyle görev Ebu Bekir bin Ömer'e verilmiştir.¹³³⁹ Ebu Bekir, bir yıl görevde kaldıktan sonra ölünce görev *erşed-i evlâddan* Nefiyeci Mehmed'e verilmiştir.¹³⁴⁰ Şart edildiği üzere göreve geçen Nefiyeci Mehmed ölünce oğlu Mehmed Emin göreve gelmiştir.¹³⁴¹ Mehmed Emin yirmi yedi yıl görevde kaldıktan sonra çocuk sahibi olmadan ölünce yerine *evlâd-ı vâkıftan* Askerizade Nimetullah bin Seyyid Hacı Ahmed atanmıştır.¹³⁴² Cumâde'l-âhir 1241/ Ocak-Şubat 1826'da Seyyid Nimetullah hayatını kaybedince göreve kardeşi Seyyid Kasım bin Seyyid Ahmed geçmiştir.¹³⁴³

5.3. Nazır

Şa'bân 1182/ Aralık-Ocak 1768-69'da zaviyenin mütevellisi Hüseyin vakfın mahsulünü israf edince bir nazıra ihtiyaç olduğundan on akçe ile Abdülfettah atanmıştır.¹³⁴⁴ Zî'l-ka'de 1213/ Nisan-Mayıs 1799'da Abdülfettah çocuksuz vefat edince görev Seyyid Şeyh Ali Nakşibendi'ye verilmiştir.¹³⁴⁵ On akçe ile nazır Seyyid Şeyh Ali Nakşibendi görevi kendi rızasıyla bırakınca yerine Muharrem 1232/ Kasım-Aralık 1816'da Ahmed bin Kasım atanmıştır.¹³⁴⁶ Safer 1235/ Kasım-Aralık 1819'da on akçe ile görevli Seyyid Ahmed bin Kasım görevi kendi rızasıyla Seyyid Kasım'a bırakmıştır.¹³⁴⁷

6. Şeyh Zeyrek Zaviyesi

Şeyh Zeyrek ismiyle anılan zaviye, Zeyrek köyünde bulunmaktaydı.¹³⁴⁸ Zeyrek köyü günümüzde aynı adı taşımakla beraber Suruç ilçesinin bir mahallesi konumundadır. Hurufat defterlerinde zaviyeye ait kayda XVIII. yüzyılın ortalarında rastlanmaktadır. Bu kayıta Şeyh Zeyrek'in ölmüş ve mağfur¹³⁴⁹ biri olduğu yazılmaktadır. Aynı zamanda yapı hayrat olarak

¹³³⁹ VGMA, HD 1080, s. 64. Muharrem 1189/ Mart-Nisan 1775.

¹³⁴⁰ VGMA, HD 1078, s. 34. Safer 1190/ Mart-Nisan 1776.

¹³⁴¹ VGMA, HD 538, s. 71. Şevvâl 1211/ Mart-Nisan 1797.

¹³⁴² VGMA, HD 542, s. 33. Şevvâl 1239/ Mayıs-Haziran 1824.

¹³⁴³ VGMA, HD 542, s. 33.

¹³⁴⁴ VGMA, HD 1082, s. 75. Vakıftan artan paradan almak üzere on akçe ile görevli Abdüllatif'in Safer 1190/ Mart-Nisan 1776'da görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1158, s. 93.

¹³⁴⁵ VGMA, HD 538, s. 71.

¹³⁴⁶ VGMA, HD 540, s. 123.

¹³⁴⁷ VGMA, HD 540, s. 124.

¹³⁴⁸ VGMA, HD 1097, s. 95.

¹³⁴⁹ Allah tarafından günahları bağışlanan veya günahlarının bağışlanması için Cenâbıhakk'a duâ edilen (ölmüş kimse)<http://imla.kabikavseyin.com/?kelime=ma%C4%9Ffur&kaynak=browser&sadecehattikuran=False&filitre=-&manadaara=False> (Erişim Tarihi ve Saati: 24.06.2020-10:30)

geçmektedir.¹³⁵⁰ Kayıtlarda zaviyenin Ayıntab'da geliri olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵¹ Zaviyenin zaviyedar, mütevellî ve nazır gibi görevlileri vardı. Hurufat defterlerinde zaviyeye ait son bilgi 1834 yılına aittir. Zaviyenin aynı zamanda 1862 yılında 3.145 akçe geliri 805 akçe ise gideri vardı.¹³⁵² Zaviyede tespit edilen idari hizmet elemanları şunlardır;

6.1. Zaviyedar

Rebî'ü'l-âhir 1165/ Şubat-Mart 1752'de zaviye ve mezrasının hâsılı evlada şart koşulduğundan ulemeden ve Der-gezenlü Cemaati'nden Seyyid Mehmed Nesimi atanmıştır.¹³⁵³ Seyyid Mehmed Nesimi, kendi rızasıyla görevinin üçte birini Şafi Mehmed Efendi'ye diğer üçte birini ise Seyyid Yusuf'a bırakmıştır.¹³⁵⁴ Hissedarlardan Mehmed Nesimi ve Şafi Mehmed hayatlarını kaybedince Mehmed Nesimi'nin yerine Şeyh Müslüm bin Mehmed, Şafi Mehmed'in yerine ise Seyyid Mehmed geçmiştir.¹³⁵⁵ Bundan sonra hissedarlar ayrıldığından atamaları ayrı incelenmiştir.

Zî'l-ka'de 1172/ Haziran-Temmuz 1759'da üçte birlik hisseye sahip Müslüm bin Mehmed'in beratı yenilenmiştir.¹³⁵⁶ Üçte birlik hisseye sahip Müslüm bin Mehmed çocuk sahibi olmadan hayatını kaybetmesiyle göreve Şeyh Ali atanmıştır.¹³⁵⁷ Göreve getirilen Şeyh Ali de çocuk sahibi olmadan vefat edince üçte birlik hissesi Seyyid Ahmed Şafi'ye verilmiştir.¹³⁵⁸ Ahmed Şafi, Muharrem 1240/ Ağustos-Eylül 1824'te beratını kaybettiğinden yeniden berat verilmiştir.¹³⁵⁹ Üçte birlik hisseyle zaviyedar olan Şeyh Ali öldükten sonra oğlu Seyyid Ahmed var iken Ayıntab sakinlerinden Seyyid Ahmed Şafi, Şeyh Ali çocuk sahibi olmadan öldü deyip görevi kendi üzerine berat ettirmiştir. Böylelikle Şeyh Ali'nin oğluna haksızlık yaparak

¹³⁵⁰ VGMA, HD 1079/1, s. 116.

¹³⁵¹ VGMA, HD 1158, s. 93.

¹³⁵² BOA, EV. d 17135, v. 13b.

¹³⁵³ VGMA, HD 1079/1, s. 116.

¹³⁵⁴ VGMA, HD 1079/1, s. 116. Rebî'ü'l-âhir 1167/ Ocak-Şubat 1754.

¹³⁵⁵ VGMA, HD 1079/1, s. 116; VGMA, HD 1097, s. 95. Şa'bân 1167/ Mayıs-Haziran 1754; Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755.

¹³⁵⁶ VGMA, HD 1097, s. 98. Müslüm bin Mehmed'in görevi Rebî'ü'l-âhir 1189/ Haziran 1775'te yenilenmiştir. VGMA, HD 1158, s. 93.

¹³⁵⁷ VGMA, HD 537, s. 53. Rebî'ü'l-âhir 1209/ Ekim-Kasım 1794.

¹³⁵⁸ VGMA, HD 540, s. 123. Şa'bân 1230/ Temmuz-Ağustos 1815.

¹³⁵⁹ VGMA, HD 542, s. 33.

babasının ekmek parasından mahrum edince Seyyid Ahmed Şafi görevden alınarak görev Seyyid Ahmed'e verilmiştir.¹³⁶⁰

Şafi Mehmed'in yerine geçen Seyyid Mehmed'in, Muharrem 1177/ Temmuz-Ağustos 1763'te beratı yenilenmiştir.¹³⁶¹ Mehmed ölünce göreve oğlu Şeyh Mustafa geçmiştir.¹³⁶² Şeyh Mustafa ölünce görev oğulları Hacı Mehmed ve Abdullah'a verilmesi gerekirken Şeyh Mustafa'nın çocuğu olmadan öldü deyip görevi Ahmed almıştır. Durum böyle olunca ahaliden Mehmed bin Ömer ve Mustafa bin Abdullah şikâyet edince görev Ahmed'den alınarak Hacı Mehmed ve Abdullah'a verilmiştir.¹³⁶³

Mehmed Nesimi'nin üçte birlik hisse vermiş olduğu Yusuf'un Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755 tarihinde görevi yenilenmiştir.¹³⁶⁴ Yusuf ölünce göreve oğlu Said Halil geçmiştir.¹³⁶⁵ Ramazan 1249/ Ocak-Şubat 1834'te zaviyenin son atama kaydında zaviyedarlığın üçte birine sahip olan Halil bin Yusuf, çocuk sahibi olmadan ölünce yerine Ali ve şeyhlerden Şeyh Mustafa atanmıştır.¹³⁶⁶

6.2. Müteveli

Zaviyenin ilk müteveli kaydında Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755'te görevli olmadığından Şafi Mehmed atanmıştır.¹³⁶⁷ Yarım akçe ile görevli Şafi Mehmed Emin, dürüst ve görevinde çalışkan olmasının yanında görevi büyük fakat almış olduğu akçenin azlığından dolayı zaviyenin mahsulünden artan paradan almak üzere Cemâziye'l-evvel 1178/ Kasım-Aralık 1764'te vazifesine altı akçe zam yapılmıştır.¹³⁶⁸ Şafi Mehmed, uzun süreden beri görevi terk etmesi ve başka bir yerde yaşamasından dolayı görevden alınarak Mehmed Şerif bin Ali'ye verilmiştir.¹³⁶⁹ Altı buçuk akçe ile müteveli Mehmed Şerif bin Ali kendi isteğiyle görevinin

¹³⁶⁰ VGMA, HD 542, s. 33. Şa'bân 1243/ Şubat-Mart 1828.

¹³⁶¹ VGMA, HD 1075, s. 29. Mehmed'in üçte birlik hissesi yine Rebî'ü'l-âhir 1188/ Haziran-Temmuz 1774'te yenilenmiştir. VGMA, HD 1158, s. 93.

¹³⁶² VGMA, HD 1074, s. 44. Safer 1199/ Aralık-Ocak 1784-85.

¹³⁶³ VGMA, HD 540, s. 124. Rebî'ü'l-evvel 1235/ Aralık-Ocak 1819-20.

¹³⁶⁴ VGMA, HD 1097, s. 95. Yine aynı şekilde Muharrem 1178/ Temmuz 1764 ve Muharrem/1192/ Ocak-Şubat 1778'de Ayıntab'da vakfın üçte birlik hissesine sahip Yusuf'un eski beratı yenilenmiştir. VGMA, HD 1075, s. 29.

¹³⁶⁵ VGMA, HD 538, s. 71. Safer 1216/ Haziran-Temmuz 1801.

¹³⁶⁶ VGMA, HD 543, s. 118.

¹³⁶⁷ VGMA, HD 1097, s. 95.

¹³⁶⁸ VGMA, HD 1075, s. 29.

¹³⁶⁹ VGMA, HD 1078, s. 35. Rebî'ü'l-âhir 1193/ Nisan-Mayıs 1779.

yarısını Kadiri tarikatından Müftüzade Şeyh Mustafa bin Feyzullah'a diğer yarısını yeğeni Hafız Ali bin Ahmed'e vermiştir.¹³⁷⁰ Şafi Mehmed görevi bıraktıktan sonra yerine kardeşi Şafi Seyyid Ahmed gelecekken Mehmed Şerif bin Ali'nin gelmesi ve ardından o da görevi Şeyh Musa ile Hafız Ali'ye bırakınca Şafi Seyyid Ahmed'e haksızlık olmuştur. Bundan dolayı Şeyh Musa ve Hafız Ali'nin elinden görevleri alınarak Şafi Seyyid Ahmed'e verilmiştir.¹³⁷¹ Cemâziye'l-âhir 1235/ Mart-Nisan 1819'da son mütevellî kaydında Şafi Mehmed'in oğlu Hacı Emin ve Seyyid Abdullah varken Şafi Mehmed'in kardeşi Şafi Seyyid Ahmed hilelerle görevi kendi üzerine berat edip haksızlık yapınca görev elinden alınarak Seyyid Hacı Emin ve Seyyid Abdullah'a verilmiştir.¹³⁷²

6.3. Nazır

Rebî'ü'l-âhir 1188/ Haziran-Temmuz 1774'te zaviyenin nazırı olmadığından ve lazım olduğundan Mirkelam Seyyid Mehmed atanmıştır.¹³⁷³ Hâkimlerin başı olan Seyyid Mehmed ölünce oğlu Derviş Mehmed geçmiştir.¹³⁷⁴ Şevvâl 1198/ Ağustos-Eylül 1784'te son nazır kaydında Derviş Mehmed, beratını kaybedince yeniden berat verilmiştir.¹³⁷⁵

7. Şeyh Müslüm Zaviyesi (Külliyesi)

Zaviyenin kurucusu olan Şeyh Mesleme bin Ni'me es-Surucî hakkında az bilgi bulunmaktadır. Şeyh Müslüm aynı zamanda Şeyh Müslüm et-Taberdari olarak da bilinmektedir. Suruç'a bağlı Ziyaret köyünde doğduğu bilirse de doğum tarihi bilinmektedir.¹³⁷⁶ Şeyh Müslüm'ün kurmuş olduğu yapının inşa kitabesi bulunmamakla beraber; cami, zaviye, tekke ve ziyaretin hep birlikte 564/1168-69 yılında inşa edildiği kabul edilmektedir.¹³⁷⁷ Yapının olduğu yer XVI. yüzyılda Şeyh Müslüm köyü olarak geçmektedir.¹³⁷⁸ Halk tarafından Ziyaret ismi köye

¹³⁷⁰ VGMA, HD 1074, s. 44. Safer 1199/ Aralık-Ocak 1784-85.

¹³⁷¹ VGMA, HD 539, s. 296. Muharrem 1223/ Şubat-Mart 1808.

¹³⁷² VGMA, HD 540, s. 124.

¹³⁷³ VGMA, HD 1080, s. 64.

¹³⁷⁴ VGMA, HD 1078, s. 36. Receb 1195/ Haziran-Temmuz 1781.

¹³⁷⁵ VGMA, HD 1078, s. 37.

¹³⁷⁶ Mehmed Emin Üner, "Şeyh Müslüm Zaviyesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, Temmuz-Aralık, Şanlıurfa 2012, s. 152.

¹³⁷⁷ Erdal Eser, "Suruç Çevresindeki Eserler" *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, s. 283; Yapıyla ilgili tek inşa kitabesinde 945-1538 tarihli ve banî olarak Şeyh Hüseyin'in adını veren türbenin kuzey kapısı üzerindeki kitabedir. Eser, "Suruç ve Çevresindeki Eserler", s. 283.

¹³⁷⁸ Yılmaz, a.g.t., s. 206.

sonradan verilmiş olmalıdır. Zaviyenin Telesved köyü ve 9 mezra ile birlikte Şeyh Müslüm köyünden beş parça arazi zaviyeye vakfedilmiştir. Yıllık 12.400 akçe geliri olan zaviyenin günlük 40 akçesinin 29 akçesi görevlilere 11 akçesi ise gelip gidenlere yemek verilmesi için harcanmıştır.¹³⁷⁹ Hurufat defterlerinde külliyeğe ait ilk kayıt Rebî‘ü’l-âhir 1104/ Aralık-Ocak 1692-93 yılına aittir.¹³⁸⁰ Biretü’l-Fırat’ın Suruç nahiyesinde bulunmaktaydı. Kayıtlarda zaviye, cami ve vakfa ait atamalar bulunmaktadır. Ders-i âm ve müderris gibi görevli kayıtlarını bulunması yapıda eğitim verildiğini de göstermektedir.¹³⁸¹ Düzenli olarak ab-keş ataması yapılması külliyeğe ait bir kuyunun olduğunu göstermektedir. Yapı ile ilgili hurufatta son kayda 1779 yılında rastlanmaktadır.¹³⁸² Şeyh Müslüm yapılarıyla ilgili hurufat defterlerinde hem “Biretü’l-Fırat” hem de “Ruha” başlığı altında kayıtlar tutulmuştur. Urfa kayıtları Mehmet Emin Üner’in “Şeyh Müslüm Zaviyesi” adlı makalesinden alınarak değerlendirilmiştir. 1862 yılında külliye vakfının 42.797 akçe geliri 10.600 akçe gideri vardı.¹³⁸³ Türbe ve cami günümüze ulaşmış ve Suruç ilçesinin Ziyaret Mahallesi’nde bulunmaktadır.

7.1. İmam-Hatip

Şa‘bân 1117/Kasım-Aralık 1705’te caminin beş akçe ile imam ve hatibi Hızır hayatını kaybedince yerine Mehmed Emin geçmiştir.¹³⁸⁴ Mehmed Emin görevi terk edince yerine beş akçe ile Seyyid Şeyh Mehmed imam ve hatip olarak atanmıştır.¹³⁸⁵ Beş akçe ile görevli Seyyid Şeyh Mehmed’in bundan sonra görevdeki akıbeti bilinmemektedir. 1168/ 1755 yılında imam ve hatip olan Seyyid Ahmed ile Seyyid Nasır’ın görevleri yenilenmiştir.¹³⁸⁶ Aynı şekilde Seyyid Ahmed ve Seyyid Nasır’ın göreve getirildikleri atama kaydı bulunmamaktadır. Hurufat defterlerinde Şeyh Müslüm Camii’nin son imam kaydında Ramazan 1175/ Mart-Nisan 1762’de zaviye vakfından almak üzere üç akçe ile imam olan Seyyid İbrahim bin Şeyh Süleyman’ın

¹³⁷⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 207.

¹³⁸⁰ VGMA, *HD 1098*, s. 179.

¹³⁸¹ VGMA, *HD 1098*, s. 180; VGMA, *HD 1140*, s. 194.

¹³⁸² VGMA, *HD 1078*, s. 35.

¹³⁸³ BOA, *EV. d 17135*, v. 12a.

¹³⁸⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹³⁸⁵ Üner, *a.g.m.*, s. 154. 1143/1731.

¹³⁸⁶ Üner, *a.g.m.*, s. 155.

görevi yenilenmiştir.¹³⁸⁷ Görevin yenilenmesi daha önce imam olduğunu göstermektedir. Fakat göreve atandığına dair kayıt yoktur.

7.2. Müezzin

Biretü'l-Fırat başlığı altında caminin müezzin kaydı bulunmamaktadır. Urfa kayıtlarında cami müezzinliğiyle ilgili üç kayıt bulunmaktadır. Fakat kayıtlar kesik bir şekildedir. İlk kayıttan 1168/ 1755 yılında caminin müezzini Seyyid Halil'in görevi yenilenmiştir.¹³⁸⁸ Bu da önceden de görevde olduğunu göstermektedir. 1176/ 1763'te iki akçe ile görevli Ahmed, çocuk sahibi olmadan vefat edince yerine kardeşi Abdi Halife geçmiştir.¹³⁸⁹ Son olarak 1221/ 1807 yılında iki akçe ile müezzini Seyyid Şeyh Müslüm çocuk sahibi olmadan ölünce göreve Seyyid Müslüm ve Seyyid Hasan atanmıştır.¹³⁹⁰

7.3. Duâ-gû

Zaviyeye ait ilk duâ-gû kaydında görevlinin Seyyid Nimetullah olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁹¹ Fakat kaydın devamı gözükmendiğinden akıbetin ne olduğu bilinmemektedir. Safer 1113/ Temmuz-Ağustos 1701'de üç akçe ile görevli Molla Ali hayatını kaybedince göreve İbrahim atanmıştır.¹³⁹² Son duâ-gû kaydında üç akçe ile görevli Seyyid İbrahim kendi rızasıyla görevi oğulları Seyyid Ahmed, Seyyid Mehmed ve Seyyid Ebu Bekir'e bırakmıştır.¹³⁹³

7.4. Müderris

Cumâde'l-ûla 1108/ Kasım-Aralık 1696'da beş akçe ile görevli Ataullah hayatını kaybedince yerine Ali atanmıştır.¹³⁹⁴ 1139/ 1727 yılında ise müderris İbrahim, zaviyeye duâ-gû olarak atanmıştır.¹³⁹⁵

7.5. Ders-i âm

¹³⁸⁷ VGMA, HD 1075, s. 29.

¹³⁸⁸ Üner, a.g.m., s. 155.

¹³⁸⁹ Üner, a.g.m., s. 155.

¹³⁹⁰ Üner, a.g.m., s. 156.

¹³⁹¹ VGMA, HD 1140, s. 195.

¹³⁹² VGMA, HD 1098, s. 180. Şa'bân 1163/ Temmuz-Ağustos 1750'de ve Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755'te İbrahim'in görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1079/1, s. 115; VGMA, HD 1097, s. 95.

¹³⁹³ VGMA, HD 1078, s. 35.

¹³⁹⁴ VGMA, HD 1140, s. 194.

¹³⁹⁵ Üner, a.g.m., s. 154.

Şevvâl 1111/ Mart-Nisan 1700'de ders-i âm ile ilgili düşülmüş tek kayıta görev evlada şart koşulduğundan görevdeki Ali'ye diğer Ali müdahale edip vakıf şartlarına aykırı davrandığından görevden alınmış ve yeniden eski sahibi Ali'ye verilmiştir.¹³⁹⁶

7.6. Şeyh

Şevvâl 1111/ Mart-Nisan 1700'de zaviyenin şeyhi Yusuf ölünce oğlu Şeyh Ramazan var iken İbrahim alarak haksızlık yapınca görevden alınarak Ramazan'a verilmiştir.¹³⁹⁷ Yine Ramazan görevde iken Rebî'ü'l-ülâ 1113/ Ağustos-Eylül 1701'de Şeyh Mehmed gelip görevi alarak haksızlığa uğratınca görevden uzaklaştırılarak yeniden Ramazan'a bırakılmıştır.¹³⁹⁸ Bundan sonraki tarihlerde şeyh görevi ile ilgili kayıt bulunmamaktadır.

7.7. Zaviyedar

1167/1755 yılında zaviyedar ve duâ-gû görevleri Hüseyin'e verilmiştir.¹³⁹⁹ Zaviyedarlık ile ilgili başka kayıt bulunmamaktadır.

7.8. Nazır

Zî'l-hicce 1110/ Mayıs-Haziran 1699'da ilk nazır kaydında bir akçe ile görevli Ali vefat edince yerine Ramazan geçmiştir.¹⁴⁰⁰ 1150/1738 yılında nazır Ramazan'ın hayatını kaybetmesi ve kardeşinin de görevden alınmasıyla nazırlığa oğlu Seyyid Seyfeddin atanmıştır.¹⁴⁰¹

Şevvâl 1111/ Mart-Nisan 1700'da nazır olan İbrahim ölünce yerine bir akçe ile Şeyh Mehmed geçmiştir.¹⁴⁰² Fakat İbrahim'in göreve atanması ile ilgili kayıt bulunmamaktadır. Kayıtlar yeniden kesintiye uğramış ve Mehmed'in durumunu belirten bir bilgi yoktur. Muharrem 1135/ Ekim-Kasım 1722'de nazırın üç akçe ile Seyyid Mustafa olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta Seyyid Mustafa görevi kendi isteğiyle görevi oğlu İsmail'e bırakmıştır.¹⁴⁰³ Görevli İsmail'e bazı kişiler müdahale etse de İsmail görevine devam etmiştir.¹⁴⁰⁴ Üç akçe ile görevli İsmail görevinin yarısını başkasına diğer yarısını da oğulları

¹³⁹⁶ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹³⁹⁷ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹³⁹⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹³⁹⁹ Üner, a.g.m., s. 155.

¹⁴⁰⁰ VGMA, *HD 1140*, s. 196.

¹⁴⁰¹ Üner, a.g.m., 155.

¹⁴⁰² VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹⁴⁰³ VGMA, *HD 1133*, s. 142. 1148/ 1736.

¹⁴⁰⁴ Üner, a.g.m., s. 155.

Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan'a bırakmıştır.¹⁴⁰⁵ 1170/ 1757 yılında bir buçuk akçe ile görevli Seyyid Ali ve Seyyid Hüseyin kendi rızasıyla görevi Seyyid Şeyh Eyüb'e bırakmışlardır. Bir buçuk akçe ile görev yapan Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan'ın 1183/1770 yılında görevleri yenilenmiştir.¹⁴⁰⁶

7.9. Kâtip

1212/ 1798 yılında beş akçe ile kâtip olan Mustafa vefat edince yerine kardeşi tayin edilmiştir.¹⁴⁰⁷

7.10. Ferraş

Rebî'ü'l-âhir 1104/ Aralık-Ocak 1692-93'te ferraş Ahmed'in görevi yenilenmiştir.¹⁴⁰⁸ Görevin yenilenmesi daha öncede görevde olduğunu göstermektedir. Bir akçe ile görevli Ahmed kendi rızasıyla görevi oğlu Haydar'a bırakmıştır.¹⁴⁰⁹ Ferraş Haydar, kusurundan dolayı görevi oğlu Seyyid Mustafa ve Seyyid Ali'ye bırakmıştır.¹⁴¹⁰ Kayıt kesintiye uğramış ve Seyyid Mustafa ve Seyyid Ali'nin akıbetine dair bilgi yoktur. 1222/1808 yılında ferraş görevinin Müslüm'de olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta Şeyh Müslüm vefat edince yerine amcasının oğlu Şeyh Ahmed geçmiştir. Aynı şekilde Şeyh Ahmed'e dair de bilgi bulunmamakla beraber son ferraş kaydında 1247/1832 yılında bir akçe ile görevli Hamid'in görevi yenilenmiştir.¹⁴¹¹ Fakat Hamid'in göreve başladığına dair kayıt yoktur.

7.11. Loğkeş

1168/1755 yılında babasının ölümünden sonra üç akçe ile göreve gelen Seyyid Yusuf kendi isteğiyle hissesinin yarısını kardeşi Seyyid Ahmed'e bırakmıştır. 1176/ 1763 yılındaki kayıta da yarım hisse loğkeş olan Abdurrahman görevinden ayrılınca yerine Abdullah geçmiştir.¹⁴¹² 1283/ 1867 yılında ücretlerini Şeyh Müslüm Zaviyesi'nden almak üzere Şeyh Ömer bin Hacı Mehmed, Şeyh Hüseyin bin Şeyh Müslüm, Şeyh Müslüm bin Şeyh Ahmed ve

¹⁴⁰⁵ Üner, a.g.m., s. 155. 1168/ 1755.

¹⁴⁰⁶ Üner, a.g.m., s. 156.

¹⁴⁰⁷ Üner, a.g.m., s. 156.

¹⁴⁰⁸ VGMA, HD 1098, s. 184. Ferraş Ahmed'in, Cemâziye'l-evvel 1111/ Ekim-Kasım 1699'da yine bir akçelik görevi yenilenmiştir. VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁴⁰⁹ VGMA, HD 1133, s. 140. Rebî'ü'l-evvel 1130/ Şubat-Mart 1718.

¹⁴¹⁰ Üner, a.g.m., s. 155. 1168/1755.

¹⁴¹¹ Üner, a.g.m., s. 156.

¹⁴¹² Üner, a.g.m., s. 156.

Şeyh Ahmed bin Şeyh Osman'ın beratları yenilenmiştir.¹⁴¹³ Bu da yapıda birden fazla loğkeş olduğunu göstermektedir.

7.12. Abkeş

Şevval 1113/ Mart 1702'de, görevli Davud, ölünce yerine bir akçe ile Ahmed geçmiştir.¹⁴¹⁴ Bir akçe ile görevli Ahmed, kırk sekiz yıl abkeşlik yaptıktan sonra ölünce yerine Seyyid Mehmed atanmıştır.¹⁴¹⁵ Zî'l-ka'de 1175/ Mayıs-Haziran 1762'de Seyyid Mehmed'e bazı kişiler müdahale etseler de görevden uzaklaştırılarak eskiden olduğu gibi yeniden görev Seyyid Mehmed'e verilmiştir.¹⁴¹⁶

7.13. Türbedar

1212/ 1770 yılında zaviyenin türbedarı Şeyh Ali çocuk sahibi olmadan ölünce yerine Şeyh Mehmed geçmiştir. Şeyh Ali'nin yerine geçen Şeyh Mehmed, 1221/ 1807'de beratını kaybettiğinden yeniden berat verilmiştir.¹⁴¹⁷

7.14. Keyyal

Vakıf kaydındaki ilk keyyal kaydında Şevvâl 1113/ Mart 1702'de rastlanmıştır. Buna göre görevli Şeyh Davud ölünce oğlu Şeyh İsmail göreve geçmiştir.¹⁴¹⁸ Şeyh İsmail'in bundan sonraki durumunu gösteren başka kayıt yoktur. Uzun süre keyyal kaydı düşülmemiştir. 1220/ 1806 yılında vakıfta iki akçe ile keyyalın Seyyid Şeyh Eyüb olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı kayıta Seyyid Şeyh Eyüb ölünce göreve oğlu Seyyid Şeyh Eyüb geçmiştir.¹⁴¹⁹ Aynı yıl içerisinde son keyyal kaydında Seyyid Şeyh Eyüb kendi rızasıyla görevi Hacı Hasan bin Mehmed'e bırakmıştır.¹⁴²⁰

8. Şeyh Nasır Zaviyesi

¹⁴¹³ Üner, a.g.m., s. 158.

¹⁴¹⁴ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹⁴¹⁵ VGMA, *HD 1079/1*, s. 115. Şa'bân 1163/ Temmuz-Ağustos 1750. Seyyid Mehmed'in, Şa'bân 1168/ Mayıs-Haziran 1755 ve Şevvâl 1173/ Mayıs-Haziran 1760 yıllarında görevi yenilenmiştir. VGMA, *HD 1097*, s. 95; VGMA, *HD 1097*, s. 98.

¹⁴¹⁶ VGMA, *HD 1075*, s. 29.

¹⁴¹⁷ Üner, a.g.m., s. 156.

¹⁴¹⁸ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

¹⁴¹⁹ Üner, a.g.m., s. 156.

¹⁴²⁰ Üner, a.g.m., s. 156.

Şeyh Nasır veya Nasrullah olarak anılan zatın tam olarak kim olduğu bilinmemektedir. Türbesi günümüzde Suruç ilçesinin 2 km batısında bulunan Şeyh Nasır mezarlık alanı içinde güneyde bulunmaktadır. Yapının inşa kitabesi bulunmadığından ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir.¹⁴²¹ Hurufat defterlerinde zaviyeyle ilgili 1698 yılında düşülmüş tek kayıt bulunmaktadır. Suruç Nahiyesine bağlı olan zaviyede zaviyedar ve mütevelli ataması kaydedilmiştir.¹⁴²² Şevvâl 1109/ Nisan-Mayıs 1698’de, zaviyedar ve mütevelli görevini Şeyh Müslüm Vakfı’ndan Seyyid Abdurrezzak alıp vakıf şartlarına aykırı davrandığından görev elinden alınmış ve Şeyh Abdulkadir’e verilmiştir.¹⁴²³

9. Şeyh Ebu Bekir Zaviyesi

Şeyh Ebu Bekir’in kim olduğu bilinmemekle beraber, Hurufat defterlerinde zaviye ile ilgili kayda XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğine rastlanmakta ve tek kayıt bulunmaktadır. Yapının Rum Kal’a’da olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴²⁴

Cemâziye’l-evvel 1139/ Aralık-Ocak 1726-27’de mutasarrıf Abdullah hayatını kaybetmesiyle görev Evliya Şeyh Mehmed’e verilmiştir.¹⁴²⁵

10. Payam Hatun Zaviyesi

Ank Nahiyesi’nde bulunan Payam Hatun’un¹⁴²⁶ kim olduğu ve yapının ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Hurufat defterinde 1871 yılında düşülmüş tek kayıt bulunmaktadır. Bu kayıta nazırlık göreviyle ilgili atamadır.¹⁴²⁷

Zaviyedeki tek kayıta Receb 1195/ Haziran-Temmuz 1781 yılında nazır olmadığından göreve Seyyid Mehmed bin Abdullatif atanmıştır.¹⁴²⁸

11. Şeyh İbrahim Zaviyesi

Şeyh İbrahim adıyla zikredilen zaviyenin ne zaman inşa edildiği ve Şeyh İbrahim’in kim olduğu bilinmemektedir. Zaviyenin tam olarak nerede olduğu hakkında bilgi yoktur. Hurufat

¹⁴²¹ Eser, “Suruç ve Çevresindeki Eserler”, s. 289.

¹⁴²² VGMA, HD 1140, s. 196.

¹⁴²³ VGMA, HD 1140, s. 196.

¹⁴²⁴ VGMA, HD 1143, s. 265.

¹⁴²⁵ VGMA, HD 1143, s. 265.

¹⁴²⁶ VGMA, HD 1078, s. 36.

¹⁴²⁷ VGMA, HD 1078, s. 36.

¹⁴²⁸ VGMA, HD 1078, s. 36.

defterlerinde zaviye ile ilgili ilk kayda Şevvâl 1136/ Haziran-Temmuz 1724 yılında rastlanılmaktadır.¹⁴²⁹ Kayıtlarda zaviyedar, müteveli ve kâtip atamaları bulunmaktadır. Atama kaydı az olduğundan zaviye hakkında geniş bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Zaviye ait hurufatta son bilgi 1779 yılına aittir.

Şevvâl 1136/ Haziran-Temmuz 1724 yılında zaviyenin müteveli ve zaviyedarı Hasan ölünce yerine üç akçe ile Abdulkadir atanmıştır.¹⁴³⁰ Müteveli ve zaviyedar Abdulkadir ile Sultan adındaki kişiler zaviyenin vakfına zarar verdiklerinden görevden alınarak tamir ve onarım etmek için Şeyh Ali görevlendirilmiştir.¹⁴³¹ Şeyh Ali, Safer 1142/ Ağustos-Eylül 1729 yılında müteveli ve zaviyedarlık görevi elinden alınarak yerine diğer Ali atanmıştır.¹⁴³² Ali göreve gelmesinden sonra kayıtlar kesilmiş ve akıbetinin ne olduğu bilinmemektedir. Zaviyedeki son kayıta ise Safer 1193/ Şubat-Mart 1779 yılında müteveli olmadığından iki akçe ile Ömer atanmıştır.

Rebî'ü'l-evvel 1169/ Aralık-Ocak 1755-56'da kayıtlardaki tek katib kaydında zaviye vakfında altı akçe ile Mehmed Emin ve Feyzullah atanmıştır.¹⁴³³

12. Şeyh İsmail Zaviyesi

Zaviye, Kerzin¹⁴³⁴ köyünde bulunmaktaydı. Köy ise Nizip kasabasına bağlıydı.¹⁴³⁵ Şeyh İsmail'in Kerzin köyünde bulunan on dervişinin aynı köyde bulunan havas-ı hümayuna ait arazi, bağ, bahçeleri mahsulü ve şahıslarına ait vergilerinin tümü, padişah tarafından Şeyh İsmail Zaviyesi'ne vakfedilmiştir. Kerzin köyünde 1140 akçe vakıf geliri bulunmaktaydı. Aynı zamanda zaviyenin bir görevlisine günlük dört akçe verilmesi şart edilmiştir.¹⁴³⁶ Hurufat defterinde zaviye ile ilgili ilk kayda XVIII. yüzyılın başlarında rastlanmaktadır.¹⁴³⁷ Müteveli, zaviyedar, nazır görevlilerin atama kayıtları bulunmaktadır. Zaviyenin hurufattaki son kaydı 1774 yılındadır.

¹⁴²⁹ VGMA, *HD 1137*, s. 228.

¹⁴³⁰ VGMA, *HD 1137*, s. 228.

¹⁴³¹ VGMA, *HD 1144*, s. 187. Muharrem 1141/ Ağustos-Eylül 1728.

¹⁴³² VGMA, *HD 1144*, s. 187.

¹⁴³³ VGMA, *HD 1097*, s. 95.

¹⁴³⁴ Kerzin köyü günümüzde Nizip İlçesi'ne bağlı Nahrtepe Mahallesi'dir.

¹⁴³⁵ VGMA, *HD 1158*, s. 93.

¹⁴³⁶ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 208.

¹⁴³⁷ VGMA, *HD 1098*, s. 180.

Şevvâl 1172/ Mayıs-Haziran 1759'da zaviyenin mütevellisi ve zaviyedarı Hüseyin ölünce yerine oğlu Mehmed Halife geçmiştir.¹⁴³⁸ Mehmed'in zaviyedar ve müteveli görevi Rebî'ü'l-âhir 1188/ Haziran-Temmuz 1774 yılında görevi yenilenmiştir.¹⁴³⁹

Tek görevli kaydı olmakla beraber Rebî'ü'l-evvel 1113/ Ağustos-Eylül 1701 yılında dervişanına karşı yükümlü ve dervişanına sahip olan Hüseyin hayatını kaybetmiştir. Kaydın devamı gözükmediğinden akıbetin ne olduğu bilinmemektedir.

Nazır atamalarının ilk kaydında Şa'bân 1136/ Nisan-Mayıs 1724 yılında iki akçe ile nazır Hüseyin ölünce göreve Şeyh Abdulkadir atanmıştır.¹⁴⁴⁰ İki akçeyle nazır olan Abdulkadir'in dört yıl sonra görevi elinden alınarak Derviş Hasan'a verilmiştir.¹⁴⁴¹ Fakat görevden neden alındığı kayıta yazılmamıştır. İki akçe ile görevli Derviş Hasan, Şa'bân 1143/ Şubat-Mart 1731 yılında görevden alınca yerine tekrar önceki sahibi Abdulkadir'e geri verilmiştir.¹⁴⁴² Aynı şekilde Derviş Hasan'ın da görevden neden alındığı bilinmemektedir. Abdulkadir ölünce yerine Seyyid Abdullatif geçmiştir.¹⁴⁴³ Nazır görevinin son kaydında ise, Muharrem 1193/ Ocak-Şubat 1779'da iki akçe ile görevde olan Seyyid Abdullatif, hain ve hilekâr olduğundan görevden alınarak Şeyh Ali'ye verilmiştir.¹⁴⁴⁴

13. Şeyh Abdi Zaviyesi

Zaviyenin ilk şeyhi olan Şeyh Abdi'nin adı verilmiş olmalıdır. Hurufat defterlerinde zaviyeyle ilgili tek kayıt bulunmaktadır. Bu da 1699 yılına denk gelen zaviyedar atamasıdır.¹⁴⁴⁵

Rebî'ü's-sânî 1110/ Ekim-Kasım 1698 yılında zaviyedar Seyyid Hartev hayatını kaybedince göreve bir akçe ile Abdi atanmıştır.¹⁴⁴⁶

14. Şeyhzade Seyyid Hüseyin Zaviyesi

¹⁴³⁸ VGMA, *HD 1097*, s. 97.

¹⁴³⁹ VGMA, *HD 1158*, s. 93.

¹⁴⁴⁰ VGMA, *HD 1137*, s. 228.

¹⁴⁴¹ VGMA, *HD 1143*, s. 265. Receb 1140/ Şubat-Mart 1728.

¹⁴⁴² VGMA, *HD 1079/2*, s. 142.

¹⁴⁴³ VGMA, *HD 1080*, s. 64. Şevvâl 1188/ Aralık-Ocak 1774-75.

¹⁴⁴⁴ VGMA, *HD 1078*, s. 35.

¹⁴⁴⁵ VGMA, *HD 1140*, s. 196.

¹⁴⁴⁶ VGMA, *HD 1140*, s. 196.

Zaviyenin hurufatta tek kaydı bulunmasından yapı ile ilgili bilgi çok azdır. Tam olarak nerede olduğu bilinmemektedir. 1706 yılına denk gelen kayıt ferraş ve türbedar atamasıyla ilgilidir.¹⁴⁴⁷

Şa'bân 1118/ Kasım-Aralık 1706 yılındaki kayıta zaviyeye ferraş ve türbedar lazım olduğundan bir akçe ile Hacı Osman atanmıştır.¹⁴⁴⁸

15. Sarı Koç Zaviyesi

Zaviye, Muharrem 1195/ Aralık-Ocak 1780-81 yılındaki kayıta yüz seneden beri mütevellisi ve şeyhinin olmadığı görülmektedir. Bu da zaviyenin uzun süre önce kurulduğunu göstermektedir. Yine aynı kayıta bu görevlilerin olmamasından dolayı zaviye harabe olmuş ve hatta vakfı bile iptal edilmiştir. Bundan dolayı zaviye ve vakfının yeniden tamir edilmesi ve faaliyetine devam etmesi için şeyh, müteveli ve nazır ataması istenmiştir.¹⁴⁴⁹ Sarı Koç günümüzde aynı ismi taşımakla beraber Gaziantep ilinin Nizip ilçesine bağlı bir mahalledir.

Yeniden ihya olunan zaviye ve vakfına Muharrem 1195/ Aralık-Ocak 1780-81 yılında müteveli görevine Şeyh Şerif Mehmed, şeyh ve nazırlığına ise Şeyh Abdulkadir atanmıştır.¹⁴⁵⁰

C. DİĞER VAKIFLAR

1. Hazret-i Eyyüb el-Nebi Vakfı

Hazreti Eyüb'ün sabır makamının bölgede olmasından dolayı ona ithafen kurulmuş bir vakıf olabilir. Hurufat defterlerinde vakıf ile ilgili sadece iki kayıt bulunduğundan fazla bir bilgiye ulaşılmamaktadır. Bu kayıtların ikisi de *duâ-gû* görevi ile ilgilidir. Safer 1145/ Temmuz-Ağustos 1732 yılındaki vakfın ilk kaydında beş akçe ile görevli olan Ahmed'in kendi isteğiyle görevi bırakması bu görevi daha önce de yaptığını göstermektedir.¹⁴⁵¹ Buradan da vakfın kuruluşunun kayıttakinden daha eski olduğu anlaşılmaktadır. Vakfa ait hurufattaki son bilgi ise Ekim 1755 yılına aittir.

Safer 1145/ Temmuz-Ağustos 1755 yılında vakfın ilk kaydında beş akçe ile görevli olan Ahmed'in görevi bıraktığı Hüseyin hayatını kaybedince oğlu Seyyid Ebu Bekir babası beratı

¹⁴⁴⁷ VGMA, HD 1098, s. 183.

¹⁴⁴⁸ VGMA, HD 1098, s. 183.

¹⁴⁴⁹ VGMA, HD 1078, s. 36.

¹⁴⁵⁰ VGMA, HD 1078, s. 36.

¹⁴⁵¹ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

gereğince göreve geçmiştir.¹⁴⁵² Son kayıta ise beş akçe ile görevli Seyyid Ebu Bekir'in Muharrem 1169/ Ekim-Kasım 1755 yılında eski beratı yenilenmiştir.¹⁴⁵³

2. Ebu Cafer Mehmed bin İlyas Vakfı

Vakıf, 567-68/1172 yılında önce kendisi daha sonrada evlatları üzerine tahsis edilmiştir. Vakfın, Birecik'e bağlı Gergis ve Kefertaş köylerinin tamamı ve bir bostandan olmak üzere 5900 akçe geliri bulunmaktaydı.¹⁴⁵⁴ Hurufat defterlerinde da vakfın olduğu mahal Gergis ve Kefertaş köyü olarak geçmektedir. Vakıf ile ilgili tek kayıt bulunmakla beraber 1783 yılına denk gelmektedir.¹⁴⁵⁵ Vakfın, 1862 yılında 9.260 akçelik gelirine karşı 2.510 akçe gideri vardı.¹⁴⁵⁶

Cumâde'l-âhir 1197/ Nisan-Mayıs 1783 yılında vakıfta nazır ve cabi olmadığından ve lazım olduğundan Şeyh Hüseyin atanmıştır.¹⁴⁵⁷

3. Hacı Mehmed Vakfı

1518 yılında¹⁴⁵⁸ Hacı Mehmed tarafından Merzuman Nahiyesi'ndeki Kızılcaburç ve Cilbancık köylerinden elde edilen mahsulden her sene aşure pişirilmesi ve yedirilmesi için vakfedilmiştir.¹⁴⁵⁹ Kızılcaburç ve Cilbancık köylerinden 2500 akçe geliri bulunmaktaydı.¹⁴⁶⁰ Hurufat defterlerinde vakfa ait ilk kayda XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğine rast gelmektedir.¹⁴⁶¹ İki kaydı bulunmakla beraber, bunlar müteveli atamalarıdır. Hurufat defterlerinde son bilgi ise 1743 yılına aittir.¹⁴⁶²

Kayıtlardaki ilk müteveli kaydında Şa'bân 1140/ Mart-Nisan 1728 yılında vakıf şartı gereğince müteveli olan Seyyid Mehmed Rufai ölünce yerine *evlad-ı vakıfdan*¹⁴⁶³ Hüseyin

¹⁴⁵² VGMA, HD 1079/2, s. 144.

¹⁴⁵³ VGMA, HD 1097, s. 95.

¹⁴⁵⁴ Yılmaz, a.g.t., s. 213.

¹⁴⁵⁵ VGMA, HD 1078, s. 37.

¹⁴⁵⁶ BOA, EV. d 17135, v. 14a.

¹⁴⁵⁷ VGMA, HD 1078, s. 37.

¹⁴⁵⁸ Yılmaz, a.g.t., s. 212.

¹⁴⁵⁹ VGMA, HD 1144, s. 187.

¹⁴⁶⁰ Yılmaz, a.g.t., s. 212.

¹⁴⁶¹ VGMA, HD 1144, s. 187.

¹⁴⁶² VGMA, HD 1079/1, s. 113.

¹⁴⁶³ Vakıf kuran kimsenin erkek ve kız evladı, <http://imla.kabikavseyn.com/?kelime=evlad-%C4%B1%20vak%C4%B1f&kaynak=browser&sadecehattikuran=False&filitre=-&manadaara=False> (Erişim Tarihi ve Saati: 24.06.2020-10:30)

göreve atanmıştır.¹⁴⁶⁴ Hüseyin, Cemâziye'l-âhir 1156/ Temmuz-Ağustos 1743'da vefat edince yerine oğlu Mustafa geçmiştir.¹⁴⁶⁵

4. Mehmed bin Nefis Vakfı

Vakıf, İskele Nahiyesi'nin Kürab¹⁴⁶⁶ köyündeydi.¹⁴⁶⁷ Cisin köyünün hâsılının dörtte üçü, Kürab köyünün ise otuzbeş de birbuçuğu vakfedilmiştir. Daha sonradan Suruç Nahiyesi'nde Makdele köyünün hâsılının yarısı da vakfedilmiştir. Vakfın, 1536'da 3.743, 1552'de 3.370, 1571 ile 1584 yılında toplam 3.829 akçe geliri olduğu görülmektedir.¹⁴⁶⁸ Hurufat defterlerinde vakfın atamasıyla ilgili tek bir duâ-gû kaydı bulunmaktadır. Atama tarihi olarak da 1723 yılına denk gelmektedir.¹⁴⁶⁹ Vakfın aynı zamanda 1862 yılında 4.730 akçe geliri ve 1.430 akçe ise gideri vardı.¹⁴⁷⁰

Zî'l-ka'de 1135/ Ağustos-Eylül 1723 yılında görevli Şeyh Hüseyin hayatını kaybedince yerine Şeyh Ali geçmiştir.¹⁴⁷¹

5. Hacı Sultan Vakfı

Birecik yakınlarındaki Keferşeyh ve Bademlice köyleri, Rakka'ya yakın Sofça'daki Egerli, Katri ve Ebu Haş¹⁴⁷² ile Nizib Nahiyesi'ndeki Telis köylerinden hâsıl olan mahsuller Hacı Sultan tarafından evladları için vakfetmiştir.¹⁴⁷³ Hurufat defterlerinde vakıf dair ilk kayda XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde rastlanılmaktadır.¹⁴⁷⁴ Vakıfla ilgili üç kayıt bulunmamaktadır. Bunların üçü de mütevellî atamasıdır. Hurufat defterlerinde vakfa ait son bilgisi ise 1794 yılına

¹⁴⁶⁴ VGMA, HD 1144, s. 187.

¹⁴⁶⁵ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

¹⁴⁶⁶ Günümüzde Gaziantep iline bağlı Nizip ilçesinin Gökçeli Mahallesi'dir. <https://nisanyanmap.com/?yer=14655&haritasi=g%C3%B6k%C3%A7eli> (Erişim Tarihi ve Saati: 24.06.2020-10:30)

¹⁴⁶⁷ VGMA, HD 1137, s. 228.

¹⁴⁶⁸ Yılmaz, a.g.t., s. 214.

¹⁴⁶⁹ VGMA, HD 1137, s. 228.

¹⁴⁷⁰ BOA, EV. d 17135, v. 13b.

¹⁴⁷¹ VGMA, HD 1137, s. 228.

¹⁴⁷² Sofça nahiyesine bağlı bu köyler daha sonra Münbiç'e bağlanmıştır. VGMA, HD 537, s. 53.

¹⁴⁷³ VGMA, HD 1083, s. 201.

¹⁴⁷⁴ VGMA, HD 1083, s. 201.

aittir.¹⁴⁷⁵ 1862 yılında ise vakfın Keferşeyh mezrası ve Sarıkoç köyünden olmak üzere 3.698 akçe geliri 938 akçe ise gideri bulunmaktaydı.¹⁴⁷⁶

Vakıf şartı gereğince müteveli olan Mehmed bin Hacı Sultan ve emmizadesi diğer Mehmed beratsız olduklarından Receb 1138/ Mart-Nisan 1726 yılında yeniden berat verilmiştir.¹⁴⁷⁷ Mehmed bin Hacı Sultan ve emmizadesi diğer Mehmed'in görevleri beş yıl sonra yenilenmiştir.¹⁴⁷⁸ Şa'bân 1208/ Mart-Nisan 1794 yılında vakfın son müteveli kaydında Mehmed bin Hacı Sultan ve emmizadesi diğer Mehmed hayatlarını kaybedince vakıfname gereği maaş alan kişilerden Hacı Yusuf'a görev verilmiştir.¹⁴⁷⁹

6. Şeyh Münir Vakfı

Vakıf, Şeyh Münir tarafından babadan oğula kalmak şartıyla vakfedilmiştir.¹⁴⁸⁰ Vakıf ile ilgili kayıt az olduğundan fazla bilgi bulunmamaktadır. Hurufat defterlerindeki ilk kayıta Muharrem 1128/ Aralık-Ocak 1715-16 yılında müteveli Cemaleddin'in hayatını kaybetmesiyle görevi Ömer'e devretmesi, Cemaleddin'in daha önceden de görevde olduğunu göstermektedir.¹⁴⁸¹ Bu da vakfın kuruluşunun kayıttakinden daha eski olduğu anlaşılmaktadır. Vakfa ait son bilgi ise 1735 yılına aittir.¹⁴⁸²

Muharrem 1128/ Aralık-Ocak 1715-16 yılında bir akçe ile görevli Cemaleddin ölünce yerine oğlu Ömer göreve geçmiştir.¹⁴⁸³ Ramazan 1147/ Ocak-Şubat 1735'te son müteveli kaydında bir akçe ile görevli Ömer'in görevi yenilenmiştir.¹⁴⁸⁴

7. Bali Paşa Vakfı

Vakfın hurufat defterlerinde tek kaydı bulunmaktadır. Bu nedenle vakıfla ilgili geniş bir bilgiye ulaşılamamaktadır. 1754 yılında vakfa cüz-han ataması yapılmıştır.¹⁴⁸⁵

¹⁴⁷⁵ VGMA, *HD* 537, s. 53.

¹⁴⁷⁶ BOA, *EV. d* 17135, v. 14a.

¹⁴⁷⁷ VGMA, *HD* 1083, s. 201.

¹⁴⁷⁸ VGMA, *HD* 1079/2, s. 143. Zî'l-hicce 1143/ Haziran-Temmuz 1731.

¹⁴⁷⁹ VGMA, *HD* 537, s. 53.

¹⁴⁸⁰ VGMA, *HD* 1133, s. 139.

¹⁴⁸¹ VGMA, *HD* 1133, s. 139.

¹⁴⁸² VGMA, *HD* 1079/2, s. 145.

¹⁴⁸³ VGMA, *HD* 1133, s. 139.

¹⁴⁸⁴ VGMA, *HD* 1079/2, s. 145.

¹⁴⁸⁵ VGMA, *HD* 1079/1, s. 116. Şa'bân 1167/ Mayıs-Haziran 1754'te bir akçe cüz-han olan Abdurrahim hayatını kaybetmesiyle göreve Seyyid Ataullah geçmiştir.

8. Şeyh Latif Vakfı

Şuruç nahiyesinde bulunan vakfa dair tek kayıt bulunmaktadır. Yapıya dair başka kayıt olmadığından Şeyh Latif ve kendi adıyla anılan vakfının kuruluş amacının ne olduğu saptanamamıştır. Müteveli Hacı Hasan, Ramazan 1109/ Mart-Nisan 1698 yılında ölünce yerine Türkman adlı kişi göreve gelmiştir.¹⁴⁸⁶ Vakfa dair başka kayıt olmadığı için bundan sonraki durum bilinmemektedir.

9. Hıyarlızade Hacı Abdi Vakfı

Vakıf, İskele köylerinden Hıyar köyünde¹⁴⁸⁷ bulunmaktaydı. Evlada vakfedilen vakıfla ilgili hurufat defterlerinde bir atama bulunmaktadır. Bu kayıta müteveliye yeniden berat verilmesi¹⁴⁸⁸ anlatılmıştır ki bu durum vakfın daha önce de ayakta olduğuna işaret etmektedir.

10. Şeyh Halife Vakfı

Şeyh Halife adıyla anılan vakıf, evlada şart koşulmuştur. Hurufat defterlerinde vakfa dair tek kayıt vardır. Buna göre Safer 1130/ Ocak-Şubat 1718'de vakıfta müteveli olmadığından bir akçe ile Hacı Ramazan atanmıştır.¹⁴⁸⁹ Başka kayıt olmadığından Ramazan'ın akıbeti bilinmemektedir.

¹⁴⁸⁶ VGMA, *HD 1140*, s. 195.

¹⁴⁸⁷ Günümüzde Gaziantep ilinin Nizip ilçesine bağlı Bahçeli Mahallesidir.

¹⁴⁸⁸ Ramazan 1139/ Nisan-Mayıs 1727'de görevli müteveli Ahmed, beratsız olduğundan yeniden berat verilmiştir. VGMA, *HD 1143*, s. 265.

¹⁴⁸⁹ VGMA, *HD 1133*, s. 140.

SONUÇ

Tarih boyunca insanların temel ihtiyaçlarının başında su gelmiştir. Bu doğrultuda insanoğlu yerleşim yeri belirlerken her zaman su kaynaklarının bulunduğu yerleri tercih etmiştir. Birecik de bu tanıma uygun coğrafya ve yapıya sahip olduğundan tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Fırat Nehri'nin şehre yetişmeden dağlık alandan ayrılıp ova düzlüğüne girmesi ve taşımacılığa uygun hale gelmesi Birecik'i tarihin her döneminde ön plana çıkarmıştır. Saymış olduğumuz bu etkenlerden dolayı şehir, kervanların geçmiş olduğu bir konuma yükselmiştir. Böylece hem kara, hem de nehir ticareti önem kazanmıştır.

Memlukler döneminde şehri çevreleyen surların inşa edilmesiyle birlikte, şehir bu sınırlar içerisinde gelişimine devam etmiştir. Osmanlıların Birecik'i ele geçirdikten sonra burada tersane inşa etmesi şehre büyük bir canlılık katmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti zamanında da şehir önemli bir merkezi haline gelmiştir. Ekonomik getirilerden dolayı zamanla şehir nüfusunda bir artış olmuştur. Bu da şehirde ibadethaneleri yetersiz kılmıştır. Bu yüzden bundan sonraki süreçte aralarında kısa mesafe olmasına rağmen ibadethanelerin sayısında artış olmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde şehre *Biretü'l-Fırat* ismi verildiğinden hurufat defterlerinde bu isimle geçmiştir. Bu defterlerde kaza olarak geçen Birecik'in 25 defteri bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak XVIII. yüzyıla ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Bu çalışmada kazanın nahiyeleleri, mahalleleleri, köyleleri ve burada bulunan vakıflar ve görevlileleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışılan dönemde kazaya bağlı nahiyeleler değışiklik göstermekle beraber yedi nahiye tespit edilmiştir. Bunlar; Suruç nahiyeleleri, Nizip nahiyeleleri, Çukur nahiyeleleri, İskele nahiyeleleri, Araban nahiyeleleri, Merzuman nahiyeleleri ve Ank nahiyeleleridir. Şehri çevreleyen kapılar ise; Vadi-yi Cenk Kapısı, Meydan Kapısı, Ruha Kapısı ve Rum Kale Kapısı'dır.

İncelenen defterler sonucunda kaza merkezinde 12 cami, 17 mescit, 2 medrese, 2 muallimhane, 1 musalla, 1 han, 1 hamam ve 1 mahkeme; nahiye, köy ve kasabalarında ise 14 ibadethane tespit edilmiştir. Bu yapıların yanında kazada 15 zaviye ve 10 diğler vakıf tespit edilmiştir. Bu yapılar genelde kurucuların veya bulunduğu konumun ismiyle anılmışlardır.

Kazadaki vakıflar, hayırseverler tarafından kurulmuştur. Vakfiyelerinde genelde kendi neslinden olan çocukların göreve getirilmesi şartı konulduğundan görevler çoğunlukla babadan

oğula geçmiştir. Eğer yerine geçecek oğlu yoksa genelde kardeşi veya yeğeni geçmiştir. Göreve geçecek kimse yoksa kadı veya mütevellinin teklifi üzerine uygun biri bulunarak ataması yapılmıştır. Padişah değişikliğinde çalışan görevlilerin beratları yenilenmekteydi. Herhangi bir kusuru olmadığı sürece hayatının sonuna kadar görevde kalmışlardır. Haksızlık yapıp hile ile görevi eline geçirenlerin elinden görev alınarak eski sahiplerine geri verilmekteydi. Maaşları genelde vakfiyelerinde bulunan şartlar doğrultusunda belirlenmiştir. Bunun dışında yürütmüş oldukları görevin karşılığında uygun bir miktar belirlenmiştir.

Şehri çevreleyen surların dört kapısı bulunmaktaydı. Bu kapıların kendine ait mescitleri vardı. Muhtemelen burada görevli olan kişilerin yerlerini terk etmeden ibadetlerini yerlerine getirmeleri için inşa edilmiştir. Aynı zamanda Meydan Kapısı yakınında insanların cuma ve bayram gününde ibadetlerini bir arada kılmaları için bir musalla inşa edilmiştir. Şehirdeki yapılar Meydan Mahallesi'nde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla şehrin en kalabalık ve işlek mahallesi Meydan Mahallesi'ydi. Bu dönemde şehrin surlarının içindeki bölgeyi kapsarken günümüzde bu isimle anılan mahalle daha geniş alanı kapsamaktadır.

Kaza merkezinde ön plana çıkan yapıların başında *Câmi* 'i *Kebir* olan Ulu Camii ve Mahmud Paşa Camii gelmektedir. Bunun sebebi; iki yapının da önemli gelirlere sahip olması, görevli sayılarının fazla olması, muallimhanelerinin olması ve vakıflarından çok kişinin yararlanmasıdır. İnşa edilen yapılar arasında kurucusu kadın olan tek yapı bulunmaktaydı. Bu da Fatma Hatun'un inşa etmiş olduğu camidir. Vakıflar arasında en ilginçlerinden biri Hacı Mehmed Vakfı idi. Kazanın Merzuman nahiyesinde bulunan bu vakıf, nahiyesindeki iki köyden gelen mahsullerle her sene aşure yapılması ve dağıtılması şartıyla vakfedilmişti. Kazadaki vakıflar arasında ön plana çıkan görevlilerden biri *kehf-hân* adlı görevlilerdi. Bazı vakıflarda Kehf Suresi'nin okunması şart koşulmuştu. Özellikle yapılarda bu surenin neden okunduğuna dair bilgi yoktur. Kehf Suresi'nde geçen bazı ayetlerde dünya hayatının boş olduğunu ve Allah'a yönelmesi gerektiğini anlatması vakıflarda bu surenin okunmasına vesile olmuş olabilir. Bir diğer görevli ise loğkeşdir. Bölgenin coğrafi ve iklim yapısından dolayı bölgedeki yapıların damları çamurdandı. Bu damların kışın yağmur ve kardan dolayı akıtmalarını engellemek için silindirik bir taşla bu zemin üzerinde gidilip gelinirdi. Yapılan bu işleme loğlamak, yapan kişiye de loğkeş denilmekteydi. Bu yüzden bu görevliler, kazadaki çoğu yapıda görev yapmışlardır.

Tez çalışmasında ağırlıklı olarak incelenen bu vakıfların büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Bunun nedeni kullanılan malzeme, kale ve çevresinde meydana gelen tahribatlar, savaşlar, şehir surlarının zamanla tahrip olmasıyla yaşanan olaylar, aynı yerde birden fazla yapının olmasıyla diğerinin öneminin azalması ve bakımsız hale gelmeleri gibi nedenler sayılabilir. Bir kısmının günümüze ulaşmasının sebebi ise, uzun süre bölgeye hâkim olan devletin ve yaşayan halkın Müslüman olması, vakıf gelirlerinin düzenli olması veya hayırseverler insanların yapıların ihtiyaçlarını ve tamiratlarını karşılamaları olmalıdır. Bize düşen en büyük sorumluluk günümüze ulaşan bu eserlerin korunması, ihtiyaçlarının karşılanması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) *Evkâf Defteri (EV. d):* 17135.

Divan Kalemi Evrakı (A.} DVN), 132/100-1.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Hurufat Defterleri (HD)*

537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 1058, 1074, 1075, 1078, 1079/1, 1079/2, 1080, 1082, 1083, 1097, 1098, 1133, 1137, 1140, 1142, 1143, 1144, 1158.

2. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

21. *Yüzyıla Girerken Birecik*, Birecik Kaymakamlığı Yayını, Ankara 2003.

Acara, Meryem, “Eski Mağara Camii”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, ss. 90-95.

Acara, Meryem-Erel, Ceren, “Ortaçağ’da Birecik ve Çevresi”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, ss. 34-44.

Akakuş, Recep, “Reîsülkurrâ”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 545-546.

Akıncı, Halis, *Hurufat Defterlerine Göre Kır-İli Kazası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

Alp, Suat, “Ulu Camii”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, ss. 59-72.

Anonim, “Birecik”, *Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Sabah Gazetesi, C. 3, ss. 212.

Baktır, Mustafa, “Hutbe”, *DİA*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 425-438.

Baltacı, Câhid, “İslâm Medeniyetinde Câmi”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, İstanbul 1985, ss. 225-241.

- Baykara, Tuncer, *Osmanlı Taşra Teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1990.
- Berki, Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler*, Doğu Matbası, Ankara.
- Bostancı, İdris, “Birecik”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 187-189.
- Bozkurt, İbrahim, *Tüm Yönleriyle Birecik Tarihi*, Adana Birecikli Derneği, Adana 2014.
- Ceyhan, Özlem, *Hurûfât Defterleri ıışığında Göcî-yi Kebîr Kazası*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- Çakar, Enver, “Hurufat Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Palu”, *Vakıflar Dergisi*, S. 49, Haziran 2018, ss. 21-41.
- Çam, Nusret, “Ulucami” *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 80-81.
- Çavuşoğlu, Burhan Erhan, “Askeri Dönüşüm Çağında Mercidabık ve Ridaniye Savaşları Üzerine Bir Tahlil”, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 14, 2017, ss. 1269-1284.
- Çevrimli, Nilgün, *Vakfiyelere Göre Tâbir ve Istılahlar*, Gazi Kitabevi, Ankara 2019.
- Demir, Abdullah, “Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Ed. Tufan Gündüz), Ankara 2013, ss. 343-390.
- Demirtaş, Hasan, “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, 2012, ss. 47-92.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.
- Duman, Ali, Önder, Abdullah, “Tarihi Süreç İçerisinde Cami Görevlileri-İmamlığın Tarihçesi”, *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan)*, *Bildiriler Kitabı*, C. 1, 08-09 Ekim 2018 Malatya, ss. 423-448.
- Durmuş, Efe, “Memluklar Zamanında Halep Naipliği’ne Bağlı Bir Şehir: Birecik”, *Turkish Studies*, V. 9/4, Ankara 2014, ss. 413-427.
- Eker, Halil, *Nizip’teki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006.

- Emecen, Feridun, “Cullâh” *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 83-84.
- Engin, Atilla, “Paleolitik Çağdan Roma Dönemi Sonlarına Kadar Birecik ve Çevresi”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, ss. 16-34.
- Erçin, Abdülkadir, “Osmanlı Devleti’nde Kadı ve Şer’i Mahkemeler”, *Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi*, C. 2, S. 1, Bartın 2015, ss. 15-23.
- Erez, İbrahim, *433 Numaralı Birecik Şer’iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2019.
- Eser, Erdal, “Suruç Çevresindeki Eserler” *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, ss. 283-295.
- Eyice, Semavi, “Hamam”, *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, ss. 402-430.
- Görür, Muhammed, “Ortaçağ Sonrası’nda Birecik ve Çevresi”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, ss. 44-59.
- Güler, Mustafa, “Birecik Ulu Camii’nin Mimari Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 26, Konya 2018, ss. 189-219.
- İpşirli, Mehmet, “Câbî” *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 529-530.
- İpşirli, Mehmet, “Dersiam”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, ss. 185-186.
- Karakaş, Mahmut, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2001.
- Kazıcı, Ziya, “Ahî Baba”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1998, ss. 527-528.
- Kazıcı, Ziya, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi V-VI*, İstanbul 1993, ss. 85-102.
- Koç, Ahmet-Özdemir, Ömer, “Kanûnî Vakfiyesi’ne Göre Süleymaniye Camii Görevlileri”, *Diyanet İlim Dergisi*, C. 53, S. 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2017, ss. 119-147.

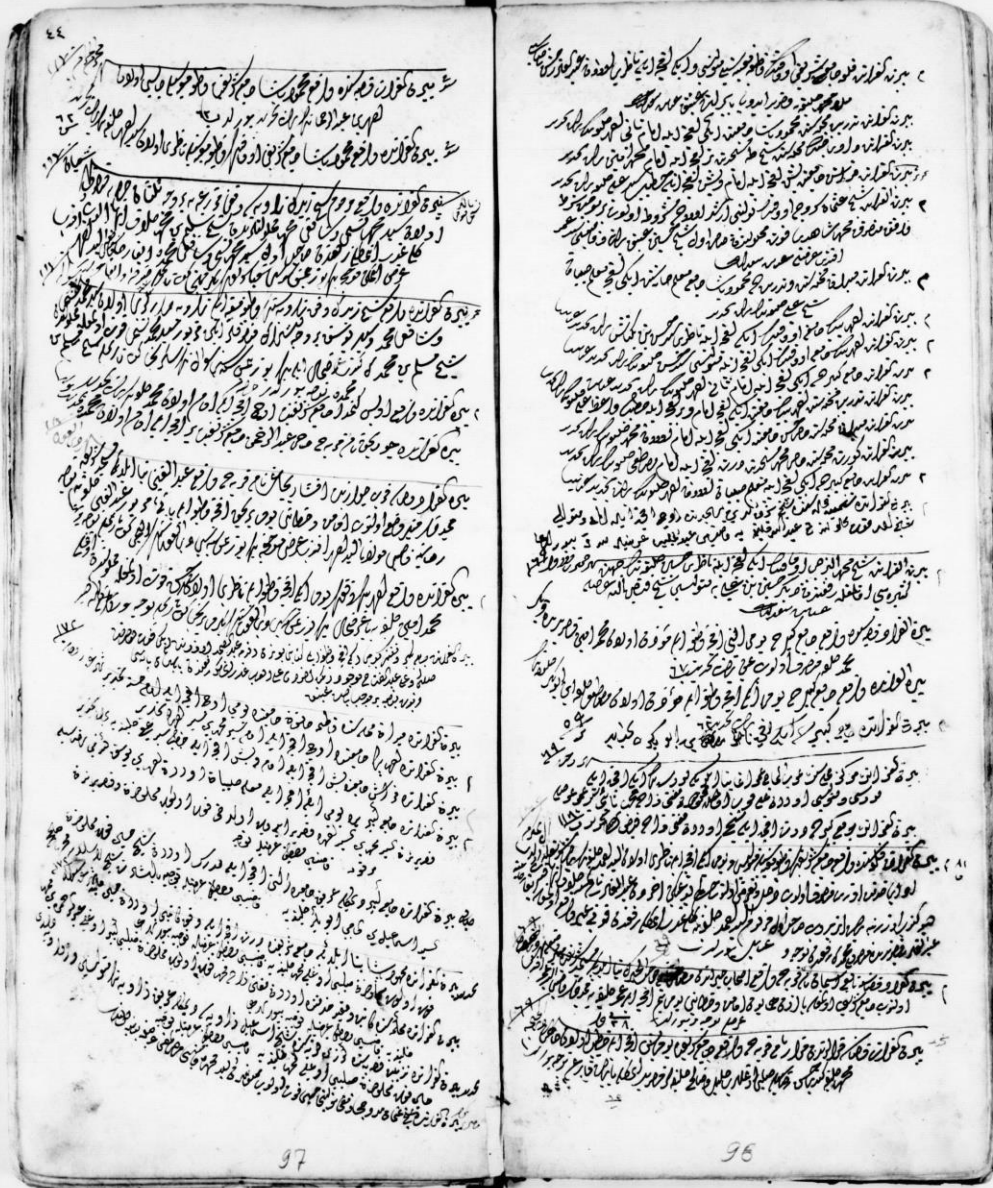
- Kur'an-I Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul 2016.
- Kurucu, Muhammet, *XIII-XX. Yüzyıllar Arasındaki Birecik'teki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Van 2006.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "İmam", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 178-181.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri, "Kâtip" *DİA*, C. 25, Ankara 2002, ss. 49-52.
- Kürkçüoğlu, Ahmet Cihat, *Birecik Monografisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Kürkçüoğlu, Ahmet Cihat, *Şanlıurfa İli Camileri*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.
- Maden, Ahmet Mümtaz, *Oliver'ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- Martal, Abdullah, "Suyolcu", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 1-2.
- Memiş, Mehmet, "Vakfiyeler Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Câmilerinde Vakıf Hizmetleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 51, 2019, ss. 131-152.
- Narin, Ömer, *Ortaçağ'da Birecik*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2019.
- Ocak, Ahmet Yaşar,-Faruqi, Suraiya, "Zâviye", *İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, ss. 468-476.
- Öğüt, Tahir, *XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2008.
- Önkal, Ahmet- Öztürk, Nebi, "Cami", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 46-56.
- Öntuğ, Mustafa Murat, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Afyonkarahisar 1999, ss. 149-171.
- Özmel, İsmail, "Kayyım", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, ss. 107-108.
- Özön, Mustafa Nihan, *Küçük Osmanlı Türkçe Sözlük*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.
- Öztürk, Nazif, "Mütevelli", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 217-220.

- Öztürk, Nebi, “Müderris”, *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, ss. 467-468.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1993.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1993.
- Sevinç, Tahir, “Osmanlı Devleti İdaresinde Birecik’te Gemi İnşası ve Birecik Tersanesinin Önemi (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*, (Ed. Kasım Şulul ve Diğerleri), C. IV, Şanlıurfa 2018, ss. 56-74.
- Söylemez, Faruk, “Riştanzade Ömer Paşa’nın Besni’deki Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, C. 40, 2013, ss. 87-98.
- Streck, M., “Birecik”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, ss. 629-632.
- Şafakcı, Hamit, *Bozkır Kazası Vakıfları XV.-XX. Yüzyıllar*, Çizgi Yayınları, Konya 2015.
- Şafakcı, Hamit-Demir, İbrahim Halil, “Hurufat Defterlerine Göre Birecik Camileri”, *7. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi*, Şanlıurfa 2020, ss. 136-152.
- Şener, Abdurrahman, “Mescitler”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, ss. 111-121.
- Şener, Abdurrahman, “Sancak Cami”, *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, (Ed. Aynur Durukan), Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999, ss. 106-111.
- Tomar, Cengiz, “Nâzır” *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 449-450.
- Uğur, Özcan, “Konya Hurufat Defterleri ve Mühteva Analizi (1692-1835 Yılları Arası)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 7, 2018, ss. 131-151.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “*Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*” TTK, Ankara 2014.

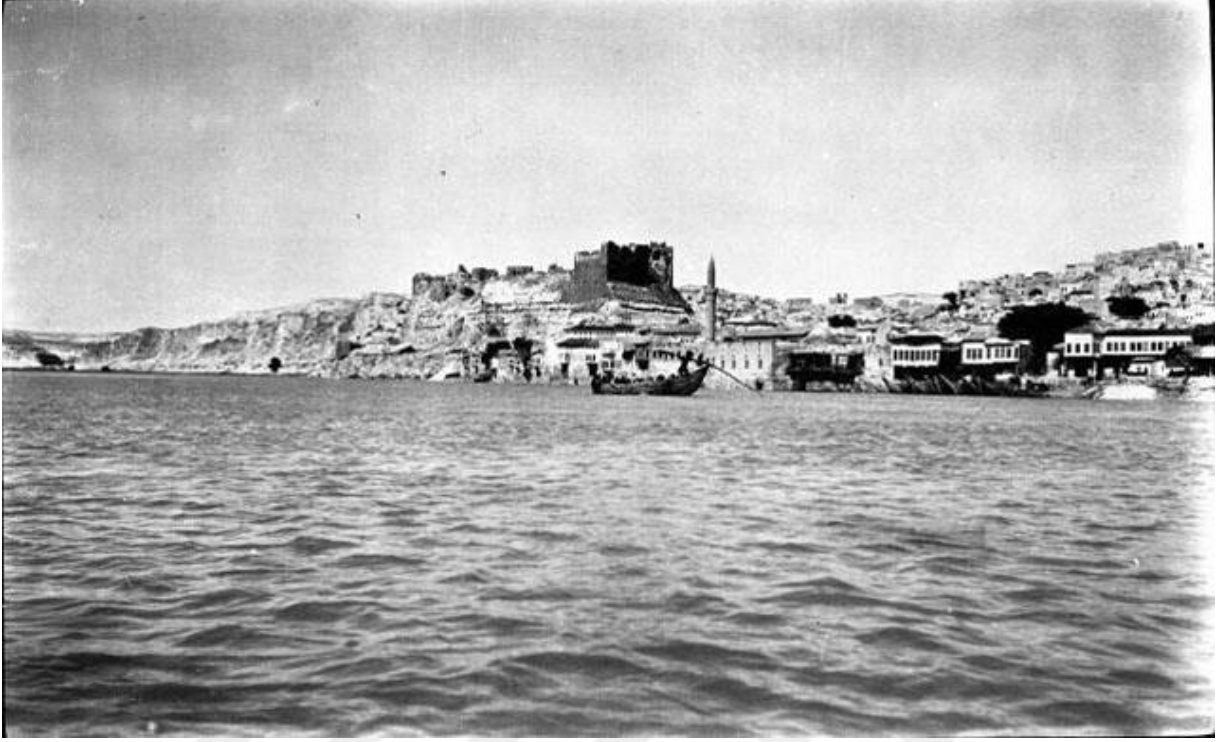
- Üner, Mehmed Emin, “Şeyh Müslüm Zaviyesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 28, Şanlıurfa 2012, ss. 151-169.
- Yaşar, Selman, “Osmanlı Devleti Döneminde Urfa Sancağı’na Bağlı Birecik Kazası’nda Fırat Irmağı Üzerindeki Ulaşım”, *Ciepo 6. Ara Dönem Sempozyumu*, C. II, 14-16 Nisan, Uşak 2011, ss. 1295-1312.
- Yazıcı, Tahsin, İpşirli, Mehmet, “Ferraş”, *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 408-409.
- Yılmaz, Ali, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1996.
- Yılmaz, İbrahim, “Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Yapıların Korunmasında Onarım Aşamaları”, *Journal Of Ottoman Civilization Studies*, C.3/4, ss. 36-60.
- Yiğit, İsmail, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015.

Belge 1: Biretül-Firat Kazası Hurufat Defteri (VGMA 1079/2 s. 143-144)

Belge 2: Biretü'l-Fırat Kazası Hurufat Defteri (VGMA 1097 s. 96-97)

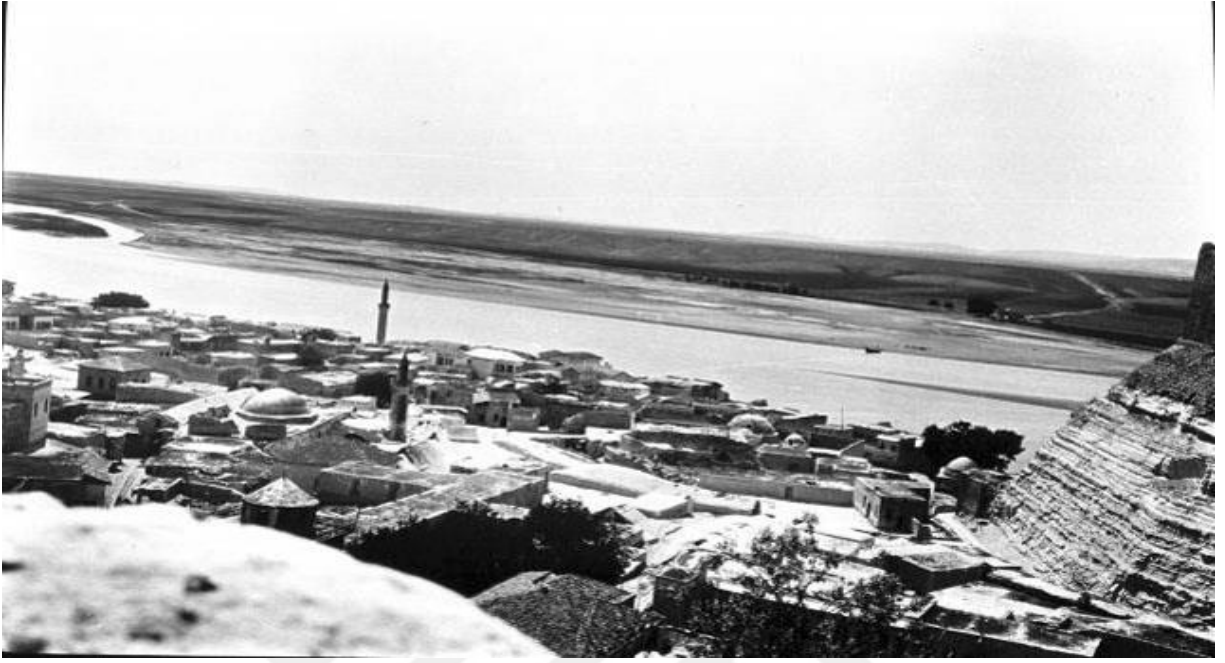

Fotoğraf 1: Karşıdan Birecik'in Genel Görünümü¹⁴⁹⁰

Fotoğraf 2: Kale ve Civarındaki Yapılar

¹⁴⁹⁰ Gertrude Bell Arşivi'nden 20. yüzyılın başlarında Birecik'e ait 1, 2, 3 ve 4 numaralı fotoğraflar kullanılmıştır.
http://gertrudebell.ncl.ac.uk/search_photos_results.php?search_photos=Birejik&Submit=Search+photos

Fotoğraf 3: Birecik Genel Görünüm

Fotoğraf 4: Kale ve Civarının Görünümü

Fotoğraf 5: 1881’de Urfa (Ruha) Kapısı’nın Görünümü¹⁴⁹¹

Fotoğraf 6: 1889’da Meydan Kapısı’nın Görünümü

¹⁴⁹¹ Çalışmada kullanılan 5, 6, 7 ve 8 numaralı fotoğraflar Nuri Kayıkçı Arşivi’nden alınmıştır. Birecik’e ait bu ve diğer görseller için bkz. <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10204576819873378&type=3>

Fotoğraf 7: 1889'da Bağlar Kapısı'nın Görünümü

Fotoğraf 8: XIX. Yüzyılın Başları Birecik Kale Altının Görünümü

Fotoğraf 9: Birecik Köprüsü ve İlçenin Bir Kısmı¹⁴⁹²

Fotoğraf 10: Ulu Camii Minaresi ve Bahçesi

¹⁴⁹² <http://www.birecik.bel.tr/foto/birecik.html>

Fotoğraf 11: Ulu Camii'nin Bahçesi ve Eyvan Yeri

Fotoğraf 12: Ulu Camii'nin İçerisine Ait Görsel

Fotoğraf 13: Mahmut Paşa Camii

Fotoğraf 14: Mahmut Paşa Camii'nin İçerisine Ait Görsel

Fotoğraf 15: Eski Mağara Camii'nin Tadilat Dönemine Ait Görsel

Fotoğraf 16: Eski Mağara Camii'nin Tadilat Dönemine Ait Görsel

Fotoğraf 17: Eski Mağara Camii'nin Tadilat Sonrasına Ait Görsel

Fotoğraf 18: Eski Mağara Camii'nin Tadilat Sonrasına Ait Görsel

Fotoğraf 19: Sancak Mahallesi Mescidi Genel Görünüm

Fotoğraf 20: Sancak Mahallesi Mescidi'nin İçi

Fotoğraf 21: Çarşı Camii ve Birecik Kalesi

Fotoğraf 22: Çarşı Camii'ne Ait Kitabe

Fotoğraf 23: Çarşı Camii'nin İçerisine Ait Görsel

Fotoğraf 24: Şeyh Sadettin Camii Bahçesi

Fotoğraf 25: Şeyh Sadettin Camii'nin İçerisine Ait Görsel

Fotoğraf 26: Abdi Kethüda Camii'nin Genel Görünümü

Fotoğraf 27: Abdi Kethüda Camii'nin İçerisine Ait Görşel¹⁴⁹³

Fotoğraf 28: Urfa Kapısı Kule Mescidi'nin İçerisine Ait Görşel

¹⁴⁹³ Kurucu, *a.g.t.*, s. 324-326.

Fotoğraf 29: Urfa Kapısı Kule Mescidi'nin İçerisine Ait Görsel

Fotoğraf 30: Alaburç Mescidi Genel Görünümü

Fotoğraf 31: Alaburç Mescidi Giriş Kısmı Genel Görünümü

Fotoğraf 32: Şeyh Cemaladdin Türbesi Genel Görünümü

Fotoğraf 33: Şeyh Cemaleddin Türbesi Girişi

Fotoğraf 34: Şeyh Cemaleddin Türbesi'nin İçerisine Ait Görsel

Fotoğraf 35: Urfa (Ruha) Kapısı'nın Genel Görünümü

Fotoğraf 36: Meçan Kapısı'nın Genel Görünümü

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	İbrahim Halil DEMİR			Fotoğraf
Doğum Yeri:	Birecik			
Doğum Tarihi:	15.04.1996			
Medeni Durumu:	Bekar			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Şehit Abdulgaffur Erkan İlköğretim Okulu	-	Bağlarbaşı Mahallesi Birecik Şanlıurfa	2001-2006
Ortaöğretim	Şehit Abdulgaffur Erkan İlköğretim Okulu	-	Bağlarbaşı Mahallesi Birecik Şanlıurfa	2006-2009
Lise	Ayşe-Faruk Pınarbaşı Ticaret Meslek Lisesi	Muhasebe ve Finansman Alanı	Birecik Şanlıurfa	2009-2013
Lisans	Artvin Çoruh Üniversitesi	Tarih Bölümü	Artvin	2014-2018
Yüksek Lisans	Artvin Çoruh Üniversitesi	Tarih Anabilim Dalı	Artvin	2018-2020
İş Deneyimi:	-			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	-			
e-posta	ibrahim.halil063@hotmail.com			
Yayınlarım:				